

SLAVICA SLOVACA

Ročník 49 • 2014 • 1

SLAVISTIKA

Hlavný redaktor: Peter Žeňuch

Redakčná rada:

Desislava Michajlova Atanasova, Mojmír Benža, Václav Čermák, Mária Dobríková,
Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková, Adriana Ferenčíková, Emil Horák,
Martin Hurbanič, Jaromír Krško, Ján Lukačka, Šimon Marinčák, Zuzana Profantová,
Imrich Sedlák, Cyril Vasiľ, Peter Žeňuch

Výkonná redaktorka: Katarína Žeňuchová

Technický redaktor: Juraj Molčányi

Adresa vydavateľa a sídlo redakcie:

© Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, IČO: 31750940

© Slovenský komitét slavistov, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, IČO: 30842913

OBSAH

ŠTÚDIE

E. KRALČÁK: K výkladu neznámeho textu na plakete z Bojnej	3
A. ŠKOVIERA: Druhý slovanský život svätého Nauma Ochridského – komentár a preklad s paralelným originálnym textom	11
E. BRODŇANSKÁ: Svätí Konštantín-Cyril a Gregor z Nazianzu – služobníci s/Slova	20
B. Б. КОЛОЦОВА: «Медвежи» растения в словацком языке	31
J. SKLADANÁ: Jazyk v diele Jozefa Ignáca Bajzu	37

ROZHLADY

M. VAŠÍČEK: Východoslovensko-rusinské lexikálne paralely na materiálu Atlasu slovenského jazyka	42
M. ČIŽMÁROVÁ: Jazyková situácia na severovýchodnom Slovensku v povojnovom období (po roku 1945)	58
A. MARIČOVÁ: Pohrebné obyčaje a poverý súvisiace so smrťou u Slovákov v Starej Pazovej	65

SPRÁVY A RECENZIE

J. HLADKÝ, A. ZÁVODNÝ: Životné jubileum docentky PhDr. Eleny Krasnovskej, CSc.	71
J. GLOVNÁ: Medzinárodná konferencia o slovenčine vo svete	72
M. ČIŽMÁROVÁ: 200. výročie narodenia Tarasa Ševčenko	73
M. ČIŽMÁROVÁ: Medzinárodný kongres ukrajinistov	74
M. KOŠKOVÁ, M. HURBANIČ: Tretí medzinárodný kongres bulharistiky	75
I. RIPKA: Dôstojné zavŕšenie projektu Celokarpatského dialektologického atlasu (Общекарпатский диалектологический атлас. Указатели.)	77
A. ZÁVODNÝ: Nové monografie o slovenskej hydronymii	78
N. HUBINSKÁ: BEL, M.: Trenčianska stolica.	81
E. WILŠINSKÁ: LACH, M.: Il contributo di Giorgio Giovanniccio Bazilovič OSBM alla formazione monastica dei Basiliani dell'eparchia di Mukačevo (1789-1821). Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum.	82
I. RIPKA: Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach	84
D. TEKELIOVÁ: XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov	88
M. PROKIPČÁKOVÁ: Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom. / Das Erbe der geistlichen Liedkultur zwischen Ost und West. / Наследие духовной песенной культуры между славянским Востоком и Западом.	90
A. ŠKOVIEROVÁ: Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte.	92
P. ŽEŇUCH: Zo správy SÚJS SAV za rok 2013 a aktuálne rámce slavistickej vednej politiky	94
P. ŽEŇUCH: Zo zasadnutia Slovenského komitétu slavistov	99

SLAVICA SLOVACA

Ročník 49 • 2014 • 1

SLAVISTIKA

ŠTÚDIE

ĽUBOMÍR KRALČÁK*

K výkladu neznámeho textu na plakete z Bojnej

KRALČÁK, Ľ.: To the Interpretation of an Unknown Text on a Plaque from Bojná. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 1, pp. 3-10 (Bratislava).

The article is a contribution to the discussion about an inscription on one of the precious gold-coated plaques found during archeological excavations in the village Bojná dated to the first third of the 9th century. The motivation for writing this polemical contribution was the interpretation of P. Žigo who clarifies this inscription as a Glagolitic written initial abbreviation of the first verse of 24th David's Psalm.

Bojna's inscription, Sinai Psalter, text-critical, historical-grammatical and paleographic notes.

Nedávno bola odborná (i širšia laická) verejnosť konfrontovaná s pozoruhodnou informáciou, podľa ktorej jeden z najvýznamnejších archeologických nálezov posledných rokov na našom území pochádzajúci z katastra obce Bojná pravdepodobne skrýva vzácny doklad písomnej kultúry našich predkov v podobe hlaholského nápisu. Hlaholské písmená by mali byť, podľa pôvodcu tejto interpretácie P. Žiga, vytepané na jednej zo vzácných pozlátených plakiet pochádzajúcich z menovaného náleziska.

Výklad bojníanskeho nápisu predložil P. Žigo odbornej verejnosti v dvoch príspevkoch, a to v *Kultúre slova*¹ a v *Historickom časopise*.² Z tohto výkladu by malo vyplývať nové dôležité poznanie, majúce dosah na spresnenie vysvetľovania našich kultúrnych dejín. K tomu smeruje najmä autorov predpoklad, že nápis na bojníanskej plakete, ktorý pokladá za hlaholský, pochádza z poslednej tretiny 9. storočia a že ide o starosloviensku pamiatku pravdepodobne staršiu ako *Kyjevské listy*.³ Treba poznamenať, že *Kyjevské listy* sú považované za najstarší známy hlaholský text vôbec. Ďalším dôležitým prínosom tejto interpretácie by bolo priame materiálne potvrdenie používania prvého slovanského písma na našom území. Uvedené poznatky sa javia natoľko závažné, že ich nemožno obísť bez ďalšej odbornej diskusie, ku ktorej napokon vyzýva aj sám autor.

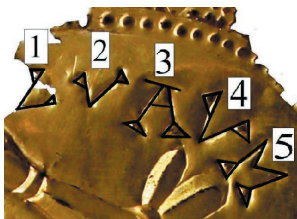
* Prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD., Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67, 949 01 Nitra.

¹ Žigo, P.: Najstaršie svedectvo o jazyku z konca 9. storočia. In: *Kultúra slova*, 2013, roč. 47, č. 5, s. 257 – 260.

² Žigo, P.: Neznámy text na plakete z Bojnej. In: *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 1, s. 3 – 17.

³ P. Žigo, Neznámy text na plakete ..., s. 16.

P. Žigo neprijíma predpoklad archeológov K. Pietu a A. Ruttkaya (resp. aj M. Ruttkaya), že na bojníanskej plakete označenej poradovým číslom 1 ide o latinské písmená.⁴ Namiesto toho predkladá, ako sám uvádza, historikom, archeológom, teoretikom umenia či kulturológom „jazykovednú ponuku na vysvetlenie nápisu na skúmanom artefakte“.⁵ Interpretáciu nápisu, ktorý sa zachoval na spomínanej plakete, buduje na východisku, že ide o iniciálovú skratku biblického textu, a to 1. verša 24. Dávidovho žalmu. Skratku rekonštruuje ako hlaholské písmená GVDVM (𐌲𐌿𐍅𐌿𐍅𐌹) a v jej plnom znení ju interpretuje v podobe *Gospodi, v tebe dušoN vŕzdvigŕ mojoN*⁶ (v slovenskom preklade *Pane, ku Tebe dušu pozdvihol som moju*). Jeho rekonštrukcia, urobená pomocou počítačovej grafiky, má takúto podobu:⁷

Obr. 1

Autor pri dokazovaní, že nápis na bojníanskej plakete 1 je hlaholský, použil argumenty z oblasti textovej kritiky, paleografie, historickej gramatiky, ale aj kultúrnej a či výtvarnej histórie. Ďalej si budeme všímať tie argumenty, ktoré majú pre uvedený výklad zásadný význam. Pôjde teda primárne o vyhodnotenie textovokritických, historickogramatických a paleografických poznatkov.

1. Textovokritické poznámky

Všeobecne platí, že na správnu identifikáciu akejkoľvek iniciálovej skratky sú nevyhnutné najmenej štyri charakteristiky písmen tvoriacich takýto nápis. Je to ich podoba, zvuková hodnota, počet a poradie. Ak patrí nápis k obrázku (príp. naopak, obrázok k nápisu), potom na správnu interpretáciu môže byť dôležitý i ďalší aspekt – ikonická výpovedná hodnota zobrazeného motívu. Všetky tieto charakteristiky však majú zmysel iba vtedy, keď text zastúpený iniciálami je dobre známym, jazykovo ustáleným útvarom. Pri ustálenom počte iniciál nadobúda zároveň špecifickú dôležitosť ich ustálené poradie, keďže v plnom znení textu toto poradie vlastne predstavuje slovosled a ten je prvý indikátor správnosti čítania akejkoľvek iniciálovej skratky. Je zrejmé, že zmena poradia iniciál nerešpektujúca ustálený slovosled je objektívnou prekážkou správneho dešifrovania samého textu.

Prvý problém. – Svoju rekonštrukciu bojníanskeho nápisu v podobe GVDVM, resp. v plnom znení v podobe *Gospodi, v tebe dušoN vŕzdvigŕ mojoN* dáva P. Žigo do priamej súvislosti so znením 1. verša 24. Dávidovho žalmu v *Sinajskom žaltári*, pričom znenie zo *Sinajského žaltá-*

⁴ Opis nájdených pozlátených plaket vrátane interpretácie nápisov, ktoré sa na dvoch z nich nachádzajú, je podaný v štúdií: Pietu, K. – Ruttkay, A.: Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. In: Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Ed. K. Pietu, A. Ruttkay, M. Ruttkay. Nitra : Archeologický ústav SAV 2007, s. 21 – 70.

⁵ P. Žigo, Neznámy text na plakete ..., s. 16.

⁶ Digrafemické označenie *oN* predstavuje u P. Žiga náhradný grafický záznam staroslovienskeho zadného nosového vokálu. V záujme kompatibility nášho výkladu s jeho výkladom budeme tiež používať toto náhradné grafické riešenie.

⁷ Neznámy text na plakete ..., s. 6 – 8.

ra uvádza v podobe: *V tebe, Gospodi, vzdvigь dušoN mojoN*.⁸ Z tohto porovnania však pre jeho rekonštrukciu vyplýva pomerne závažný problém, spočívajúci v tom, že slovosled rekonštruovaného znenia je výrazne odlišný od slovosledu znenia v staroslovienskom *Sinajskom žaltári*. Pritom je potrebné si uvedomiť, že pre paleoslavistiku a vôbec pre slovanskú kultúrnu históriu je veľkým šťastím, že sa zachoval taký hodnoverný doklad na staroslovienske znenie starozákonných žalmov, akým je *Sinajský žaltár*. Vzhľadom na starobylosť tejto staroslovienskej pamiatky písanej hlaholikou⁹ možno oprávnene predpokladať, že znenie v ňom zachovaných žalmov je odpisom normatívneho znenia, ktoré sa používalo už na Veľkej Morave ako súčasť kánonického staroslovienského prekladu *Svätého písma*. Preklad Žaltára do staroslovienciny totiž vznikol práve na Veľkej Morave, a ako dosvedčujú vierohodné historické pramene, jeho pôvodcami sú Konštantín a Metod. V *Živote Metoda*, kap. XV, sa uvádza, že Metod s Filozofom preložili najprv Žaltár a Evanjelium s Apoštolom.¹⁰ Je samozrejmé, že tieto preklady predstavovali staroslovienske normatívne znenie uvedených biblických textov. Nemáme dôvod pochybovať, že aj v druhej polovici 9. storočia bolo normatívne znenie *Svätého písma* rešpektované, nehovoriac už o textoch, ktoré sa odriekavali naspamäť. Treba dodať, že k takýmto textom patrili aj starozákonné žalmy.

Ak pozornejšie porovnáme normatívne znenie 1. verša 24. žalmu s rekonštruovaným Žigovým znením, odlišnosť v slovoslede týchto podôb sa ukazuje ako zásadná. Nesúlad v poradí slov je ešte viditeľnejší pri iniciálových formách spomínaného verša, kde oproti rekonštruovanému GVDVM stojí normatívne KGVDM. V Žigovej rekonštrukcii sa teda z piatich iniciál nachádza na predpokladanej normatívnej pozícii iba jedna, a to posledná (M). Inak povedané, slovosled rekonštruovaného znenia sa od normatívneho líši v pozíciách štyroch slov z piatich.

P. Žigo však odlišný slovosled vo svojej rekonštrukcii oproti slovosledu v *Sinajskom žaltári* nechápe ako problém svojej rekonštrukcie, lež ako dôkaz toho, že nápis na bojnianskej plakete „vznikol v prostredí, vyznačujúcim sa synkretizmom kultúr – latinskej a byzantskej“.¹¹ Podľa neho „pôvodné byzantské prostredie dokazuje oslovenie na začiatku vety, na druhej strane o vplyve latinčiny svedčí priamy gramatický predmet antepónovaný vo vete pred sloveso“.¹² Tu však treba poukázať na to, že so Žigovým tvrdením o „jazykovo synkretickej“ podobe spomínaného verša sú v rozpore tie existujúce podoby uvedeného verša, ktoré historicky reálne vznikli v pôvodnom byzantskom (gréckom) a latinskom prostredí a ktoré sa dodnes bezpečne zachovali ako jeho kánonické znenie v latinčine a gréčtine. Tieto normatívne znenia 1. verša 24. žalmu – a to latinské podľa Vulgáty (*Ad te, Domine, levavi animam meam*) i byzantské podľa Septuaginty (Ἰπρός σέ, Κύριε, ἦρα τὴν ψυχὴν μου) – majú totiž pri vzájomnom porovnaní úplne totožný slovosled, čo vyjadruje aj ich doslovný preklad do slovenčiny, ktorý má jednotnú podobu: *K tebe, Pane, pozdvihol som dušu moju*. Navyše – a to je najdôležitejšie – so spomínanými dvoma podobami (gréckou a latinskou) vykazuje úplne totožný slovosled i slovanská podoba, ktorej pôvodcami sú Konštantín a Metod (*Къ тебѣ, Господи, въздвигь душоN моjoN*). Z uvedeného vidno, ako dôsledne sa v kresťanskej histórii pri prekladoch normatívneho znenia dodržiavali (samozrejme tam,

⁸ Tu treba poznamenať, že správne má byť na začiatku verša spojka *къ*, nie *въ*, teda má tu byť *Къ тебѣ*. O tejto zásadnej odchýlke budeme hovoriť neskôr.

⁹ Ide o odpis staršieho hlaholského textu urobený približne v 11. storočí.

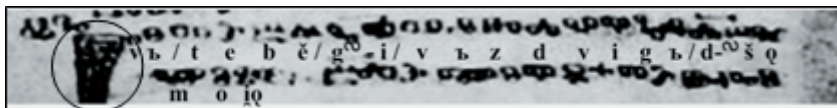
¹⁰ K tomu porov. napr. Ratkoš, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, s. 265. Z rozsiahleho textu *Starého zákona* bol teda Žaltár preložený ako prvý. Zvyšné časti *Starého zákona* preložil po Konštantínovej smrti Metod so svojimi učeníkmi, o čom podáva svedectvo rovnaký prameň v tej istej kapitole.

¹¹ P. Žigo, *Neznámy text na plakete ...*, s. 10.

¹² P. Žigo, *Neznámy text na plakete ...*, s. 14.

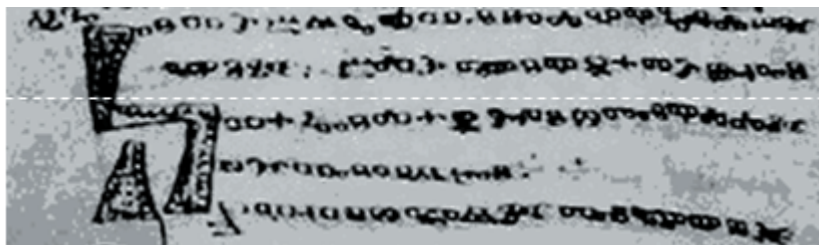
kde to bolo možné) okrem iného i také textové ukazovatele, ako je slovosled. Teda hovoriť v prípade spomínaného verša o akomsi synkretickom slovoslede, vzniknutom v dôsledku pôsobenia dvoch odlišných jazykových východísk – gréckeho a latinského – nie je odôvodnené.

Druhý problém. – Pozrime sa teraz na to, aká je skutočná podoba 1. verša 24. Dávidovho žalmu zachovaného v *Sinajskom žaltári*. P. Žigo uvádza fototypický výstrižok podoby diskutovaného žalmu zo *Sinajského žaltára* (s pridaným vlastným prepisom do latinky) v tejto podobe:¹³

Obr. 2.

Veľmi podstatným pre celú rekonštrukciu bojnianskeho nápisu je prvé písmeno na začiatku 1. verša, ktoré P. Žigo číta ako v. Na jeho obrázku (č. 2) sme toto predpokladané iniciálové písmeno zakrúžkovali. Spolu s jerom (Ѡ) ho autor interpretuje ako predložku vb. Uvedené čítanie je však nesprávne. Ak si totiž pozrieme širšiu plochu fototypickej kópie tohto listu, na ktorej je zaznamenaný spomínaný žalm, vidíme, že domnelé hlaholské v (Ѡ) nie je samostatné písmeno, ale iba vrchná časť iného iniciálového hlaholského písmena – ꙗ, t. j. k. Porovnajme výstrižok zobrazujúci celé iniciálové písmeno:

Obr. 3. *Sinajský žaltár*; 1. verš 24. Dávidovho žalmu.

Širší výsek textu (obr. 3) nám zreteľne ukazuje, že na začiatku stojí písmeno k, ktoré spolu s nasledujúcim jerom tvorí predložku kb. Správne znenie 1. verša 24. Dávidovho žalmu je potom v prepise do latinky takéto: *Kb tebě, G(ospod)i, vbzdvigb d(u)šoN mojoN*¹⁴. To teda znamená, že predložka na začiatku tohto verša vykazuje plnú ekvivalentnosť pri porovnaní všetkých troch uvedených kánonických znení – t. j. podľa *Sinajského žaltára* (*Kb tebě*), podľa *Vulgáty* (*Ad te*) i podľa *Septuaginty* (Πρός σέ), a to s jednotným významom „k tebe“. A tak aj z lexikálneho hľadiska sa potvrdzuje zjavná zhoda medzi normatívnymi zneniami spomínaného verša vo všetkých troch jazykoch – v staroslovienčine, latinčine i gréčtine.

Otázka teda znie, prečo by popri normatívnej podobe spomínaného verša, stanovenej Konštantínom a Metodom, mala vzniknúť ešte nejaká iná jeho forma s heterogénnym slovosledom

¹³ P. Žigo, Neznámy text na plakete ..., s. 8.

¹⁴ Časti slov v oblých zátvorkách, t. j. *G(ospod)i*, *d(u)šoN*, sú rekonštruované, pretože v origináli sú na mieste týchto slov abreviatury.

a odlišnou lexikou, zjavne nerešpektujúca cyrilo-metodský preklad. Zároveň sa ponúka otázka, prečo by práve takáto nenormatívna forma mala nadobudnúť takú prestíž, že by bola vytepaná na pozlátenej plakete relikviára.

2. Historickogramatické poznámky

V kontexte rekonštruovanej podoby žalmu (*Gospodi, v tebě dušoN vьzdvigь mojoN*) púta pozornosť predložkové spojenie *v tebě* (teda „v tebe“). Ide o to, že pri preklade takto rekonštruovaného 1. verša spomínaného žalmu do slovenčiny toto spojenie spôsobuje značné ťažkosti.

Tretí problém. – P. Žigo prekladá svoju rekonštrukciu žalmu do súčasného jazyka v podobe *Pane, ku Tebe dušu pozdvihol som moju*¹⁵, teda staroslovienske predložkové spojenie *v tebě* prekladá do súčasného jazyka ako *ku tebe*. Podľa neho malo spojenie *v tebě* v starosloviencine okrem základného významu aj význam „do teba“¹⁶, resp. aj „k tebe“¹⁷.

Avšak s tvrdením, že v starosloviencine sa spojenie *v tebě* používalo vo význame „k tebe“, „do teba“, teda vo význame smerovania, nie je možné súhlasiť. Prsto starosloviencina nepripúšťala vyjadrenie významu smerovania pomocou predložkovej väzby „v + lokál“ (*v tebě*). Toto spojenie bolo typickým prostriedkom na vyjadrenie statického významu. Väzba „v + lokál“ vyjadruje iba lokalizáciu deja na danom mieste alebo v danom priestore. Preto P. Žigom rekonštruované znenie žalmu *Gospodi, vь tebě dušoN vьzdvigь mojoN* sa dá preložiť iba ako *Pane, v tebe dušu pozdvihol som moju*. To je však z hľadiska zmyslu veľmi nezvyčajná výpoveď, ktorá nie je v súlade s významom tohto verša v žiadnej z menovaných kánonických pamiatok (Vulgáta, Septuaginta, *Sinajský žaltár*).

V starosloviencine bolo možné vyjadriť význam smerovania do niečoho/niekoľko pomocou predložky *v* iba v spojení s akuzatívom, teda schematicky: „sloveso smerovania + *v* + akuzatív“. A tak staroslovienske zámeno *ty* v rekonštruovanom žalme pri vyjadrení významu smerovania („do teba“) nemá mať tvar lokálu, ale musí tu byť akuzatív, teda musí mať podobu *v tь* (= „v teba“) a nie *v tebě* (= „v tebe“). Z uvedeného vyplýva, že rekonštruovaná podoba *Gospodi, vь tebě dušoN vьzdvigь mojoN*, ak by ňou chcel autor vyjadriť význam smerovania (a o ten tu ide), nie je gramaticky správna. A navyše treba dodať, že pokiaľ ide o význam „k tebe“, ten sa v starosloviencine pomocou predložky *v* vyjadriť nedá vôbec.

3. Paleografické poznámky

Z paleografického hľadiska sú v nápisu na bojníanskej plakete zreteľne problematické najmä podoby dvoch rekonštruovaných písmen: a .

Štvrtý problém. – Rekonštruovaný grafemický znak , nachádzajúci sa v pozícii prvého písmena spomínanej iniciálovej skratky, je v interpretácii P. Žiga označený ako hlaholské písmeno **Ꝛ** (*g*)¹⁸, ktoré zastupuje starosloviensku hlásku *g*. Kritickým prvkom v tejto rekonštrukcii je zakončenie spodného horizontálneho ramena grafémy, kde sa nachádza trojuholník odklonený od osi ramena smerom nahor, teda do vnútra tejto grafémy. Na nasledujúcom obrázku (obr. 4) je zvýraznený štvorčekom:

¹⁵ P. Žigo, Neznámy text na plakete ..., s. 8.

¹⁶ P. Žigo, Neznámy text na plakete ..., s. 9.

¹⁷ P. Žigo, Najstaršie svedectvo o jazyku ..., s. 259.

¹⁸ P. Žigo, Neznámy text na plakete ..., s. 6.

Obr. 4

V takejto podobe však hlaholské písmeno **g** („glagoli“ nie je známe. V žiadnej starobylej hlaholskej pamiatke nemá podobu so zakončením spodného ramena, ktoré by smerovalo v uzavretom tvare nahor, ale známe je iba so zakončením nadol (t. j. **g**). Potvrdzujú to také hlaholské kánonické pamiatky, ako sú *Kyjevské listy*, *Pražské zlomky*, *Assemaniho evanjeliár*, *Clozov zborník*, *Sinajský žaltár*, *Sinajské euchológium*, *Zografský kódex* a napokon aj najstaršie abecedáre (*Mníchovský abecedár* z polovice 11. stor. či *Parížsky abecedár* z 12. stor.). Pritom treba zdôrazniť, že nasmerovanie zakrúženia (a či v tomto prípade trojuholníka) nadol nepredstavuje nejaký nepodstatný detail, ale ide o jeden zo základných konštrukčných prvkov hlaholskej grafémy **g**, ktorý je nemenný. Túto konštrukčnú charakteristiku rešpektujú aj všetky kompendiá staroslovienčiny a prehľady abecedných súpisov hlaholiky. Treba ešte poznamenať, že rekonštruovať správnu podobu tohto písmena nachádzajúceho sa na bojníanskej plakete nedovoľuje samotná stopa po tepaní v kovovom materiáli historického artefaktu, ktorá nás práve vedie, aby sme prípadný trojuholník uzavreli smerom do vnútra grafémy. A tak je nutné objektívne konštatovať, že pre rekonštrukciu prvého znaku z bojníanskej plakety 1 ako písmena označujúceho staroslovienskú hlásku g niet žiadnej vierohodnej opory.

Piaty problém. – V poradí tretia bojníanska litera, t. j. **A**, je podľa P. Žiga¹⁹ staroslovien-ským písmenom **d** („dobro“. Pri tejto interpretácii však treba prekonať jednu výraznú ťažkosť. Je ňou prítomnosť vodorovnej stredovej linky (na nasledujúcom obrázku ju označujeme šípkou), typickej pre latinské kapitálne A, teda:

Obr. 5

Pri paleografickom výklade tejto grafémy ako hlaholského písmena **d** vysvetľuje P. Žigo problém spomínanej stredovej vodorovnej linky tak, že ju považuje „za pôvodné brvno, z ktorého sa“, ako uvádza, „neskôr v cyrilike vyvinula horná vodorovná časť písmena **Д** (t. j. > > > **Д**)“²⁰.

Ani toto tvrdenie nie je, žiaľ, prijateľné, a to z dvoch dôvodov. Po prvé preto, že hlaholské **d** nikdy takúto priečnu linku („brvno“) nemalo, a v tom sa opäť môžeme odvolať na všetky zachované hlaholské kánonické pamiatky. Po druhé preto, že cyrilské písmeno **Д** (d) nevzniklo z hlaholského **d**, ale bezprostrednou adaptáciou gréckeho majuskulného písmena **Δ** (delta). Všeobecne platí, že priamym východiskom pre vznik cyrilských písmen zastupujúcich hlásky, ktoré mala staroslovienčina spoločne s gréčtinou, sa primárne stali písmená gréckej majuskuly (unciály). O tom v paleoslavistike nejednajú žiadne pochybnosti. Prosto, cyrilské písmeno **Д**, ktoré tiež zastupuje takúto hlásku, nemá s hlaholskou grafémou **d** vývojovo nič spoločné.

¹⁹ P. Žigo, Najstaršie svedectvo o jazyku ..., s. 260.

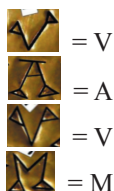
²⁰ P. Žigo, Neznámy text na plakete ..., s. 7.

Na základe uvedených skutočností musíme i v tomto prípade konštatovať, že pre rekonštrukciu bojníanskeho ako písmena označujúceho starosloviensku hlásku *ǫ* (*d*) nieto žiadnej objektívnej opory.

Zosumarizujme paleografické poznámky: Ako sa ukázalo vyššie, z predpokladaného iniciálového nápisu na bojníanskej plakete, ktorý P. Žigo rekonštruoval ako hlaholské *ǫVǫǫǫ*, t. j. GVDVM, objektívne nemožno za hlaholskú grafému pokladať prvé písmeno (G) a ani tretie písmeno (D). A tak z hlaholskej podoby GVDVM zostáva iba: *ǫVǫVM*. Potom však v takejto situácii stráca zmysel aj predpoklad výnimočne možného „dvojdomého“ (latinkovo-hlaholského) statusu latinskej litery M, o ktorom hovorí P. Žigo.²¹ Inak povedané, bojníanske tu predstavuje latinské M. Teda znaky na bojníanskej plakete, ktoré sa aspoň v niečom ponášajú na hlaholskú grafiku, sú v tomto nápisu iba dva (v poradí 2. a 5.), t. j.: V a V (a). Avšak ani tu sa problémy nekončia, pretože obidva tieto grafemické prvky nápadne pripomínajú latinské kapitálne písmeno V.

Záver

Zdá sa, že názor K. Pietu a A. Ruttkaya, podľa ktorého ide v diskutovanom bojníanskom nápisu o latinské litery, je možné prijať. Ide pristo o podoby rímskej kapitály s preexponovanými tvarmi pätiiek, čo mohlo byť dielom menej zručného kovotepca, najmä pokiaľ ide o záznam písma. Kvalita umeleckoremeselného spracovania plakety, no predovšetkým samého nápisu tomu nasvedčujú. Autor nápisu zjavne chcel uvedeným konštrukčným prvkom, t. j. pätkami, zachovať slávnostný kapitálny ráz zaznamenaných litier. Napokon, grafické vyznačovanie pätiiek rímskych kapitálnych písmen aj v takomto type nápisov potvrdzuje existencia zreteľne vytepaných trojuholníkových pätiiek grafémy *N* na ďalšej z bojníanskych plaket, označenej číslom 3²². Možno teda povedať, že litery na bojníanskej plakete 1 sú latinskými literami, teda že:

A tak, žiaľ, na záver zostáva zhrnujúce konštatovanie, že s interpretáciou nápisu na bojníanskej plakete v podobe *Gospodi, v tebě dušon vřzdvigř mojon*, ktorú podal P. Žigo, nie je možné súhlasiť. Toto konštatovanie je založené na objektívnych textovokritických, paleografických i historickogramatických argumentoch, ktoré sú uvedené vyššie. Z nich tiež vyplýva, že ani grafemické znaky tvoriace tento nápis nemožno pokladať za hlaholské. Je vskutku škoda, že Žigova vcelku pôsobivá interpretácia jedného z výnimočných materiálnych artefaktov našich kultúrnych dejín nemôže slúžiť na bezprostredné potvrdenie toho, o čom inak nie je dôvod pochybovať. To-
tiž že na území dnešného Slovenska sa v cyrilo-metodskom období pestovala staroslovienska slovesnosť a jej nástrojom bolo prvé slovanské písmo – hlaholika.

²¹ P. Žigo, Neznámy text na plakete ..., s. 7.

²² V citovanej štúdii K. Pietu a A. Ruttkaya sa v texte vyskytuje označenie tejto plakety číslom 4, avšak pod obrázkami, a to i v obrazovej prílohe zborníka, je táto plaketa označená číslom 3.

Literatúra:

Pieta, K. – Ruttkay, A.: Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. In: Bojná. *Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Ed. K. Pieta, A. Ruttkay, M. Ruttkay. Nitra : Archeologický ústav SAV 2007, s. 21 – 70.

Ratkoš, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964, s. 265.

Žigo, P.: Najstaršie svedectvo o jazyku z konca 9. storočia. In: *Kultúra slova*, 2013, roč. 47, č. 5, s. 257 – 260.

Žigo, P.: Neznámy text na plakete z Bojne. In: *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 1, s. 3 – 17.

To the Interpretation of an Unknown Text on a Plaque from Bojná

Ľubomír Kralčák

This article deals with the issue of form of an inscription on one of the precious gold-coated plaques from archaeological site in the village Bojná representing the original Slavic settlement from prae-Great Moravian period, i.e. from the time of Principality of Nitra. P. Žigo interprets this inscription as a Glagolitic and sees in it an initial abbreviation of the first verse of 24th David's Psalm. The author of this article comments this interpretation polemically relying on objective arguments from the field of textual criticism, historical grammar and paleography. Together he introduces five fundamental problems of P. Žigo's interpretation. Within text-critical notes author points out two problems. The first one is the discordance of the word order of discussed interpretation of the first verse of psalm in comparison to the word order of the same verse preserved in the monument known as Sinai Psalter. The second problem is an incorrect reading of the preposition at the beginning of that verse in phototype cutting from this Glagolitic monument. Historical-grammatical notes concern the problem of an incorrect grammatical form in case of use the structure „directional verb + preposition v + local“ to express the meaning of direction. The last two problems consist in an incorrect interpretation of paleographic characteristics of two expected Glagolitic graphemic characters. Based on the reasons listed above author states that the interpretation of P. Žigo can not be accepted.

ANDREJ ŠKOVIERA*

Druhý slovanský život svätého Nauma Ochridského – komentár a preklad s paralelným originálnym textom

ŠKOVIERA, A.: The Second Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid – Commentary and Translation with Parallel Original Text. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 1, pp. 11-19 (Bratislava).

Slovak translation of the Second Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid with parallel Church Slavonic original text, comments especially on the theological and historical content, question of the date and place of creation of the original text and its relation to other known cyrillo-methodian sources, short overview of all lives dedicated to St. Nahum of Ochrid.

The second Slavonic life of St. Nahum of Ochrid, Disciples of St. Cyril and Method, Great Moravia, St. Nahum of Ochrid, hagiography.

Svätý Naum Ochridský bol jedným z najvýznamnejších učeníkov a spolupracovníkov svätých Cyrila a Metoda. Stal sa ich spolupracovníkom ešte pred odchodom na misiu na Veľkú Moravu. Na našom území pôsobil ako misionár vyše dvadsať rokov a bol jedným z tých, ktorí kladli základy slovanskej kultúry a vzdelanosti. Po smrti svätého Metoda bol vyhnaný z Veľkej Moravy a dostal sa do Bulharska. Podieľal sa na činnosti strediska slovanského písomníctva v Preslave a neskôr, keď bol svätý Kliment Ochridský ustanovený za biskupa v oblasti Ochridu¹ (r. 893), odišiel na juhozápad ríše, kde po Klimentovi prebral učiteľský úrad. Okolo roku 900 sa Naum utiahol do monastiera pri Ochride a asi o päť rokov nato postavil na juhovýchodnom konci Ochridského jazera Monastier sv. archanjelov, dnes známy pod menom Svätý Naum. Tam zomrel 23. decembra 910 a podnes je tam aj jeho hrob.² Okrem jeho zásluh v oblasti slovanského písomníctva a kultúry treba zdôrazniť aj skutočnosť, že bol jedným zo zakladateľov slovanského mníšstva na Balkáne. Podnes sú jeho ostatky objektom úcty mnohých pútnikov a existuje veľa ľudových rozprávání o zázračných uzdraveniach, ktoré sa pri jeho hrobe alebo na jeho príhovor udiali.³ V životoch aj službách je Naum uvádzaný ako

* ThLic. Andrej Škoviera, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Presné sídlo jeho biskupstva podnes nie je uspokojivo lokalizované, k tomu pozri napr. Por. napr. Delikari, A.: Der hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitza. Identifizierung, Bischofsliste (bis 1767) und Titularbischofe. Thessaloniki: SS. Cyril and Methodius Center for Cultural Studies, 1997.

² O živote a diele sv. Nauma pozri viacej Škoviera, A.: Svätí slovanskí sedmopočetníci. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010, s. 121-124. Škoviera, A.: Svätý Naum Ochridský. In Konštantínove listy, roč. 2, 2009, s. 58-65.

³ Целакоски, Н.: Свети Наум Охридски Чудотворец. Прилеп: Растер, 1997. Стојчевска-Антиќ, В.: Климент и Наум Охридски во народната традиција. Скопје: Наша книга, 1982. Стојчевска-Антиќ, В.: Свети Наум Охридски. Скопје: Епоха, 1997. Целакоски, Н.: Култот и народните преданија за Седмочислениците во Охридско. In Македонски фолклор, roč. 25, 1992, č. 50, s. 59-71.

prepodobný,⁴ čo je typické najmä pre mníchov, v niektorých je titulovaný aj ako *divotvorca*. V druhom slovanskom živote a v niektorých službách je navyše označený aj ako *bohonosný*, čo je vysoký a pomerne zriedkavý titul pre svätcov, ktorí dosiahli výnimočný stupeň svätosti.⁵ Úcta sv. Nauma sa začala rozvíjať iste pomerne skoro po jeho smrti. Čo je zaujímavé, jeho pamiatka nie je vyznačená v Assemaniho evanjeliu (hoci Kliment, Metod i Cyril tam uvedení sú).⁶ Najstarším dokladom úcty je jeho prvý slovanský život (napísaný pred r. 969). Zo začiatku sa jeho sviatok slávil 23. decembra, teda v deň zosnutia. V prvej polovici 18. storočia sa jeho hlavný sviatok preniesol na 20. jún. V slovenskom prostredí nemá osobitný sviatok, spomína sa len v rámci sviatku svätých sedmopočetníkov v gréckokatolíckom a pravoslávnom prostredí (27. júla), resp. v rámci spomienky sv. Gorazda a spoločníkov (tiež 27. júla) v rímskokatolíckom prostredí.⁷

Celkovo sa nám zachovalo päť rozličných životov Nauma, z toho tri sú slovanské a dva grécke.⁸ V slovenskej slavistike sa životmi sv. Nauma Ochridského najviac zaoberal Ján Stanislav, ktorý ako prvý preložil a slovenskej verejnosti sprístupnil všetky slovanské životy Nauma. Ostatní slovenskí bádatelia, ktorí sa zaoberali životmi Nauma, už obmedzili svoj záujem na prvý slovanský Naumov život. Prv, než sa druhým slovanským životom budeme zaoberať podrobnejšie, v krátkosti predstavíme ostatné životy sv. Nauma.

Prvý slovanský život Nauma (ďalej ISIŽN) vznikol pred r. 969 na podnet biskupa Marka, učeníka sv. Klimenta. Zachoval sa nám v jedinom rukopise v Prológu № 47 z 15. storočia zo Zografského monastiera na Athose, objavil ho Jordan Ivanov v r. 1906.⁹ Text bol viac ráz publikovaný aj v slovenskom preklade (prvý raz ho publikoval Ján Stanislav v roku 1941).¹⁰

⁴ Termín *prepodobný* označuje v byzantsko-slovanskej tradícii kategóriu svätcov, ktorí sa vyznačovali svojím duchovným životom (askézou) a stali sa tak preveľmi podobnými Bohu. Iný výklad vychádza z cirkevnoslovanského *подобъи* – *patriti*, náležať, byť hodný; *prepodobný* je ten, kto je (veľmi) hodný úcty. Je ekvivalentom gréckeho *ὁσιος*. V oficiálnych slovanských prekladoch bohoslužobných textov byzantsko-slovanského obradu sa používa spravidla slovo *prepodobný*.

⁵ Škoviera, A.: Mnišky aspekt životov a služieb svätému Naumovi Ochridskému. In Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí II. Red. Coranič, J. – Koprivňáková, J. – Šturák, P. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 227-238.

⁶ Јакимовска-Тошиќ, М.: Црквната организација во Македонија и канонизацијата на словенските светители. In *Slavia Meridionalis*, 5, 2005, s. 158.

⁷ K sviatku pozri Škoviera, A.: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 123-124, 38.

⁸ Bližšie o nich pozri Иванова, К.: Жития на Наум Охридски. In Кирило-Методиевска енциклопедия. Том I. (А-З) София: Издателство на Българската академия на науките, 1985, s. 698-704. Trapp, E.: Die Viten des hl. Naum von Ochrid. In *Byzantinoslavica*, roč. 35, 1974, č. 2, s. 161-185. Гергова, Е.: Агиографските произведения за Наум – литературни източници и текстови взаимоотношения. In Кирило-Методиевски студии. Книга 8. София: Издателство на Българската академия на науките, 1991, s. 165-177. Бърлиева, С.: Пространното гръцко житие на Наум Охридски. In Старобългарска литература. Книга 20. София: Българската академия на науките – Институт за литература, 1987, s. 129-144. Николова, С.: За един непознат препис от службата на св. Наум Охридски. In Хилда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. София: Издателство на Българската академия на науките, 1993, s. 31-57. Škoviera, A.: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 136-149. Škoviera, A.: Životy svätého Nauma Ochridského ako historické pramene. In *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Archeologický ústav SAV, 2012, s. 175-185.

⁹ Najvýznamnejšie vydania originálneho textu: Лавров, П. А.: Жития св. Наума Охридскаго и служба ему. In *Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академии наук* 1907, т. XII, кн. 4, 1908, s. 3-7. Лавров, П. А.: Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1930, s. 181-182. Иванов, Ы.: Български старини из Македонија. 2. doplnené vydanie. София: Държавна печатница, 1931 (faksimile v roku 1970), s. 305-311. (V *Magnae Moraviae fontes historici* II. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1967, s. 177-179 je iba časť textu.)

¹⁰ Stanislav, J.: Dve legendy o živote Nauma. In *Elán*. Mesačník pre literatúru a umenie, roč. 11, 1940-41, č. 5, s. 7. Ďalšie významné slovenské vydania: Stanislav, J.: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1950, s. 121-123. Ratkoš, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. 2. opravené

Tretí slovanský život Nauma (ďalej 3SIŽN) je najmladším spomedzi všetkých životov. Cirkevnoslovanský text sa nachádzal v rukopise č. 324 (Љуб. Стојановић 376) Starej zbierky Belehradskej národnej knižnice. Tá počas bombardovania za Druhej svetovej vojny vyhorela a v nej zhorel aj Lavrovom študovaný rukopis. Podľa Ď. Pop-Atanasova je prepis z 18. storočia a má znaky rusko-slovanskej redakcie.¹¹ Služba a život boli podľa P. A. Lavrova preložené dosť neskoro z moschopolského vydania a ich jazyk vykazuje osobitosti, ktoré poukazujú na Macedónsko ako miesto vzniku prekladu.¹² Mnohí bádatelia ho označujú ako preklad krátkeho gréckeho života, medzi týmito textami ale existujú isté rozdiely. Originálny text dva razy publikoval P. A. Lavrov,¹³ existujú dva slovenské preklady.¹⁴

Dlhý grécky život Nauma (ďalej DIGrŽN) objavil spolu so službou Ivan Dujčev v r. 1938 v Národnej knižnici v Aténach v rukopise cod. 827.¹⁵ Jediný zachovaný rukopis je dosť poškodený a chýba v ňom viacero listov. Text je dosť ťažko čitateľný aj kvôli veľmi zlému pravopisu. Službu a život prepísal v máji 1646 domestikos Georgios. Kompletný text života vydal E. Trapp a po ňom Slavia Bärlijeva.¹⁶ V slovenskom preklade zatiaľ nebol publikovaný.¹⁷

Krátky grécky život Nauma (ďalej KrGrŽN) sa zachoval len v tlačenej verzii v rámci vydania služby sv. Naumovi (Benátky 1695, Moschopolis 1740 a 1742). Kritické vydanie textu publikoval E. Trapp a služba spolu so životom bola publikovaná v zborníku Cyrillomethodianum X.¹⁸ Do slovenčiny zatiaľ nebol preložený.¹⁹

Treba tiež podotknúť, že väčšina Naumových životov bola súčasťou služby, resp. ide o životy synaxárového typu (teda také, ktoré boli určené ako čítanie po šiestej piesni kánona na utierni), boli teda určené na čítanie v rámci bohoslužieb. Poznáme štyri slovanské služby, resp. poznáme štyri rôzne slovanské redakcie služby sv. Naumovi. Takisto poznáme štyri grécke služby, resp. štyri rôzne grécke redakcie služby sv. Naumovi. Služby majú spoločný základ (evidentne grécky), ale existuje medzi nimi aj viacero významných rozdielov. Ich opis, podrobnejšie porovnanie a analýzu vzájomných vzťahov sme publikovali v dvoch štúdiách.²⁰ Pôvodnú grécku službu

a rozšírené vydanie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968, s. 269-271. Ratkoš, P.: Veľkomoravské legendy a povesti. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1977, s. 111-114. Marsina, R. a kol.: Slovensko očami cudzincov. (Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II.) Bratislava: Literárne informačné centrum, 1999, s. 215-216. Úplný prehľad slovenských vydání: Ivanič, P.: Sv. Naum v slovenskej a českej bibliografii. In Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција. Red. Велев, И. Скопје: Универзитет Св. Кирилл и Методиј, 2011, s. 343-344.

¹¹ Поп-Атанасов, Ѓ.: Речник на старата македонска литература. Скопје: Македонска книга, 1988, s. 262.

¹² Лавров, П. А.: Житія св. Наума Охридскаго и служба ему, s. 51.

¹³ Лавров, П. А.: Житія св. Наума Охридскаго и служба ему, s. 23-26. Лавров, П. А.: Материалы по истории возникновения, s. 184-187.

¹⁴ Stanislav, J.: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch, s. 121-131. Škoviera, A.: Tretí slovanský život Nauma Ochridského a dátum vyhnania Metodových učeníkov. In Slavica Slovaca, roč. 42, 2007, č. 2, s. 111-123. Ten istý preklad sa nachádza aj v Škoviera, A.: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 139-147.

¹⁵ Grécka národná knižnica v Aténach (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος), cod. 827. (Na mikrofílmе Мф № 27 je k dispozícii v Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ pri Sofijskej univerzite sv. Klimenta Ochridského.)

¹⁶ Trapp, E.: Die Viten des hl. Naum von Ochrid, s. 161-182. (Originálny text s paralelným nemeckým prekladom.) Бърлиева, С.: Пространното гръцко житие на Наум Охридски, s. 129-144. (Originálny text s bulharským prekladom.)
¹⁷ Preklad dlhého gréckeho života pripravuje Mária Kozelnická.

¹⁸ Trapp, E.: Die Viten des hl. Naum von Ochrid, s. 183-185. Cyrillomethodianum X. Red. Tachiaos, A. E. Thessalonique: Association hellénique d'études Slaves, 1986, s. 220-224, 302.

¹⁹ Krátky grécky život je natoľko podobný tretiemu slovanskému životu, že jeho preklad sa nezdá byť potrebným.

²⁰ Škoviera, A.: Slovanské a grécke služby sv. Naumovi Ochridskému. In Кирило-Методиевски студии. Книга 20. Кирило-Методиевското културно наследство и националната идентичност. София: Кирило-Методиевски научен център – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2011, s. 126-149. Škoviera, A.: Služby svätému Naumovi Ochridskému. In Roczniki Teologiczne – pastoralne 7. Red. Pała, G. – Petro, M. Lublin: Norbertinum, 2013, s. 65-94.

zložil v 13. storočí ochridský arcibiskup Konstantinos Kavasilas. (Minimálne pri kánonoch je Kavasillovo autorstvo zrejmé z akrostichov, pri stichirách sa o autorstve diskutuje.)²¹

Druhý slovanský život Nauma

Druhý slovanský život Nauma (ďalej 2SIŽN) poznáme vďaka jedinému rukopisu, ktorý bol zo 16. storočia. Objavil ho Jordan Chadži Konstantinov Džinot v polovici 19. storočia. Rukopis sa dostal do Belehradskej národnej knižnice, kde zhorel počas 2. svetovej vojny pri požiari, ktorý vypukol po bombardovaní mesta. Prvý raz ho publikoval L. Kovačević v r. 1885. Po ňom vydali text na základe rukopisu ešte J. Ivanov a P. A. Lavrov.²² Je to prológový (synaxárový) typ života, v rukopise však nebol uvedený v rámci služby.

Vznik textu datujú bádatelia zväčša do 16. storočia. Podrobnej analýze vzťahov medzi jednotlivými životmi Nauma sa venoval E. Trapp a po ňom E. Gergova, ktoré by sme mohli zhrnúť do nasledovných konštatovaní:²³ Autor 2SIŽN ako hlavný prameň pri jeho zostavovaní použil Teofylaktov život Klimenta. KrGrŽN aj DIGrŽN vznikli až po 2SIŽN. Chronologická postupnosť životov je teda nasledovná: 2SIŽN → DIGrŽN → KrGrŽN (→ 3SIŽN). Autor DIGrŽN použil pri jeho zostavovaní ako jeden z prameňov (ak nie jediný) 2SIŽN (možno v inej redakcii, ako sa nám zachovala). Na základe týchto súvislostí E. Gergova konštatuje, že 2SIŽN vznikol až po Teofylaktovom Živote Klimenta (vznikol okolo r. 1100), ale ešte predtým, než sa Konstantinos Kavasilas stal ochridským arcibiskupom (1255), čiže vznikol na konci 12. alebo v prvej polovici 13. storočia. E. Gergova sa tiež domnieva, že autorom by mohol byť ochridský arcibiskup Konstantinos Kavasilas (arcibiskupom 1255-1260), ktorý je aj autorom služby.²⁴ Proti tomuto datovaniu je D. Pandev, ktorý text označuje za postbyzantský a jeho vznik kladie do obdobia osmanskej nadvlády v oblasti.²⁵

Miesto napísania Druhého slovanského života Nauma treba hľadať v oblasti sféry duchovného a kultúrneho vplyvu Monastiera svätého Nauma pri Ochridskom jazere.²⁶ Život je písaný cirkevnoslovanským jazykom stredobulharskej redakcie s vplyvom miestneho hovoreného jazyka. Je písaný dvojjerovým pravopisom, pričom ѣ neraz zamieňa з a pisár často namiesto jerov používa pajerok. Najmä na konci slov pritom jer často vypúšťa. V texte sa nevyskytujú nosovky, ѣ a ѣ sa často zamieňajú. D. Pandev konštatuje, že niektoré pravopisné charakteristiky textu sa viažu k 12.-14. storočiu, zatiaľ čo iné možno spájať s prejavmi macedónskej písomnej kultúry 14.-16. storočia.²⁷

²¹ Йовчева, М.: Служби за Наум Охридски. In Кирило-Методиевска енциклопедия. Том III (П-С). София: Академично издателство Марин Дринов, 2003, s. 677-678. Trapp, E.: Die Akoluthie des hl. Naum von Ochrid (eine Analyse). In Byzantine Studies / Études Byzantines, vols. 8, 11 & 12, 1981, 1984 & 1985, s. 400.

²² Иванов, Й.: Български старини из Македония, s. 311-313. Лавров, П. А.: Материалы по истории возникновения, s. 182-184. (V Magnae Moraviae fontes historici II., s. 252-254 je iba časť textu.) Najnovšie text aj s rozsiahlou štúdiou pripravil na publikovanie D. Pandev. Pandev, Д.: Второто житие на свети Наум во општословенски и во македонски контекст. In Tradicia a přítomnost' misijného díla sv. Cyrila a Metoda. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2013, s. 410-429.

²³ Гергова, Е.: Агиографските произведения за Наум, s. 165-177. Trapp, E.: Die Viten des hl. Naum von Ochrid, s. 161-182.

²⁴ Гергова, Е.: Агиографските произведения за Наум, s. 174-176.

²⁵ Pandev, Д.: Второто житие на свети Наум, s. 410-427.

²⁶ Pandev, Д.: Второто житие на свети Наум, s. 410. Мирчева, Б. – Бърлиева, С.: Предварителен списък на Кирило-Методиевските извори. In Хиляда и сто години од смъртта на Методий. Кирило-Методиевски студии. Книга 4. София: Издателство на Българската академия на науките, 1987, s. 499. (Tu je ako miesto vzniku uvedené západné Bulharsko.)

²⁷ Pandev, Д.: Второто житие на свети Наум, s. 412-414.

Komentár k textu

Druhému slovanskému životu Nauma vďačíme za informácie o Naumovom pôvode. Hovorí, že Naum pochádzal z Mýzie (μοῦσιας ἐκ Μυζίας)²⁸ zo vznešenej rodiny. (1SIŽN nič o Naumovom pôvode nehovorí.)

Cyrilo-metodská misia je geograficky mylne lokalizovaná („chodili a učili národ myzijský a dalmátsky“). Autor sa veľa venuje ceste sv. Cyrila a Metoda a ich učeníkov do Ríma a najmä schváleniu slovanských bohoslužobných kníh. Udalosti sú však zle chronologicky usporiadané a v danej pasáži je aj viacero vecných chýb. Pri opise týchto udalostí si treba všimnúť výrazne pozitívny vzťah k Rímu a rímskemu pápežovi. Potvrdzuje dátum Cyrilovej smrti 14. februára aj miesto pochovania (kvôli chybám o pôsobení misie v Dalmácii a prekrútenom opise udalostí v Ríme pritom môžeme vylúčiť, že by autorovým zdrojom bol Život Konštantína-Cyrila).

Značná časť diela opisuje prenasledovanie a vyhnanie učeníkov z Veľkej Moravy, ale neprináša nám žiadne nové informácie oproti Životu Klimenta. State o väzení, trojnásobnom zemetrasení a zázračnom vyslobodení, vyhnaní, vzkriesení mŕtveho syna, preplavení Dunaja na plti z troch brvíen, príchode do Belehradu a ceste do Bulharska sú asi prevzaté zo Života Klimenta (alebo z prameňa, z ktorého Teofylakt čerpal svoje informácie pri zostavovaní Života Klimenta). Jediná nová informácia v úryvku je údaj, že belehradské knieža sa volalo Radislav.

Svätý Teofylakt Ochridský využil pri písaní Života Klimenta spory medzi cyrilo-metodskou a latinskou misiou, ku ktorým prišlo na Veľkej Morave po smrti svätého Metoda a ktoré vyústili do vyhnania (časti) učeníkov z Veľkej Moravy, na rozvinutie rozsiahlej polemiky ohľadne Filioque (doplnenia slov „i Syna“ do vyznania viery). Autor Druhého slovanského života Nauma prevzal informácie o prenasledovaní a vyhnaní učeníkov od sv. Teofylakta, pri uvedení príčin sa však obmedzil na konštatovanie, že zodpovedný bol „istý čarodejník, menom Viglisko (t. j. Viching), plný herézy Makedónia a Apollinária.“ Na inom mieste označuje protivníkov cyrilo-metodskej misie za duchoborcov. Na rozdiel od sv. Teofylakta sa však nepúšťa do teologických úvah či polemic-kých traktátov. Prvá spomenutá heréza sa objavila v 4. storočí, Makedónios a jeho prívrženci popierali božstvo Svätého Ducha; proti nim bol zvolaný Druhý ekumenický koncil do Konštantínopolu (381). Po tomto koncile boli prívrženci Makedóniovho učenia označovaní aj ako duchoborci (gr. πνευματομάχοι), teda tí, čo bojovali proti Svätému Duchu (čiže popierali jeho božstvo). V 2SIŽN sa však pod týmito označeniami myslí na tých, ktorí presadzovali doplnok Filioque do symbolu viery, tak ako to v tom čase robila franská cirkev.²⁹ Prívrženci Apollinária z Laodicey zasa hlásali, že Kristus nebol dokonalým človekom, lebo nemal racionálnu ľudskú dušu, jej miesto zaujal Logos. Ani v tomto prípade však nejde o obvinenie, že by sa Viching, resp. Frankovia vyslovene hlásili k tejto heréze zo 4. storočia, ale súvisí s praxou západnej cirkvi používať pri slávení eucharistickej liturgie nekvasený chlieb (ἄζυμος). Ak v eucharistickom chlebe chýba kvas (teda niečo v ňom chýba, je nedokonalý), odráža to akoby učenie apollinaristov, že Kristovi chýba racionálna duša, že Kristovo človečenstvo nie je dokonalé. Spor o používanie kvaseného alebo

²⁸ Mýzia (grécky Μυσία, latinsky Moesia) – v antike týmto slovom označovali kraje na pravom brehu Dunaja na jeho strednom toku a časti dolného toku a dolného toku riek Drina a Sáva smerom na Východ po Čierne More, na juh po pohorie Stara Planina (Hemus). V byzantskom období je Mýzia názov pre Severné Bulharsko, resp. je synonymom pre stredoveké Bulharsko. Коледаров, П.: Мизия. In Кирило-методиевска енциклопедия. Том II (И-О). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995, s. 656-659.

²⁹ K sporu o Filioque na Veľkej Morave pozri Škoviera, A.: Obradové spory medzi byzantskou a latinskou misiou na Veľkej Morave. In Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku. Red. Žeňuch, P. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 140-153 ; Škoviera, A.: Svätí slovanskí sedmopočetníci, s. 56-66.

nekvaseného chleba pri eucharistii sa objavil medzi byzantskou a latinskou cirkvou až v r. 1053 (medzi byzantskou a arménskou cirkvou ale už v 6. storočí), teda obvinenie z apollinarizmu je anachronizmom.³⁰

V závere 2SIŽN dopĺňa informácie 1SIŽN o založení monastiera a chrámu, pričom uvádza, že Naum ich postavil „na rozkaz a bohatstvom zbožného bulharského cára Michala–Borisa a jeho syna cára Symeona, vtedy plynúceho roku 6413.“ (= 905 po Kr.) Táto informácia pravdepodobne pochádza z nejakého nápisu (zachovaného v dobe autorovho života) na chráme alebo z ústnej tradície. Prameň nám potvrdzuje, že Naum zomrel 23. decembra. Špecifikuje, kde sa nachádza jeho hrob („pri pravom krídle chrámu“), a tiež uvádza, že ho pochovával Kliment.

Preklad s paralelným originálnym textom

Druhý slovanský život Nauma do slovenčiny preložil v 40. rokoch 20. storočia Ján Stanislav a dva razy ho publikoval,³¹ jeho preklad bol až doposiaľ v slovenskom prostredí jediným. Publikujeme nový slovenský preklad s paralelným originálnym textom, ktorý uvádzame podľa vydania Jordana Ivanova.³²

23. decembra, pamiatka nášho prepodobného a bohonosného otca Nauma, veľkého divotvorcu, ktorý bol v Livanii devolskej,³³ blízko mesta Ochrid.

Tento prepodobný a veľký otec Naum sa narodil³⁴ v Mýzii a po výchove svojimi vznešenými³⁵ (rodičmi) zanechal vznešenosť³⁶ a bohatstvo, všetko ako plevy, a pripútal sa k rovnoapoštolom Konštantínovi Filozofovi a jeho bratovi Metodovi. Chodili a učili národ myzijský a dalmátsky, nasledoval ich všade, ba až do starého Ríma.³⁷

A tam im blažený pápež Hadrián po Božom zjavení spolu s celým zástupom cirkevných i mestských hodnostárov s veľkou úctou vyšiel v ústrety pred mesto. A Boh vykonal³⁸ mnohé zázraky a uzdravenia a oslávil svojich svätých. Potom spievali božskú liturgiu a Konštantína Filozofa postrihol na mnicha, dal mu meno Cyril a ustanovil ho za kňaza, Metoda však vysvätil za arcibiskupa Moravy³⁹ a celej Panónie.

Ме́сеца Декемвѣрія ꙗко памѣтъ прѣподобнаго и богоноснаго отца нашего Наума, великаго чудотворца, иже въ Ливаніи деволюко, близъ града Охрида.

Съи прѣподобныи и великии отецъ Наумъ прозвѣсть въ Мизію. И по възпитаніи отъ благородныхъ (родитель) его възмены благородствъ и богатствъ, бѣсть яко плевеи, и прилепи се равноапостолъмъ Конѣстантинѣ философу и братѣ емѣ Методію, прохощающе и оучающе рѣдѣ мѣстныи и дѣлматинскимъ, послѣдова ихъ по въздѣ, и иже до стараго Рима.

И тамо блаженномъ Адрианѣ папе по откровѣніи божіемъ изъвѣсть града съ бѣгои шпритчѣю еана црковнаго и градскаго прѣдѣрѣте съ ѣтнхъмѣже величю. Богъ же погавы чюдеса и исцѣленія многа и прогавы светынъ екон. Таже божіею лѣтѣртію възпиташе, и Конѣстантина философа въ иночество пострѣзаетъ и Кирілла именова и епископника портавалиетъ, Методіа же архіепископа Моравѣ и бѣтъ Паноніе рѣкоположи.

³⁰ Farrugia, E. G.: Introduzione alla teologia orientale. Sussidio per la scuola. Roma: Editrice Pisani, 1997, s. 126-129. Erickson, J. H.: Azzima. In Dizionario enciclopedico dell'Oriente cristiano. Red. Farrugia, E. G. Roma: Pontificio Istituto Orientale, 2000, s. 95-96. De Vries, W.: Orthodoxie und Katholizismus. Gegensatz oder Ergänzung? Freiburg im Breisgau: Herder, 1965, s. 59.

³¹ Preklad publikoval dva razy: Stanislav, J.: Dve legendy o živote Nauma, s. 7. Stanislav, J.: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch, s. 124-126.

³² Иванов, Ъ.: Български старини из Македония, s. 311-313. Vydanie P. A. Lavrova sa v niektorých málo významných drobnostiach líši od vydania J. Ivanova.

³³ Alternativny preklad: v *Libanone v Devolsku* – prvé slovo má pravdepodobne symbolický význam, druhé reálny; Devol bolo významné stredoveké mesto (a aj rieka), ktoré sa nachádzalo južne od Ochridského jazera. K symbolickému významu *Livanie* pozri Пандев, Д.: Второто житие на свети Наум, s. 425-427.

³⁴ Doslova vykličil, vypočul.

³⁵ Blahorodnými, aristokratickými; Naum pochádzal z vyššej vrstvy slovanského obyvateľstva.

³⁶ T. j. vyššie spoločenské postavenie (šľachtické, aristokratické).

³⁷ Konštantínopol mal titul *Nový Rím*, preto autor použil termín *Starý Rím*, typický v byzantskom cirkevnom prostredí.

³⁸ Doslova zjavil, ukázal.

³⁹ Doslova za arcibiskupa Moráv, v pôvodine je použitý duál.

Po skončení liturgie nad všetkými knihami preloženými z gréckeho do bulharského jazyka ich všetkým ukázal, lebo samy knihy sa otvárali a ukazovali sa.⁴⁰ A pápež povedal: Zvelebený⁴¹ je Boh, tieto knihy sú pravdivá obeta prinášania⁴² bohumilých životov Bohu.

Preto aj Klimenta a Nauma s ostatnými vysvätil za kňazov a diakonov a prikázal, aby sa odsľužilo celé pravidlo,⁴³ večerné i ranné, podľa bulharských kníh⁴⁴ vo veľkom chráme svätého apoštola Petra a Pavla, čo sa aj stalo. Taktiež všetci spolu slávil liturgiu a za všetko oslavovali Boha, ktorý vykonal⁴⁵ také zázraky.

Po nejakom čase totiž skončil svoj život v Ríme bohonosný Cyril – 14. dňa mesiaca februára. Jeho všechválne telo bolo uložené v chráme svätého Klementa Rímskeho, učeníka svätého apoštola Petra. Boh ukázal smrty a znamenia skrze svätého Cyrila aj po (jeho) smrti a oslávil svojho pravého oddaného služobníka.⁴⁶

Metod odložil smútok za svojím milovaným bratom Cyrilom, prijal od blaženého pápeža Hadriána prepustenie⁴⁷ a so všetkými učeníkmi odišiel do Panónie, do mesta Morava, ktoré zdedil ako veľkňaz, dobre ho spravoval a učil (tam).

Po Metodovej smrti sa zmocnil veľkňazstva istý čarodejník menom Viglisko,⁴⁸ plný herézy Makedónia a Apollinária, rozvrátil celé Metodovo učenie, veľmi sužoval jeho učeníkov a vydal ich do väzenia v silných putách. Svätí sa pomodlili k Bohu a nastalo veľké zemetrasenie, aj druhý raz, aj tretí raz, takže všetci vybehli z domov, dvere väzenia sa otvárajú a okovy na nohách a rukách sa roztrhávajú.

По съвършени же лѣтѣ рѣше надъ всѣхъ книгѣ прѣводимѣе отъ грѣцьскы въ бѣлгарскыи языкъ бѣмѣ показъ, иже самы кнѣгы, разгъбараште се, и казобахо се. И рече папа: благоловенъ боъхъ, сѣ кнѣгы сѣтъ истиннаа жѣртѣа приношенѣа животныи благодоудни богови.

Тѣмѣже и Климентъ и Наума съ прочими свештенници и діакони рѣкоположи и заповѣда како да се бѣмѣ правило съвершаштъ, вечерное и ѡтръное, бѣлгарскаго писанѣа въ белныи храмъ свѣтаго апостола Петра и Павла ѡ ижеже и бымъ (sic!), такожде и лѣтѣ рѣша отъ всѣхъ кѣно съверши се и ѡ бѣмѣ бога прославише, показавшаго таково чудеса.

Нео въ неколѣко бѣмѣ скончаваетъ сѣ въ Римѣ богоноиы Күрилъ мѣсеца ферварѣа, дѣи, и положи се бѣмѣ хвалное тѣло ѡго въ храмъ свѣтаго Климентъа Римликаго, ѡученика свѣтаго апостола Петра. боъхъ же показъ чюдеса и знаменѣа свѣтынми Күрилъми и по сзмъртии прослави своего доудника истиннаго.

Медодѣа же отложи жалостъ принаго брата своего Күрилъа и приеми отъ бѣлгарскаго Андрѣана папѣа распѣтѣнѣе, и съ бѣмѣми ѡченицыи отиде въ Панонѣ, въ градъ Моравѣ, иже наследи архіеренствомъ и тамо ѡутрѣновъ добръ и наудивъ.

По сзмъртии же Медодѣа нарта въ архіеренство нектори бѣлхъвъ, Кингиско именемъ, исплѣни иереы Македонѣа и Аполінарѣа, и разбѣрати бѣа ѡченѣа Медодѣева, и ѡченицыи ѡго много томины и тѣмницыи и ѡзы бѣлѣе прѣдаде. Свѣтынъ же боъхъ помолѣише се, и трѣбѣ бывалетъ белныи двое и трое, како бѣмѣмъ изъа домѣвъ избѣгнѣти, разбѣрѣшютъ сѣ дѣтѣры тѣмнищѣи и берныи разбѣрѣшютъ се ѡ⁴⁹ ногахъ и рѣкахъ.

⁴⁰ Text je na tomto mieste nejednoznačný. Alt. preklad: *sa hýbali a rozprávali* alebo *sa hýbali a kázali*. J. Stanislav prekladá: *lebo samy knihy sa otvárali a ukazovali*.

⁴¹ Alt. preklad: *Blahoslavený, požehnaný*.

⁴² Alternatívny preklad: *pravdivá žertva obety bohumilých životov Bohu*. Cirkevnoslovanské slovo *приношеніе* má popri význame *prinesenie* aj význam *obeta* alebo *dar*, rovnako ako slovo *жертѣа*.

⁴³ T. j. bohoslužby z časoslova celého denného okruhu; nočná (večerná) časť pozostáva z večierne, povečeria, polnočnice a utierne, denná (ranná) časť pozostáva z prvého, tretieho, šiesteho a deviateho času (hodinky) a prípadne aj obednice. Je možné, že pod pojmom ranné pravidlo sa myslí len utiereň (prípadne s prvým časom) a nedá sa vylúčiť, že pod pojmom večerné pravidlo sa myslí len večiereň a povečerie.

⁴⁴ Doslova (*podľa*) *bulharského písania*.

⁴⁵ Doslova *ukázal, zjavil*.

⁴⁶ Csl. ѡудѣникъ, gr. θεραπεύων / θεραπευτής označuje oddaného služobníka, priateľa, človeka ochotného pomôcť. Porov. Дьяченко, Г.: Полный церковно-славянскій словарь. Москва: Вильде, 1899, s. 749; Štec, M. – Kocvár, V.: Cirkevnoslovansko-slovenský slovník. Diel II. Prešov: Prešovská univerzita – Pravoslávny bohoslovecký seminár, 2012, s. 137; Panczová, H.: Grécko-slovenský slovník. Od Homéra po kresťanských autorov. Bratislava: Lingea, 2012, s. 612-613.

⁴⁷ Formulácia vychádza zo štruktúry byzantskej liturgie, ktorá sa končí prepustením.

⁴⁸ Viching.

⁴⁹ P. A. Lavrov má ѿ.

Oni si striasli prach spod nôh, ako je (napísané) v Písme,⁵³ a prišli do kraja pri Dunaji. A keď tam istému veľmožovi zomrel jediný syn, modlitbami ho vzkriesili a osvietili⁵⁴ jeho dom spolu s mnohými inými dedinami a všetci im preukázali veľkú úctu.⁵⁵ Hneď sa ponáhľali k veľkej rieke Dunaj a tu vďaka modlitbe a Božiemu zázkazu zväzujú tri brvná⁵⁶ viničom a vyzývajú meno svätej Trojice, prechádzajú na druhý breh rieky a dostávajú sa do Belehradu. Tu im knieža Radislav vzdal veľkú úctu a oni (mu) dali požehnanie a radosť. Potom sa rozišli, jedni do Mýzie, druhí do Dalmácie a Dácie, a Božie slovo rozmnožili všade stonásobne.

A všetko ustrojil tak, aby ulahodil Bohu,⁶¹ lebo tam aj blažený Naum skončil svoj život v hlbokkej starobe a svoju dušu odovzdal do Božích rúk 23. dňa mesiaca decembra. Jeho úctyhodné telo bolo pochované božskými rukami Kristovho veľkňaza Klimenta Ochridského a bolo s úctou uložené do hrobu pri pravom krídle chrámu. Boh ho oslávil veľkými zázrakmi a (jeho telo) uzdravuje všetky choroby a rany a vyháňa démonov.

Обы же прѣхъ ѿ под ногла отрѣкоше, по писаное,
 и кз дѣиѣмъ земли прѣидоше. И тамо некоторымъ
 великомъжѣ единородна сына умрѣхъ, молитвами
 възкрѣкоше, и дѣмъ его просвѣтитише и сз нѣмъ
 многымъи бѣхъ тѣмъ, ниже и чѣтїю полѣнише отъ
 бѣхъ, а бѣе устрѣмилше се кз великомъ рѣце дѣнаба
 и тѣмъ, молитвами и чѣдѣемъ божїемъ, трое
 дрѣвеса свѣзаятъ павитѣмъ и нѣмъ свѣтитъ трѣнцы
 признаютъ, прѣзъ онъ ползъ прѣхѣдѣтъ реиѣ
 и догитизаютъ бѣлѣграда; и тѣмъ отъ кнѣзѣ Раднѣлаба
 бѣиѣ чѣстъ възпримаятъ, и благоговѣнїе и радѣтъ
 дадоше. Также речеаше се обы по мѣнїиѣ, а обы по
 дѣмъмѣиѣ и дѣкѣмъ, и слово божїе умножише по
 бѣдѣмъ стѣнѣиѣиѣ.

Н ЪѦ БЛАГОУДОѦНА БОГЪ ОУСТРОИХЪ НЕО И ТМО
 СКОУЧАЕЛЪ СЪ БЛАЖЕННЫ НАМЪ ВЪ ГЛИБОКОУ
 СТАРШЕТИ И ДШЕ ВЪ РШЕ БОЖИИ ПРЕДАДЕ МЪСЕЦА
 ДЕКАМВРІА .Ж., И СЪПРЪЧАЕЛЪ СЕ ЧИСТНОЕ ТЪЛО НЕГО
 БОЖЕСТВЕННЫМЪ РЪКАМИ АРХІЕРЕА ХРИСТОВА КЛИМЕНТА
 ОУХРАНИТЕЛЮ И ПОЛАГАЕТЕ ЧИСТНО ВЪ ГРОБЪ ОТЪ ДЕНАГО
 ВЪК(Р)ІА ХРАМА БОГЪ ЖЕ ПРОСЛАВИ ЕГО ЧУДЕСАМИ
 БЕЛІАМИ, И БЛАКИ БОЛЕШТИ И ЕЗЫ ИЦЪЛАЮЕТЪ ЕБЫ
 НЪЗНАЮАЮЕТЪ.

¹ Por. Mt 12, 22-24. Život Klimenta XII, 38: „Ale jazyk kacírov sa znova snaží ohovárať zázrak, podobne tomu, ako jazyk farizejov (ohováral) to, čo bolo vykonané vtedy Pánom, a hovorili (kacíri): „To sú zjavné čary a chytráctva čarodejov“, inými slovami, neobvykosť tejto veci pripisovali moci Belzebuba, (sami súc) plní jeho moci.“ Citované podľa publikácie Stanislav, J.: *Osudy Cyrila a Metoda a ich učeníkov v Živote Klimentotomov*. Bratislava: Tatran, 1950.

⁵³ „A keby vás niekto neprijal, ani vaše slová nevypočul, z takého domu alebo aj mesta odíďte a straste si prach z nôh.“
Mt 10,14; Mk 6, 11, Lk 9, 5.

⁵⁴ Cirkevnoslovnanské *покаєніти/покається* sa dá chápať v širokom zmysle – duchovne poučiť, povzniesť, osvietiť duchovným poznaním (tak to je asi myslené aj na tomto mieste), ale aj v užšom zmysle – pokrstiť, viesť do kresťanstva udelením iniciálnych sviatostí.

⁵⁶ *Alt. stromy.*

⁵⁸ Чинноначальникъ – vodca, predstavený zástupcov, stavov.

⁵⁹ Oficiálny titul bulharského vládcu Borisa-Michala bol knieža, nie cár, titul cár bol oficiálne priznaný až jeho synovi Symeonovi.

⁶⁰ T. j. v roku 905 po Kr.

⁶¹ Alternatívny preklad: *Všetko podľa Božieho želania vykonajúc, tam aj ...*

The Second Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid – Commentary and Translation with Parallel Original Text

Andrej Škoviera

St. Nahum of Ochrid was one of the most important disciples of Sts. Cyril and Methodius. The oldest evidence of his veneration as a saint is the First Slavonic Life, which was written before 969. Nowadays five different lives of St. Nahum are preserved, three of them are Slavic and two are Greek. Most of them were part of a service (akoluthia) to St. Nahum.

The Second Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid is known from a single manuscript from the 16th century, which was discovered in the mid 19th century. The manuscript was deposited in the Belgrade National Library and burned down during World War II. The text was published several times (the most important are the editions by Y. Ivanov and P. A. Lavrov). The Second Slavonic Life of St. Nahum is written in Church Slavonic language of the middle Bulgarian redaction influenced by the local language. The date of its compilation is determined differently by different scholars. Some put it to a span between the 12th and the first half of the 13th century, while most scholars put it to the 16th century.

The Second Slavonic Life of St. Nahum gives us information about Nahum's origin. The Cyrillo-Methodian mission and its activity are geographically not localized correctly. The text pays much attention to the voyage to Rome and in particular to the approval of Slavonic liturgical books. A significantly positive relationship to Rome and the Roman Pontiff can be observed when describing these events. A significant part of the work describes the persecution and expulsion of the disciples of St. Methodius from Great Moravia, but does not give us any new information concerning the Long Life of St. Clement. The author does not use these events to elaborate a theological reflection or polemical tractates against the Latin Church. The Second Slavonic Life of St. Nahum widens our knowledge about the foundation of Nahum's monastery and church. This information comes probably from a donation inscription on the church or from oral tradition. The text also specifies where the grave of St. Nahum is localized.

ERIKA BRODŇANSKÁ*

Svätí Konštantín-Cyrl a Gregor z Nazianzu – služobníci s/Slova

BRODŇANSKÁ, E.: St. Constantine-Cyrl and St. Gregory of Nazianzus – servants of words/the Word. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 1, pp. 20-30 (Bratislava).

The activity of both saints, Constantine-Cyrl and Gregory of Nazianzus, is characterized by several similarities (love for education, inclination towards spiritual life, longing for solitude) that may have been influenced by Constantine's selection of Gregory as a special patron. The study is based on the hypothesis that not only Gregory's panegyrics and his autobiographical poem *De vita sua* but also a wider spectrum of Nazianzen's poetic works influenced Constantine. It shows some selected Gregory's verses reflected in the life and works of St. Constantine.

St. Constantine-Cyrl, St. Gregory of Nazianzus, poetry, eloquence, education, spiritual life.

Misia „dvoch skúsených a vysoko vzdelaných mužov s rozsiahlou diplomatickou a administratívnou praxou,“¹ ktorých na žiadosť kniežaťa Rastislava vyslal v druhej polovici 9. storočia na Veľkú Moravu byzantský cisár Michal III., bola náboženská; mala však ďalekosiahle následky. Umožnila vznik bohatej staroslovienskej náboženskej a svetskej literatúry a z hľadiska kultúrneho vývinu slovanských národov sa stala prelomovou. Solúnski bratia Konštantín a Metod „pochopili, že svet, ktorý sa vtedy beznádejne rozdeľoval na Východ a Západ, potrebuje tretiu neutrálnu sféru, ktorá by vyvážila napätie.“² Nepostavili sa zásadne proti západným misionárom, ktorí na Morave pôsobili, a ani ju nevtiahli pod byzantský vplyv. Zdalo sa im, že Slovania sa môžu stať mostom medzi vznikajúcou priepasťou európskej vzdelanosti a kultúry.

Mladšieho z bratov, Konštantína, charakterizuje slovinský profesor Fr. Grivec ako človeka, ktorý všetky svoje myšlienky a túžby smeroval k vede a zbožnosti. Bystrý duch a učenosť sa v ňom spájali so skromnou pokorou a vášnivá vedychtivosť s umiernenosťou kresťanského charakteru. Mal literárne nadanie i schopnosť verejne vystupovať, vo vážnych učených rozpravách sa nenechal zahanbiť. Súčasne sa usiloval povzniesť svoju dušu a žiť s Bohom.³ V Konštantínovom osobnom živote sa zmysel pre antickú filozofiu stretal so zmyslom pre kresťanský ideál mníšstva.⁴ Veľmi podobne býva charakterizovaný aj jeden z najvýznamnejších cirkevných otcov

* Doc. Mgr. Erika Brodňanská, PhD., Inštitút romanistiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, 17. novembra 1, 080 01 Prešov

¹ Porov. Dostálová, R.: Byzantská vzdelanost, s. 62-63. [Presný bibliografický údaj citovaných monografických prác a štúdií pozri v zozname citovanej literatúry.]

² Špidlík, T.: Význam cyrilometodějského poslání, s. 37.

³ Porov. Grivec, Fr.: Slovanští apoštolové sv. Cyril a Metoděj, s. 78-80.

⁴ Porov. Pavlovičová, K.: Filozofický systém Konštantína Filozofa, s. 8.

Východu zo 4. storočia – Gregor z Nazianzu. Žil aktívny život, no v srdci prechovával hlbokú náklonnosť k postoju mnícha. Bol teológom s hlbavou dušou a zároveň rečníkom a básnikom. Bol kresťanom, no neodsudzoval antickú kultúru a snažil sa o zmiernenie rozporov medzi týmito dvomi zdanlivo antagonistickými táborami.

Spoločné rysy svätých Konštantína a Gregora v štúdiu, v postojoch i v polemike proti odporcom nie sú bádateľom neznáme. Fr. Grivec a následne i jeho žiak F. Gnidovec zhromaždili ešte pred sto rokmi bohatý materiál,⁵ v ktorom poukázali na početné zhody medzi staroslovienskými životmi Konštantína a Metoda a oslavnými rečami – panegyrikmi Gregora z Nazianzu,⁶ pričom sa sústredili najmä na vyhľadávanie rozličných paralelných miest, citátov a myšlienkovvej závislosti medzi nimi.⁷ Akcentujú Konštantínovo vyvolenie si Gregora z Nazianzu za zvláštneho patróna, zároveň ale nepopierajú jeho schopnosť predčiť vzor svojej mladosti.⁸

Biografia *Život Konštantína-Cyrila* (=ŽK) z pera jedného z Konštantínových žiakov, ktorá bola „najrozsiahljším literárno-historickým dielom veľkomoravského učilišťa pod vedením arcibiskupa Metoda“,⁹ deklaruje, že Konštantín po tom, čo mu ako chlapcovi uletel krahulec, oslobodil sa od svetských vecí, „sedával v dome svojom a učil sa naspamäť knihy Gregora Bohoslovca. I znak kríža urobil na stene a svätému Gregorovi napísal takúto pochvalu:

Ó Gregor, človek telom, dušou však naozaj anjel!
Hoci si človek telom, ukazuješ sa ako anjel!
Veď ústa tvoje sťa ústa niektorého zo serafov slávia Boha
a zvestovaním pravej viery celé ľudstvo osvietia.
Preto aj mňa, ktorý sa odovzdávam Tebe láskou a vierou,
prijmi a buď mi učiteľom a osvecovateľom!“¹⁰

Anjelská dimenzia Gregora z Nazianzu nebola objavom sv. Konštantína. Grécki kresťania veľmi často nazývali anjelským mníšsky život a práve po ňom Gregor neustále túžil. Priťahoval ho asketický spôsob života a želan si žiť v ústraní. Vo svojej poézii sa vyznáva z hlbokého vzťahu k nebeskému Otcovi. Bol pre neho tým najcennejším z pokladov¹¹ a, aby sa s Ním mohol spojiť, chcel nasledovať beztelesný život anjelov. Túžbu po cnostnom živote, po ceste pokory a sebazapierania, ktorá mu pomôže priblížiť sa Bohu, vyjadril vo veršoch autobiografickej básne *De vita sua*:

⁵ Jeho výpočet pozri Vavřínek, V.: Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje a panegyriky Řehoře z Nazianzu, s. 97.

⁶ Hlavné paralely so sv. Gregorom odhalil Fr. Grivec v sne mladého Konštantína o mystických zasnubách so Sofiou – Múdroťou a v popise jeho štúdia v Carigrade. Pre Konštantínovo duchovné spojenie s božskou múdrosťou možno nájsť predlohu aj v Nazianzského básni *De animae suae calamitatibus carmen lugubre* (= *Carm.* II,1,45, 229-276), kde autor na priestore približne 50 veršov opisuje nočné zjavenie dvoch krásavíc – Čistoty a Múdrosti, ktoré ho priviedli k duchovnému životu. V ďalších dielach, či už v poézii alebo v rečiach, hovorí Gregor o zjaveniach samotného Krista kladúceho mu obe spomínané cnosti za cieľ. Opis Konštantínových študentských rokov v Konštantínopole (ŽK 4) zodpovedá zas Gregorovmu popisu štúdia Bazila Veľkého v Aténach (Or [= *Orationes theologicae*]. 43, 13-24).

⁷ Tieto podrobil revízii V. Vavřínek vo svojej štúdii Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje a panegyriky Řehoře z Nazianzu, s. 96-121.

⁸ Grivec, Fr.: Slovanští apoštolové sv. Cyril a Metoděj, s. 78.

⁹ Ratkoš, P.: *Život Konštantína-Cyrila*, s. 14.

¹⁰ Úryvky z legendy *Život Konštantína - Cyrila* uvádzané v štúdii sú citované podľa prekladu P. Ratkoša *Život Konštantína - Cyrila*, s. 15-44.

¹¹ *Carm.* I, II, 10, 449-451.

..., v radoch anjelov ja budem stáť.
Už nikto neuškodí môjmu životu,
nik ani neprospeje. K Bohu schúlím sa.
Nech ako vietor márne slová plynú mi.
Tých som sa nabažil, ja mnohú pohanu
aj mnohú chválu nadmieru som počúval.
Od planých ľudí osamote túžim žiť,
kde čulú nádej v nebo, starcov oporu,
a Boha hľadá moja duša – samotár.¹²

Gregor vychádzal zo skutočnosti, že trojjediný Boh je princípom celibátneho života a hneď po ňom sú jeho nositeľmi anjeli. V básni I, I, 7 *De substantiis mente praeditis* ich predstavuje ako stvorenia čisté duchom, ktoré zostávajú stále rovnaké a všetko telesné im je cudzie. Nepoznajú vášne a spory, žijú v jednote a svornosti. Nie všetci však majú vo svete rovnakú funkciu. Niektorí stoja pri tróne, iní slúžia človeku a ďalší mestám alebo národom.¹³ Anjelov nazýval tiež „prístupmi, prostredníkmi“ (*anabaseis*),¹⁴ a hoci toto pomenovanie bližšie necharakterizoval, zrejme ním naznačoval, že slúžia ako prostriedok návratu človeka k Bohu.

Svoje postoje a myšlienky prezentoval Gregor z Nazianzu formou reči a listov, o svoje osobné skúsenosti a zážitky ich však obohatil predovšetkým v poézii. Práve tá zohrala významnú úlohu pri formovaní mladého Konštantína, ktorý sa rád inšpiroval Nazianskeho básňami, učil sa ich naspamäť, pričom sa mu osobitne páčil jeho zbožný básnický opis vlastného života.¹⁵ Tejto skutočnosti pripisuje význam tiež T. Špidlík, keď v danej súvislosti konštatuje: „vieme, ako pôsobia na dušu mladých verše, ktoré často recitujú, zvlášť keď vysvetľujú ich vlastnú zažitú skúsenosť.“¹⁶ Konštantín nasledoval Gregora v láske k vzdelanosti, v náklonnosti k duchovnému životu, ale i v túžbe po samote. Predpokladáme, že tieto nachádzajú svoj predobraz nielen v autobiografickej básni *De vita sua*, ale v širšom spektre poetickej tvorby Gregora z Nazianzu. V predloženej štúdií sa pokúsime odhaliť aspoň časť z nich.

Gregor z Nazianzu mal po návrate do vlasti zo štúdií v Aténach¹⁷ využiť svoje vzdelanie ako učiteľ alebo právnik,¹⁸ toto však na dlhší čas nebol schopný a lavíroval medzi pocitom zodpovednosti a túžbou stiahnuť sa z verejného života. Zdržoval sa v čiastočnej izolácii na rodinnom statku a pod vplyvom priateľa Bazila Veľkého sa pokúsil o asketický život. Prijal jeho pozvanie do mníšskej komunity v Annisoi, no nebol presvedčený, že práve to je cesta, po ktorej má kráčať. V básni II, I, 11 *De vita sua* hovorí:

Sťa nácvik bojov boli pre mňa tieto dni,
či vstupná brána k väčším hĺbkam tajomstiev.
Na mužné rozhodnutie prišiel pravý čas.

.....

¹² Carm. II, I, 11, 1934-1942.

¹³ Carm. I, I, 7, 11b – 26.

¹⁴ Or. 38, 31.

¹⁵ Porov. Grivec, Fr.: Slovanští apoštolové sv. Cyril a Metoděj, s. 16.

¹⁶ Špidlík, T.: Řehoř Nazíanský – mistr a inspirátor Konstantina Cyrila, s. 18.

¹⁷ Na platónskej akadémii v Aténach strávil Gregor z Nazianzu približne sedem rokov (350 – 356/358).

¹⁸ Carm. II, I, 11, 265-266.

Keď premýšľal som, skúmal, čo je Boží plán,
z dvoch lepšiu, priamu cestu bolo ťažké nájsť.
Hneď s kladmi oboch videl som aj zápory
jak vždy, keď pre čin musíme sa rozhodnúť.

.....

Tá ťažká voľba dlho nedala mi spať,
až našiel som pre obe svoje túžby zmier
a nepokojnej duši tichý prístav dal.

.....

Tak zvolil som si cestu uprostred a chcem
žiť v tichu a pritom druhým osožiť.¹⁹

Pravdepodobne na Vianoce roku 361 alebo začiatkom roku 362 povolal Gregora otec späť domov, aby mu bol nápomocný pri správe nazianskeho biskupstva. Kňazskú vysviacku prijal takmer proti svojej vôli. Ešte v starobe spomínal na toto svätenie ako na tyranu²⁰ a zmieroval sa s ním veľmi ťažko. Svoju krízu riešil únikom k Bazilovi do Pontu (od všetkých naraz, od priateľov, rodičov, vlasti, príbuzných som ušiel ... a do Pontu prišiel nájsť úľavu, náplasť na bolesť ...²¹), ale už na Veľkú noc bol opäť v Nazianze,²² kde sa v kázni (Or. 1) ospravedľoval za svoje váhanie. Stráviť dlhší čas u priateľa nedovoľoval Gregorovi ohľad na starých rodičov a tiež zmysel pre povinnosť či skôr poslušnosť voči Božiemu volaniu. Na návštevy v Anniso i však spomína s opätovnou túžbou po spoločnej modlitbe, štúdiu Biblie i po priam romantickej krajine (Epp. 4-6). K pochopeniu Gregorových únikov do samoty otvára priestor jeho *Oratio* 2, ktorá je „apológiou s dlhým pojednaním o kňazstve.“²³ Gregor sám seba nepokladá za dostatočne povolaného pre kňazskú službu²⁴ a uvedomuje si hĺbku morálneho záväzku, ktorý z nej vyplýva. „Požaduje mimoriadny stupeň kajúcnosti, nápravu života a stálu duchovnú a morálnu bdelosť toho, kto sa stáva alebo by sa chcel stať pastierom,“²⁵ pretože pastier musí „najprv očistiť seba a potom môže očisťovať druhých, najprv musí vzdelávať seba, aby mohol vzdelávať druhých, musí sa stať svetlom, aby svetlo mohol dávať, musí sa priblížiť k Bohu, aby k nemu mohol privádzať ďalších, musí sa posväcovať, aby mohol posväcovať iných, sám sa musí nechať viesť za ruku, aby mohol viesť druhých.“²⁶ Pripúšťa, že jarmo kňazstva mu položil na ramená Boh a len obava z Jeho neuposlúchnutia mu dáva silu prekonávať strach, že nebude schopný dobre zastávať svoju službu.²⁷

Porovnateľnú bázeň z kňazského povolania prežíval sv. Konštantín, ktorý bol vysvätený po dokončení štúdií okolo roku 847 a súčasne bol vymenovaný za knihovníka u patriarchu pri chráme Hagia Sofia v Carihrade. Snáď podľa vzoru svojho patróna unikal pred ťarchou služby a úradu a utiahol sa do samoty kláštora.²⁸ „Hľadali ho šesť mesiacov a ledva ho našli. Keď ho

¹⁹ *Carm.* II, I, 11, 275-311.

²⁰ *Carm.* II, I, 11, 345.

²¹ *Carm.* II, I, 11, 348b-352.

²² Porov. Ventura, V.: *Spiritualita kresťanského mništví* I, s. 255.

²³ Drobner, H.: *Patrologie*, s. 377.

²⁴ Or. 2, 3.

²⁵ Ambros, P.: *Svoboda k alternatívam*, s. 150.

²⁶ Or. 2, 71.

²⁷ Porov. Ambros, P.: *Svoboda k alternatívam*, s. 151.

²⁸ Porov. Grivec, Fr.: *Slovanští apoštolové sv. Cyril a Metoděj*, s. 26.

nemohli prinútiť na tú službu, uprosili ho, aby prijal učiteľskú stolicu a učil filozofiu tuzemcov i cudzincov so všetkými právami a zaopatrením.“ (ŽK 4). Vďaka filozofickej zručnosti a výrečnosti vynikol v nejednej polemicknej debate, hoci nezanechal za sebou nijaké, v pravom zmysle slova, filozofické dielo. Jeho múdrosť sústavne zostávala v múdrosti biblického posolstva.²⁹ Pôsobil medzi Saracénmi, vehementne obhajoval učenie o najsvätejšej Trojici, no podobne ako Gregor, ktorý príležitostne unikol zo sveta, utiahol sa aj on znovu do samoty. „Odišiel na Olymp k Metodovi, bratovi svojmu, kde začal žiť a v modlitbách k Bohu bez prestania zotrvať a len s knihami sa zhováral.“ (ŽK 7). Na žiadosť cisára sa však vzdal pokoja i štúdia pre misijné úlohy, ktoré mu boli zverené či už u Chazarov alebo na Veľkej Morave. Až na sklonku života si mohol, hoci len na päťdesiat dní, oblieť sväté rehoľné rúcho (ŽK 18). Naplnil si tak dávnu túžbu po rehoľnom živote, od ktorého ho vzdalovala povinnosť slúžiť cisárovi: „Odteraz nie som ja sluhom ani cisárovi, ani nikomu inému na zemi, ale iba Bohu všemohúcemu. Nebol som a bol som i som na veky, amen.“ (ŽK 18).

Naplnenie duchovného života a definitívne smerovanie k Bohu je nemenej čitateľné v spisoch Gregora z Nazianzu, výnimkou nie je ani poézia. V básni I, II, 15 *De exterioris hominis vilitate* prosí napríklad Krista o „lieky na neduhy“ hriechu a zdôrazňuje, že ľudia majú len jediné dobro a jedinú istotu – nádej na nebeský život³⁰. Na človeka a jeho životné istoty či neistoty sú orientované i úvod a záver básne, ktoré akcentujú hlavnú myšlienku. Kým v úvode si Gregor kladie základnú existenciálnu otázku, kým bol, je a bude, v závere nachádza odpoveď a štylizuje sa do bytosti, ktorá nachádza zmysel jestvovania výlučne v koexistencii s Bohom (I, II, 15, 157 – 164):

Kňazi, ó, tešte sa; ja som už mŕtvy; nebude vás už,
bezbožní susedia, kváriť predou mnou, kedys' jak strach.
Sami si zamedzte prístup do príbytku večného Kráľa;
ja ale opustiac všetko, jedno si nechávam len:
kríž, svojho života žiarivý stĺp. Ak však vznesiem sa odtiaľ,
dotknem sa nebeských obiet, s ktorými stvorené zlo –
neprajnosť, nikdy sa nedruží, ak to tak povedať môžem,
prajne sa modlievať budem za tých, čo nezvyknú priať.

S poznávaním božských a ľudských vecí bol spojený aj celý život sv. Konštantína, čím zachoval vernosť detskému snu, ktorý mal ako sedemročný a ktorý sme už spomenuli vyššie (pozri pozn. 6). Mal si vybrať ženu a seberoennú pomocníčku. Jeho voľba padla na Sofiu – Múdrosť. Rodičia mu pri tejto príležitosti zdôraznili význam poznania: „Lebo prikázanie je kahanom a naučenie svetlom. Riečni Múdrosti: Sestrou mi buď a učni mi známou rozumnosť. Lebo múdrosť žiari viac ako slnko. Ak si ju aj privedieš, aby si ju mal za ženu, zbavíš sa ňou mnohého zla.“ (ŽK 3). Vo veku 12 až 14 rokov Konštantín zanechal mladícku bezstarostnosť a pohrúžil sa do štúdia a duchovného života. Bol bystrý a skromný, netúžil po vysokých úradoch, najvznešenejším bolo pre neho štúdium, ktorým chcel zhromažďovať učenosť a hľadať česť a bohatstvo pradedov.³¹ Uvedomoval si závažnosť a dosah možnosti rozširovať svetské aj duchovné poznanie, či už svoje alebo iných národov, a to i prostredníctvom existencie vlastného písma. Obhajoval právo na

²⁹ Porov. Pavlovičová, K.: Filozofický systém Konštantína Filozofa, s. 12.

³⁰ Carm. I, II, 15, 109-112: „Kristus kráľ, prosím ťa, poskytni, zaraz na neduhy lieky, / stade by vystúpiť mohol, Blažený, služobník tvoj. / Ľudia len jediné dobro a jedinú istotu majú, / nádej na nebeský život, sotva čo dýcham ja preň.“

³¹ Porov. Grivec, Fr.: Slovanští apoštolové sv. Cyril a Metoděj, s. 25.

kresťanskú vzdelanosť pre všetky národy, pričom argumentoval predovšetkým citátmi z evanjelií, ako to môžeme sledovať napríklad v reči prednesenej v Benátkach (r. 867) proti západným kňazom – trojjazyčníkom a pilátnikom, ako ich nazval kvôli presvedčeniu, že liturgickými jazykmi môžu byť len tri, latinský, grécky a hebrejský.³² V reči akcentoval nevyhnutnosť porozumenia: „Tak aj vy, ak jazykom nevydávate zrozumiteľné slová, ktože bude vedieť, čo hovoríte? Do vetra budete hovoriť. Veď je toľko rozličných rečí na svete a ani jedna z nich nie je bez hlasu. Ak nepoznám silu a význam hlasu, budem cudzincom tomu, čo hovorí, a ten, čo hovorí, bude cudzincom mne. Tak aj vy, keďže ste horlivcami v duchovných veciach, hľadajte, aby ste sa v nich rozhojňovali pre zbudovanie cirkvi. A preto, kto hovorí cudzím jazykom, nech sa modlí, aby to vedel aj vysvetliť. Lebo keby som sa modlil cudzím jazykom, modlí sa môj duch, ale môj rozum je bez úžitku.“ (ŽK 16).

Právo kresťanov na vzdelanie zastával vo svojich spisoch už Gregor z Nazianzu. Naznačoval, že kresťanské náboženstvo nepohŕda vzdelanosťou, ale práve naopak. V rečiach 4 a 5 sa ostro postavil proti cisárovi Juliánovi Apostatovi a jeho ediktu, ktorým zakazoval pôsobenie kresťanských profesorov na vtedajších školách. V panegyriku na Bazila Veľkého ostro napomínal kresťanov, ktorí sa štítili pohanskej učenosti a špinili, čo nepoznajú (Or. 43, 11); zdôraznil, že dobré všeobecné vzdelanie v súčinnosti s kresťanskou výchovou prispelo k dokonalosti jeho priateľa. Najdôležitejším preň bolo byť kresťanom a z profánnych vied si ponechal len to, čo smerovalo k cnosti. Prízvukoval pozitíva pohanského mesta, ktoré v tom čase poskytl vzdelanie mnohým známym kresťanským osobnostiam, jeho nevynímajúc: „I keď dušiam niektorých môžu Atény uškodiť, zbožným sa to tak ľahko neprihodí. [...] Naopak, musíme konštatovať niečo neočakávané. Poznávanie a spoznanie obľudnosti a falošnosti ich božstiev v nás nevzbuduje obdiv k modlám, ale posilňujeme sa vo svojej viere. A ak skutočne existuje rieka, ktorá ostáva sladká, i keď prechádza morom, a pokiaľ skutočne existuje také zviera, ktoré skáče voľne vo všetko spaľujúcom ohni, podobáme sa im v kruhu našich priateľov.“ (Or. 43, 21, 5-6).

Sv. Gregor vyzdvihoval krásu gréckeho filozofického vzdelania, pretože niektorí veriaci ním pohŕdali až do tej miery, že sa to stalo nebezpečným pre ich intelektuálnu kultivovanosť. Mnohí dokonca zabúdali na skutočnosť, že ak chcú kázať vzdelaným ľuďom, musia poznať ich vzdelanie a vyjadrovať sa prostredníctvom im známej terminológie.³³ Sv. Konštantín-Cyril bol podobne pevne zakotvený v kresťanskej viere, hoci vyrastal v období prvého byzantského humanizmu, v čase, keď sa byzantská spoločnosť dôraznejšie obrátila k svojmu helénskemu antickému dedičstvu, keď vecné a svetonázorové bohatstvo antiky dávalo impulz aj náročnejšej a esteticky dokonalejšej literárnej tvorbe. Za ohlas Konštantínovho humanizmu a vplyv antickej filozofie sa zvykne pokladať najmä jeho charakteristika filozofie (ŽK 4³⁴), v ktorej je možné spoznať stoické a platónske prvky.³⁵ R. Dupkala považuje Konštantínovu definíciu filozofie po formálnej a štylistickej stránke za identickú s vymedzeniami u Platóna či stoikov, ako boli uvádzané aj v učebných príručkách na carihradskej dvornej škole už v časoch Konštantínových štúdií, i keď jej obsah je „zjavne kresťanský.“³⁶ K. Pavlovičová namieta a hovorí o „takzvaných“ definíciách. Označuje ju za „metatext zložený z biblických textov, ktoré sa do nej skondenzovane transformujú.“

³² Porov. Pauliny, E.: Konštantín Filozof ako teoretik prekladu, s. 156.

³³ Porov. Zozulák, J.: Filozofia, teológia, jazyk, s. 121.

³⁴ [Filozofia je] Poznávanie ľudských i božských vecí, pokiaľ môže sa človek priblížiť k Bohu, a cnosťou učí človeka stať sa obrazom a podobou toho, ktorý ho stvoril.

³⁵ Porov. Avenarius, A.: Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí, s. 70-71.

³⁶ Porov. Dupkala, R.: K počiatkom slovanskej duchovnosti, s. 25, 26.

Výrok nepovažuje za autorsky jedinečný a deklaruje, že ho netreba spájať s nijakým miestom, s nijakou inštitúciou a ani s pohanskou filozofickou tradíciou. Upozorňuje na fakt, že s podobným chápaním múdrosti sa možno stretnúť v celej patristike.³⁷ Vo veršoch cirkevného otca Gregora z Nazianzu (Carm. II, II, 4, 82-85³⁸) však v súvislosti s múdrosťou a vzdelaním jasne zaznievajú práve pasáže z Platóna (Štát 514A-517A), hoci v pozmenenej podobe. Poukazujú na Gregorovu erudíciu i jeho vzťah a pochopenie významu klasického vzdelania pre kresťanov, totiž, že pokiaľ má byť kresťanstvo niečím viac ako náboženstvom nevzdelancov, musí sa vyrovnávať s gréckou filozofiou a vedou.

V spisoch cirkevných otcov sa však do istej miery stretávame aj s rezervovaným postojom voči svetskému vzdelávaniu a s preferovaním výchovy a vzdelávania detí v domácom prostredí. Usporiadanou zbierkou výchovných pokynov a príkladov pre rodičov je z daného hľadiska napríklad spis Jána Zlatoústeho *De inani gloria*: Deti majú vychovávať príklady ich rodičov, čítanie Písma, napomínanie zo strany rodičov i iných výchovne pôsobiacich osôb a vyučovanie, resp. vysvetľovanie kresťanského učenia.

V tradičnej kresťanskej rodine 4. storočia hrala kľúčovú rolu žena. Ona bola zárukou telesnej i morálnej kontinuity.³⁹ Na pleciach kresťanskej manželky bolo dbať nielen o domácnosť a deti, ale i o manželovu dušu, viesť ju k Bohu. Aj v liste apoštola Pavla Titovi (Tit 2,3-5) čítame: „Podobne aj staršie ženy nech sú sväte v správaní, nech neklebetia, nech nie sú oddané vínu, nech dobre učia, mladé ženy nech priúčajú múdrosti, aby mali rady svojich mužov, milovali deti, aby boli rozumné, cudné, starostlivé o dom, dobrotivé, podriadené svojim mužom, aby sa nehanobilo Božie slovo.“ Analogicky s Pavlovými slovami vyzýva Gregor Nazianský v jednom zo svojich básnických listov (Carm. II, II, 6) mladú Olympiu, aby sa zúčastňovala schôdzok, na ktorých sa jej budú priamo do srdca vrývať šľachetné slová, vďaka ktorým dokáže bojovať s hriechom.⁴⁰ Krúžky poskytovali ženám možnosť získať vzdelanie, ktoré spočívalo predovšetkým v dôkladnom poznaní Svätého písma.⁴¹

Bibliu pokladal Gregor z Nazianzu za vysokú autoritu a spolu so svojím o päť storočí mladším nasledovníkom Konštantínom boli v názore na hodnotu Svätého písma zajedno. Obaja svätci ju odkryli v poézii. Konštantín v *Proglase*, predslove k prekladu Biblie do staroslovienčiny a Gregor okrem iného v básnickom liste vysokopostavenému pohanovi Nemesiovi (Carm. II, II, 7), ktorého požíva k spoznaniu kresťanskej viery. Nepredstavuje mu kresťanstvo postavené na vznešenosti božskej osoby, ale na stálosti Kristovho učenia. Vyvyšuje Bibliu nad akýkoľvek z pohanských spisov. Poukazuje na fakt, že jazyk Písma nezjavuje priamu pravdu, ale jej napoly skrytú podobu, ktorej odhalenie závisí od stupňa poznania recipienta (Carm. II, II, 7, 137 – 146):

Hľa, tu je dôkaz, ktorý sa určite vyvrátiť nedá:
aj naše Písmo má dvojakú podobu; vo vnútri jednu
plnú Ducha, a navonok druhú. Je posvätnosť vrytá
v oboch; tá vnútri je odkrytá hĺstke, kým vonkajšia mnohým.
Myslím si, že je to preto, by múdрым sa dostalo viaczej,

³⁷ Porov. Pavlovičová, K.: Filozofický systém Konštantína Filozofa, s. 12-15.

³⁸ „[...] len aby som [...] nemusel viac / hľadiť len z diaľky na úbohú napodobeninu pravdy, / ako sa zrkadlia iba na priezračnej hladine vodnej.“

³⁹ Porov. Brown, P.: Telo a spoločnosť, s. 218.

⁴⁰ II, II, 6, 51-53: „Teba však požívam na schôdzky múdrych, kde o cnosti vravia, / aby si do svojho srdca si vryla ich šľachetné slová, / ktoré sú zhubcami hriechu a piliermi morálnych zásad.“

⁴¹ Porov. Panczová, H.: Sv. Makrina, Melánia a Olympia, s. 150.

keďže sa poľahky uloviť nedá. Čo ľahké je príliš,
rýchlo sa tráti. Nuž vedz, naše slová, tie naozaj majú
žiarivú schránku i božieho ducha sťa dvojité oděv,
ktorý sa mihoce premknutý mäkkou bielobou striebra,
prítom však netknutý potupou žiadnou, čo zakrýva Boha.

Kým Gregor hovorí explicitne, Konštantín odkazuje na knihu kníh prostredníctvom alúzií. Knihy Nového a Starého Zákona veľmi logicky charakterizuje ako apoštolov a prorokov (v. 80-84, 90-94):

Lebo sú bez kníh nahé všetky jazyky,
bo nemôžu sa boriť v boji bez zbroje
s protivníkom a duši našich záhubcom,
odsúdené sú večnej muke za korisť.

...

Lebo kto totiž prijme tieto písmená,
tomu sám Kristus svoju múdrosť vyjaví
a vaše duše písmenami posilní
i skrze apoštolov, skrze prorokov.⁴²

Konštantínove verše istým spôsobom reflektujú Nazianského poznanie, že pravdu nie je možné spoznať len silou rozumu, ale je potrebné vziať si za spoločníka a sprievodcu Krista. Vo fiktívnom⁴³ básnickom liste II, II, 4 *Nikobuli filii ad patrem* žiada syn relatívne trífalým spôsobom otca o súhlas odcestovať a študovať. Mladý Nikobulos žaží po vzdelaní, akcentuje jeho užitočnosť a vznešenosť. Chváli grécko-rímske vzdelávanie (Carm. II, II, 4, 58-68), vyzdvihuje rétoriku, históriu, gramatiku a logiku. Celý list sa týka slov ako takých a tiež snahy ovládať ich a nimi vládnuť. *Logoi* – slová, učenosť, boli pre Nikobula stredobodom záujmu. Bol presvedčený, že keby dostal literárne vzdelanie, mohol by sa v budúcnosti venovať i posvätnjším veciam (Carm. II, II, 4, 77 – 81):

Avšak keď všetko to rozpoviem mladým, keď odovzdám seba
Božiemu Duchu a hlasu, keď blahozvest' Svätého Písma
budem vždy hľadať a rovnako jednostaj za Svetlom kráčať,
pravidlá žitia, jak vnukol ich Boh, si osvojím pevne,
ochrancom, sprievodcom, vodcom mi na ceste stane sa Kristus.

Gregor z Nazianzu pokladal dar výrečnosti za svoje poslanie. T. Špidlík ho označuje za náboženského básnika a teológa poézie, Bazil Veľký mu zas udelil titul „Kristove ústa.“ Svoje nadanie⁴⁴ pokladal Gregor za to, čo dáva jeho životu zmysel, ale dokáže ho tiež pozdvihnúť na úroveň života žitého pre Boha.⁴⁵ Gregorovu ponuku dať svoje slová do služby Slovu možno

⁴² Verše Proglasu uvádzané v štúdií sú citované podľa Pauliny, E. – Turčány, V.: Proglas (posledná verzia z roku 2011), s. 9-13.

⁴³ Gregorove básnické listy II, II, 4 a II, II, 5 majú charakter fikcie. Pri ich písaní prebral Nazianský na seba cudziu osobnosť s cieľom dosiahnuť zmenu postoja adresátov. Viac pozri Brodňanská, E.: Gregor z Nazianzu. Listy vo veršoch, s. 50.

⁴⁴ Oslava slov a nadania zaznieva napríklad v Gregorových básňach II, I, 13; II, I, 32; II, I, 34; II, I, 38.

⁴⁵ Porov. Špidlík, T.: Řehoř Naziański, s. 222-223.

zachytiť vo fiktívnom básnickom liste Nikobula staršieho, ktorý je reakciou na synovu túžbu po štúdiu (Carm. II, II, 5, 1 – 6a):

Syn môj, po vzdelaní túžiť je určite najlepšia túžba.
Vskutku sa teším zo slov, čo Kristus sťa života svetlo
smrteľným ľuďom dať ráčil, v nich prišiel nám z nebeských sídel
iste ten najväčší dar. Náš Pán sa neteší inému menu,
ktorých má veľa a ktorými k nemu volajú, väčšími,
ako keď Slovom ho nazvú.

Do služby slova sa podobne ako Gregor z Nazianzu pohrúžil i Konštantín. Obetoval svoju lásku k samote, aby dal Bohu dar slovanského jazyka, aby bol Boh oslavovaný aj v tejto reči. Jánovo evanjelium s prológom o Slove⁴⁶ zaradil Konštantín v preklade evanjeliových textov (tzv. štvorevanjelium), ktorý skoncipoval pred príchodom na Veľkú Moravu, na prvé miesto. V prostredí byzantského obradu, z ktorého spolu so svojím bratom Metodom vyšli, sa toto evanjelium po celé stáročia číta na Veľkonočnú nedeľu.⁴⁷ Práve na veľkonočnom zvestovaní Slova je na Východe založené ponímanie misionárskeho posolania. Vychádza z Nazianskeho interpretácie Origenovho⁴⁸ chápania človeka, ktorý je od prirodzenosti *logikos*, má dar slova a preto má účasť na *Logu*.⁴⁹ V rámci poézie Gregora z Nazianzu nachádzajú slová prológu evanjelia podľa Jána svoj odraz na niekoľkých miestach veršovaného listu určeného Nikobulovi st. (napr. II, II, 4, 3; 182). Gregor v ňom označuje výrazom *Logos* Božieho Syna. Syn je pre neho Slovom, lebo zjavuje a ukazuje Otca. Na tomto mystériu lásky má však, ako konštatuje T. Špidlík, účasť aj človek – má schopnosť prejaviť sa skrz slovo.⁵⁰ Človek sa ako *logikos* môže vďaka daru slova spojiť s Kristom, ktorý je Slovom Otca. Boh sa zjavuje ľuďom slovami.⁵¹ Táto vízia je neprehliadnuteľná v misionárskom poslaní svätých Konštantína a Metoda, ktorí prišli na územie Veľkej Moravy veľmi symbolicky na jar roku 863 pred začiatkom veľkonočného obdobia. Vo veršoch *Proglasu* Konštantín jasne formuluje zámer ich misie, kladie dôraz na slová a ich význam, na slová ako odlesk Božieho tajomstva, aby akcentoval, že božský *Logos* dáva moc ľudskému slovu (v. 22-34):

Slovieni, čujte, čo sám um vám hovorí,
Slovieni, čujte, celý národ sloviensky,
Slovieni, čujte Slovo Bohom poslané.

Slovo, čo hladné ľudské duše nakŕmi.
Slovo, čo um aj srdce vaše posilní,
Slovo, čo Boha poznávať vás pripraví.

Tak ako radosť nezasvitne bez svetla,
by zrak v ňom uzel všetko Božie stvorenstvo

⁴⁶ Na počiatku bolo Slovo a Slovo bolo u Boha a to Slovo bolo Boh. [...] V ňom bol život a život bol svetlom ľudí. (Jn 1, 1-4).

⁴⁷ Porov. Pavlovič, J.: Slovo a ikona, s. 41.

⁴⁸ Origenés, *De principiis* II, 6, 3.

⁴⁹ Porov. Ambros, P.: Svoboda k alternatívam, s. 199-200.

⁵⁰ Porov. Špidlík, T.: Řehoř Naziaňský, s. 231.

⁵¹ Porov. Ambros, P.: Svoboda k alternatívam, s. 200.

– bo všetko nie je krásne ani zreteľné –,
práve tak isto ani duša bez písmen
vedomia nemá o tom Božom zákone,
zákone totiž knižnom, teda duchovnom,
zákone, cezeň Boží raj sa zjavuje.

Obraz slova je v Konštantínovom predslove dominantný; kŕmi ľudské duše, posilňuje srdce a rozum, vedie k poznaniu Boha. Možno ho interpretovať ako výpoveď, vzdelanie či písmo. Konštantín zdôrazňoval, že bez jazyka nie je možné rozvíjať písomníctvo, bez písomníctva sa nedá zdokonaľovať poznanie a bez poznania nie je možné rozvíjať pravú nábožnosť a zdokonaľovať vieru. Rovnaký postoj k slovu, jazyku, reči zaujímal aj Gregor z Nazianzu (Carm. II, II, 5, 165-169):

Základom života reči je dar! Ním sa od zvierat líšim.
Slovami mestá som zdvihol a nimi som zákony odkryl,
slovami vlebím mocného Boha a povznášam k nebu
chválospev žiarivej cnosti, ba premáham nimi a krotím
odporných vášní moc trpkú, viem slovami odlišiť svety.

Nikdy sa úplne nevzdal túžby rozvíjať dar rozumu, súčasne sa však neraz, podobne ako východní askéti, ktorí radi zvýznamňujú nedostatok erudície, úprimne vyznal z evanjeliovej jednoduchosti a dôvery k Slovu, ku ktorému celý život smeroval (Carm. II, II, 4, 82-88):

S radostnou nádejou vykročím odtiaľ, len aby som mohol
spoznávať čistý a večitý život a nemusel viacej
hľadiť len z diaľky na úbohé napodobeniny pravdy,
ako sa zrkadlia iba na priezračnej hladine vodnej.
Čistými očami túžim sa pozeráť na pravdu samu,
ktorej zdrojom i cieľom je Svätá Trojica ctená
v jedinom bytí, v jedinom svetle troch plameňov rovných.

Gregorovo poetické dielo ponúka široký diapazón tém. Skladal básne s teologickým obsahom zamerané na dogmatiku a morálku, ale tiež básne, ktoré odkrývali časť jeho osobnosti túžiacej po tichu a samote. Ponúkal pohľad do vlastného vnútra a osobného prežívania najrozličnejších životných situácií. Ako také mali jeho verše potenciál stať sa pre recipientov vzorom ako nazeráť na svet či konať. Ich reflexia je do istej miery evidentná aj v živote a diele sv. Konštantína. Obaja svätci prijali viac či menej dobrovoľne svoje poslanie vo svete, hoci neustále túžili uniknúť kamsi do ústrania a kontemplovať Božiu blízkosť. Obaja prechovávali lásku k múdrosti, k poznaniu a k daru slova. Chápali význam a dosah ich rozvíjania a používania. Obaja dostali talent, dar jazyka, a obaja ho rozvinuli v plnej miere podobne, ako bezvýhradne naplnili svoju túžbu byť služobníkmi s/Slova.

Literatúra

- Ambros, P.: Svoboda k alternativám. Kontinuita a diskontinuita křesťanských tradic. Olomouc: Refugium, 2008 – 2009. 854 s.
- Avenarius, A.: Byzantská kultura v slovanském prostředí v VI. – XII. století. Bratislava: Veda, 1992. 279 s.
- Brodňanská, E.: Gregor z Nazianzu. Listy vo veršoch. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012. 280 s.
- Brown, P.: Tělo a společnost. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. 435 s.
- Dostálová, R.: Byzantská vzdělanost. Praha: Vyšehrad, 2003. 413 s.
- Dupkala, R.: K počátkům slovanské duchovnosti. In: Bilasová, V. – Dupkala, R. – Žemberová, V. (eds.): Fenomén slovanstva I. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2004, s. 6-28.
- Drobner, H. R.: Patrologie. Úvod do starokřesťanské literatury. Praha: OIKOYMENH, 2001. 807 s.
- Gnidovec, F.: Vpliv sv. Gregorija Nazianškega na sv. Cirila in Metodija ter na njuni Žitji. Ljubljana, 1942. 68 s.
- Grivec, F.: Slovanští apoštolové sv. Cyril a Metoděj. Olomouc: Ústřední apoštolát sv. Cyrila a Metoděje, 1927. 172 s.
- Panczová, H.: Sv. Makrina, Melánia a Olympia. Bratislava: Teologická fakulta, 2008. 307 s.
- Pauliny, E.: Konštantín Filozof ako teoretik prekladu. In: Sabolová, D. (ed): Chiméra prekladania: Antológia slovenského myslenia o preklade. I. Bratislava: Veda, 1999, s. 151-157.
- Pauliny, E. – Turčány, V.: Proglas (posledná verzia z roku 2011). In: Proglas. Preklady a básnické interpretácie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012, s. 9-13.
- Pavlovič, J.: Slovo a ikona. Košice: Pont, 2004. 115 s.
- Pavlovičová, K.: Filozofický systém Konštantína Filozofa (1). In: Slavica Slovaca, 2007, roč. 42, č. 1, s. 3-19.
- Ratkoš, P.: Veľkomoravské legendy a povesti. Bratislava: Tatran, 1990. 160 s.
- Špidlík, T.: Řehoř Nazianský: Úvod ke studiu jeho duchovní nauky. Olomouc: Refugium, 2010. 326 s.
- Špidlík, T. – Ambros, P.: Svatí Cyril a Metoděj mezi námi. Olomouc: Refugium, 2011. 249 s.
- Vavřínek, V.: Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje a panegyriky Řehoře z Nazianzu. In: Listy filologické, 1962, roč. 85, s. 96-122.
- Ventura, V.: Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého. Praha: Benediktinské arciepátství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2006. 348 s.
- Zozulák, J.: Filozofia, teológia, jazyk. Prešov: Prešovská univerzita, 2005. 311 s.

St. Constantine-Cyril and St. Gregory of Nazianzus – servants of words/the Word

Erika Brodňanská

The similarities between St. Constantine-Cyril and St. Gregory of Nazianzus in their studies, attitudes and arguments against their opponents are not unknown to researchers. In terms of Constantine's life and works researchers pay attention mostly to the reflection of Gregory's panegyrics as well as his autobiographical poem *De vita sua*. However, a certain influence on Constantine can be seen in a wider spectrum of Nazianzen's poetic works. The study particularly focuses on the poetic letters of Gregory of Nazianzus and their reflection on Constantine. The letters resonate with longing for spiritual life in solitude, the question of the importance of the Bible but also love for wisdom, knowledge and for the gift of the word. Both saints emphasized that without knowing it is not possible to develop true religiousness and improve faith and they both wholeheartedly fulfilled their desire to be servants of words/the Word.

В. Б. КОЛОСОВА*

«Медвежьи» растения в словацком языке

КОЛОСОВА, В. Б.: «Bear» Plants in the Slovak language. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 1, pp. 31-36 (Bratislava).

The article concerns a limited group of Slovak phytonyms formed of the word медведь 'bear'. There are very few of them, which is typical for Western Slavonic languages. The motivations of the plant names are rather various; many of them are Latin and German calques.

Ethnobotany, Ethnolinguistics, Slovak language, phytonyms, bear.

В данной статье анализируется небольшая группа словацких диалектных фитонимов, образованных от зоонимов, а именно названий растений, образованных от слова *медведь*. В качестве материала использованы фитонимы, извлеченные из словарей словацкого языка, из специальной литературы, посвященной диалектной фитонимике и истории формирования словацкой ботанической номенклатуры, а также из исторических памятников словацкой письменности.

Будучи крупным и опасным хищником, медведь занимает заметное место в традиционной славянской культуре. Названия медведя в славянских языках являются эвфемизмами, буквально означающими «поедатель меда», и используемыми вместо старого индоевропейского корня **ṛkso-*, сохранившегося в др.-гр. *ἄρκτος* и лат. *ursus*.¹ Косвенно этот факт отражается и в значительном числе славянских фитонимов, образованных от корня *медвед-*.

Народные и научные фитонимы находятся в сложных отношениях. В процессе формирования национальных ботанических номенклатур в качестве научного названия для того или иного растения могли выбираться диалектные фитонимы, кальки с иностранных языков или заимствования латинских названий. Оказала свое влияние и система Линнея. Кроме того, иностранные названия заимствовались высшими классами посредством литературы, а крестьянством – путем повседневных контактов с соседними народами. Эти заимствования могли либо попасть в номенклатуру, либо остаться в диалектах, разговорном или литературном языке, либо снова забыться. В наши дни сильное влияние на диалектную фитонимику оказывают школьное образование и масс-медиа.

Список словацких фитонимов, содержащих отсылку к медведю, крайне короток и содержит всего шесть названий для трех растений: *medvedica* или *nedvedica* 'толокнянка *Arctostaphylos*', *medvedik* 'толокнянка *Arctous*',² *medvedi noha*, *nedvedj noha* и *nedvědinoga*

* Dr. Valerija Borisovna Kolosova, Jevropejskij universitet v Sankt Peterburge, Gagarinskaja ul., d. 3, 191187 Sankt Peterburg.

¹ Этимологический словарь славянских языков. Т. 18. (= ЭССЯ) Москва, 1993, с. 66.

² Buffa, F.: *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, с. 327.

‘борщевик обыкновенный *Heracleum sphondylium* L.’ и *medvedi noha* ‘плаун *Lycopodium*’.³ Словарь словацкого языка содержит лишь одну словарную статью с «медвежьим» фитонимом: *medvedica lekárska* ‘толокнянка обыкновенная *Arctostaphylos uva-ursi*’.⁴

Я. Олейник, описывая лекарственные растения Высоких Татр, приводит местные названия *medvedica* и *medvedie labky*,⁵ однако не дает их латинских эквивалентов, поэтому трудно судить, о каких именно растениях идет речь. Ф. Буффа⁶ и К. Палкович,⁷ описывая фитонимическую лексику диалектов Долгой Луки и словаков Венгрии соответственно, не упоминают интересующих нас фитонимов. М. Майтанова не приводит ни одного «медвежьего» названия в своих статьях, посвященных рукописи Иоханнеса Георгиуса Хейлла «*Trifolium sanitatis medicum*».⁸

Как видим, «медвежи» номинации растений не являются широко распространенными в словацких диалектах. Попытаемся выяснить мотивации этих названий.

● *medvedica* или *nedvedica* ‘толокнянка *Arctostaphylos*’.⁹ В. Махек уточняет видовое название растения – толокнянка обыкновенная *Arctostaphylos uva ursi* Spr. – и приводит к словацкому названию *medvĕdica* несколько иноязычных параллелей – пол. *niedźwiedzie grono*, укр. *medveži jahody*, нем. *Bärenbeere*, фр. *raisin d'ours* – а также два латинских названия: *uva ursi* и *vaccinia ursi*.¹⁰ Объяснение этим названиям дается следующее: «все по убеждению в том, что медведи охотно едят эти плоды, или в том, что в качестве менее ценной уступалась медведям».¹¹ В принципе такие мотивировки являются очень частотными и универсальными: растения с низкой пищевой ценностью часто номинируются с помощью териоморфного кода, не говоря уже о тех растениях, что действительно служат пищей животным. Однако тот факт, что польский и французский фитонимы являются точным переводом латинского номенклатурного названия с внутренней формой «медвежий виноград», а украинский и немецкий – частичным переводом («медвежья ягода»), заставляет предположить, что словацкие фитонимы в основе своей также имеют латинский первоисточник. Более того – точные кальки в некоторых хорватских, словенских, чешских, венгерских и турецких источниках и вовсе сводят вероятность независимого появления названия практически к нулю.¹² Хотя заимствованное происхождение этих фитонимов не вызывает сомнений из-за значительного корпуса иноязычных параллелей, они прочно проникли в говоры, что демонстрируется большим количеством вариантов и мотивацией изнутри традиции. Словацкий фитоним *medvedík* ‘толокнянка *Arctous*’¹³ относится к другому виду того же рода – толокнянке альпийской.¹⁴ Анализируя названия растений,

³ Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry, с. 333.

⁴ Slovník slovenského jazyka. II. diel. (= SSJ II) L-O. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1960, с. 122.

⁵ Olejník, J.: O niektorých liečivých rastlinách v oblasti Vysokých Tatier. In: Nové obzory 10. 1968, с. 373.

⁶ Buffa, F.: Z nárečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši. In: Jazykovedné štúdie II. Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava, 1957a, с. 286-297.

⁷ Palkovič, K.: Z vecného slovníka Slovákov na Maďarsku. In: Jazykovedné štúdie II. Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava, 1957, с. 298-353.

⁸ Majtánová, M.: Názvy liečivých rastlín v oravskom lekárskom rukopise z roku 1760. In: Československý terminologický časopis. 1964, roč. III, с. 203-217; Majtánová, M.: Názvy cudzokrajných drog rastlinného pôvodu v oravskom lekárskom rukopise z r. 1760. In: Československý terminologický časopis. 1965, roč. IV. č. 2, с. 93-217.

⁹ Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry, с. 327.

¹⁰ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin. Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1954, с. 177.

¹¹ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin.

¹² Kolosova et. al. The Bear in Eurasian Plant Names: Motivations and Models (в печати).

¹³ Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry, с. 327.

¹⁴ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, с. 177.

образованных от зоонимов, Ф. Буффа лишь отмечает, что они возникли на основе переноса типичного признака животного на растение¹⁵ или же мотивированы использованием животными в пищу,¹⁶ не упоминая о том, что многие из проанализированных им фитонимов являются кальками.

● *medvedi noha*, *nedvedj noha* и *nedvědinoga* ‘борщевик обыкновенный *Heracleum sphondylium* L.’.¹⁷ История европейских названий борщевика крайне интересна. В средневековой латыни фитоним *branca ursina* относился к аканту мягкому *Acanthus mollis* – «по сходству между прицветниками аканта и когтистыми лапами медведя» – а затем был перенесен (первоначально во Францию) на борщевик обыкновенный *Heracleum sphondylium*, чьи большие рассеченные листья похожи на листья аканта.¹⁸ Далее калька распространилась по Европе, проникнув в том числе и в славянские языки; возможно, при посредничестве ст. пол. *miedzwiedzia noga*, *niedźwiedzia stopa* и под. (нач. XVII в.), появились такие фитонимы, как, например, *медвежья лапа* и *медвежья стопа*.¹⁹

● *medvedi noha* ‘плаун *Lycopodium*’.²⁰ В латинском названии содержится сравнение растения с волчьей (а не медвежьей) стопой. Однако в верхнелужицких, немецких, польских, чешских, итальянских и венгерских диалектах это растение называется медвежьими лапами, ступнями, ногами и когтями, не говоря уже о более общих названиях с внутренней формой «медвежья трава» или «медвежий мох» в эстонских и немецких диалектах.²¹ С одной стороны, представления о волке и медведе – сильных и опасных хищниках – нередко довольно близки в традиционной культуре. С другой стороны, ареал распространения «медвежьих» названий для этого растения, почти совпадающий с территорией Германии и Австро-Венгерской империи, заставляет подозревать (частичную) кальку с нем. *Bärlapp(enmoos)*.

● словацкое название *medvede* ‘лопух большой *Arctium lappa*’ удалось найти лишь в словаре В. Махка (со ссылкой на словарь Kálal 1923).²² По его мнению, оно «основано на том, что плоды снабжены загнутыми крючками и потому цепляются к шерсти животных и одежде людей».²³ Судя по тому, что удалось найти лишь чешское соответствие *medvědí*, а также два турецких и один эстонский фитоним – с несколько другой внутренней формой и для других видов рода *Arctium*²⁴ – данный фитоним можно признать аутентичным. Кроме того, фитонимы, образованные от названий животных – чаще собак или кошек – нередко даются растениям с цепкими колючками на плодах.

Резко отличную от проанализированной картину дает словарь А. Бернолака. «Медвежьих» фитонимов в нем также немного – *medved’i paznecht*, *medwed’á zelina*, *medved’i*

¹⁵ Buffa, F. Mená zvierat v slovenskom názvosloví rastlín. In: Slovenské odborné názvoslovie. 1957, roč. 5, c. 99.

¹⁶ Buffa, F.: Názvy rastlín motivované vnútornou vlastnosťou rastliny. In: Slovenské odborné názvoslovie. 1957. roč. 5, c. 226.

¹⁷ Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry, c. 333.

¹⁸ Stearn, W. T.: The Tortuous Tale of ‘Bear’s Breech’, the Puzzling Bookname for ‘*Acanthus mollis*.’ In: Garden History. 1996. Vol. 24. No. 1, p. 124.

¹⁹ Сабадош, И. В.: Формування української ботанічної номенклатури. Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1996, с. 125. О продуктивности модели говорит и ее применение к комнатным растениям: рус. *медвежья лапа* (Кыштов. Новосиб.) ‘вид кактуса’ (СРНГ 18: 67-68).

²⁰ Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry, c. 333.

²¹ Kolosova et. al. The Bear in Eurasian Plant Names: Motivations and Models (в печати).

²² Kálal, Mir.: Slovenský slovník z literatúry aj nářečí. Banská Bystrica, 1923.

²³ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, c. 255.

²⁴ Kolosova et. al. The Bear in Eurasian Plant Names: Motivations and Models (в печати).

koreň и *medwed'é ucho (úško)* – однако примечательно то, что ни сами эти названия, ни обозначаемые ими растения не совпадают с рассмотренными выше.

• *medwed'i paznecht* (Bernolák II, с. 1345)²⁵ *Acanthus* = фр. *branca (brancha) ursina*, *Acanthus mollis* L., нем. *Bärenklau* (Bernolák II, с. 1345). Учитывая процитированную выше статью,²⁶ мы видим, что А. Бернолак использовал словосочетание *branca ursina* в его изначальном значении, до переноса названия на борщевик, однако для создания словацкого фитонима воспользовался не латинским или французским, а немецким вариантом, с внутренней формой «медвежий коготь».

• *medwed'á zelina* (Bernolák II, с. 1345) отсылает к статье *d'iwizna*, в которой дается латинский эквивалент *Verbascum thapsus* L. и нем. *Bärenkraut* (Bernolák I, с. 383). С одной стороны, словацкое словосочетание *medwed'á zelina* может оказаться калькой с немецкого; с другой, зафиксирован целый ряд интересующих нас фитонимов, относящихся к различным видам коровяков. Так, только для рассматриваемого вида отмечены «медвежьи» названия в русских, украинских, немецких, эстонских диалектах; схожее название закрепилось за данным видом и в русской научной номенклатуре: коровяк медвежье ухо.²⁷ При учете других видов рода *Verbascum* список диалектов удлинится.²⁸ Следует отметить, что с медведем чаще сравниваются крупные, высокие растения, к каким относится и коровяк. Кроме того, ассоциацию с медведем могли вызвать и округлые листья, покрытые мягким пушком.

• *medwed'i koreň* (Bernolák II, с. 1345) отсылает к статье *koprňit'*, где приводится несколько иноязычных параллелей: лат. *Aethusa meum* L., нем. *Bärwurz*, венг. *medve gyökér* (Bernolák II, с. 1029). Существуют также словацкий и русский эквиваленты, причем в словаре Н.И. Анненкова приведены латинские названия *Anethum usrinum* и *Foeniculum urisium* (букв. «медвежий укроп»),²⁹ которые, очевидно, и послужили источником вышеприведенных европейских фитонимов.

• словарная статья *medwed'é ucho (úško)* (Bernolák II, с. 1346) отсылает к статье *Bukwica*. В ней приводится словосочетание *Bukwica bílá*, после которого, в свою очередь, помещены отсылки к статьям *Prvňička* и *červená (brunatná) Bukwica* (Bernolák I, с. 157). К какому из этих двух растений относится изначально рассматриваемое словосочетание *medwed'é ucho*, остается неясным. При сочетании *červená (brunatná) Bukwica* даются латинские эквиваленты *Betonica serrata* (purpurea) и *Betonica officinalis* L. (буквица лекарственная) (Bernolák I, с. 157), в статье *Prvňička* – латинский перевод *Primula veris* L. (первоцвет весенний) (Bernolák III, с. 2667).

Номинация по типу *медвежье ухо* нередки для растений с небольшими, собранными в пучки цветками или с округлыми и нередко опушенными листьями. Однако в собранной группой этнобиологов базе данных по «медвежьим» фитонимам в европейских языках³⁰ не содержится ни одного упоминания о буквице, в то время как отмечено 28 фитонимов для различных видов рода *Primula*, среди них 5 относятся к виду *Primula veris* L. Однако более вероятно, что произошел перенос названия *medwed'é ucho* на этот вид с вида *Primula*

²⁵ Bernolák, A. Slovar slowenski, česko-lat'insko-ñemecko-uherski. 1. vyd. Budae, 1825-1827. 5. + 1 zv. 4446 + 856 s. (= Bernolák I. – V.)

²⁶ Stearn, W. T.: The Tortuous Tale of 'Bear's Breech', the Puzzling Bookname for „*Acanthus mollis*.”

²⁷ Станков, С. С. – Талиев, В. И.: Определитель высших растений Европейской части СССР. Изд. 2, испр. и доп. М.: Государственное издательство «Советская наука», 1957, с. 489.

²⁸ Kolosova et. al. The Bear in Eurasian Plant Names: Motivations and Models (в печати).

²⁹ Анненков, Н. И.: Ботанический словарь. Санкт-Петербург 1878, с. 217.

³⁰ Kolosova et. al. The Bear in Eurasian Plant Names: Motivations and Models (в печати).

auricula L. (первоцвет золотистый), который носил до-линнеевское название *Auricula ursi*,³¹ что буквально и означает «медвежьи ушки». Это тем более вероятно, что зафиксированы английские, немецкие, датские, итальянские, венгерские, чешские, сербохорватские, русские, украинские, болгарские и турецкие фитонимы с такой же внутренней формой.³²

В целом можно сказать, что словацкий материал дает типичную для западнославянских языков картину. В чешских диалектах отмечено около 30 «медвежьих фитонимов» (частично аналогичных приведенным выше словацким), в польских – 7, в лужицких – около 20 (большинство из которых полностью или частично дублирует немецкие фитонимы). В восточно- и южнославянских диалектах «медвежьих» номинаций значительно больше.³³

В словацкой народной «медвежьей» фитонимике, по всей видимости, отсутствует номинация по статусу (типичная, например, для русских названий белого гриба), а также номинация по месту произрастания.

Важной проблемой в номинации растений, особенно в истории формирования национальных ботанических номенклатур, являются латинские кальки – (частичные) переводы фитонимов. Наиболее примечательными случаями являются названия толокнянки, медвежьего лука, борщевика, первоцвета золотистого, кальки с которых проникли в национальные номенклатуры почти всех европейских языков; в этом аспекте словацкая фитонимическая система также демонстрирует единство со славянскими, и, шире, европейскими языками.

Что касается перспектив данного исследования, хотелось бы отметить, что в настоящее время готовится к печати статья, посвященная «медвежьим» фитонимам в славянских, германских, романских, финно-угорских и ряде других языков.³⁴ Это исследование позволит сопоставить модели и мотивации в названиях «медвежьих» растений на большой территории, а также выявить латинские кальки и, возможно, пути их распространения.

Сокращения

ЭССЯ:	Этимологический словарь славянских языков. Т. 18. Москва, 1993.
Bernolák I. – V.:	Bernolák, A.: <i>Slowár slowenský, česko-lat'insko-ňemecko-uherský</i> . 1. vyd. Budač, 1825-1827. 5. + 1 zv. 4446 + 856 s.
SSJ II:	<i>Slovník slovenského jazyka</i> . II. diel. L-O. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960.

Литература

- Анненков, Н. И.: Ботанический словарь. Санкт-Петербург., 1878.
Сабадош, І. В.: Формування української ботанічної номенклатури. Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1996. 192 с.
Словарь русских народных говоров. Москва-Ленинград, 1965-.
Станков, С. С. – Талиев, В. И.: Определитель высших растений Европейской части СССР. Изд. 2, испр. и доп. М.: Государственное издательство «Советская наука», 1957. 742 с.

³¹ Анненков, Н. И.: Ботанический словарь. Санкт-Петербург 1878, с. 272.

³² Kolosova et. al. *The Bear in Eurasian Plant Names: Motivations and Models* (в печати).

³³ Kolosova et. al. *The Bear in Eurasian Plant Names: Motivations and Models* (в печати).

³⁴ Kolosova et. al. *The Bear in Eurasian Plant Names: Motivations and Models* (в печати).

- Buffa, F.: Mená zvierat v slovenskom názvosloví rastlín. In: Slovenské odborné názvoslovie. 1957, roč. 5, s. 97-102.
- Buffa, F. Názvy rastlín motivovane vnútornou vlastnosťou rastliny. In: Slovenské odborné názvoslovie. 1957, roč. 5, s. 225-229.
- Buffa, F.: Z nárečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši. In: Jazykovedné štúdie II. Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava, 1957, s. 286-297.
- Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972. 428 s.
- Kálal, Mir.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, 1923.
- Kolosoza et. al.: The Bear in Eurasian Plant Names: Motivations and Models (в печати).
- Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954. 366 [1] s.
- Majtánová, M.: Názvy liečivých rastlín v oravskom lekárskom rukopise z roku 1760. In: Československý terminologický časopis. 1964, roč. III, s. 203-217.
- Majtánová, M.: Názvy cudzokrajných droh rastlinného pôvodu v oravskom lekárskom rukopise z r. 1760. In: Československý terminologický časopis. 1965, roč. IV., č. 2, s. 93-217.
- Olejník, J.: O niektorých liečivých rastlinách v oblasti Vysokých Tatier. In: Nové obzory 10, 1968, s. 365-385.
- Palkovič, K.: Z vecného slovníka Slovákov na Maďarsku. In: Jazykovedné štúdie II. Dialektológia. Red. J. Štolc. Bratislava, 1957, s. 298-353.
- Stearn, W.T. The Tortuous Tale of 'Bear's Breech', the Puzzling Bookname for "Acanthus mollis". In: Garden History. 1996. Vol. 24. No. 1, p. 122-125.

«Bear» Plants in the Slovak language

В. Б. Колосова

The article analyses Slovak phytonyms derived of the word *медведь* 'bear'. In F. Buffa's dictionary there are only six of them for three plants. Equally not numerous ones from A. Bernolak's dictionary don't coincide with them; neither do the denotatums. Slovak material is typical for Western Slavonic area; Southern and Eastern Slavonic "bear" phytonyms are much more numerous. An important problem in plant nomination is Latin calques. The brightest cases are the names for bearberry, wild garlic, cow-parsnip, calques of which entered the national botanical nomenclatures of most European languages. In this aspect, the Slovak phytonymical system also demonstrates unanimity with Slavonic and other European languages.

JANA SKLADANÁ*

Jazyk v diele Jozefa Ignáca Bajzu¹

SKLADANÁ, J.: Language in Jozef Ignác Bajza's work. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 1, pp. 37-41 (Bratislava).

This paper analyzes the J. I. Bajza's work *René mládenca príhody a skúsenosti* in terms of several language levels: orthography, phonology, morphology, word formation, vocabulary, syntax. Particularly the paper deals with a great deal of individual phrasemes that in work are occurred. In conclusion the author presents the reasons why J. I. Bajza failed his codification. Despite of this the author states that J. I. Bajza belongs to predecessors of codification of literary Slovak language before Anton Bernolák.

Jozef Ignác Bajza, *René mládenca príhody a skúsenosti*, Anton Bernolák, codification of Slovak language.

Osobnosť Jozefa Ignáca Bajzu nie je v dejinách spisovnej slovenčiny neznáma. Analýza diela tohto významného osvietenského spisovateľa a národného činníka bola spracovaná z viacerých hľadísk: z jazykového, literárneho, historického, spoločenského, náboženského aj všeobecného kultúrneho, pričom najmenej pozornosti sa dostalo práve dôkladnej jazykovej analýze. Meno Jozefa Ignáca Bajzu sa spája predovšetkým s prvou kodifikáciou spisovnej slovenčiny Antona Bernoláka. Nebudeme sa na tomto mieste zaoberať polemikami medzi J. I. Bajzom a bernolákovcami. Táto problematika je spracovaná pomerne podrobne v odbornej literatúre.² Porovnávaníu jazyka J. I. Bajzu a jazyka bernolákovcov aj celkovému hodnoteniu Bajzovho diela sa venovala K. Habovštiaková,³ E. Krasnovská,⁴ J. Oravec, M. Marsinová, J. Tibenský a ďalší. Naš príspevok sa zameriava na jazykovú analýzu Bajzovho románu *René mládenca príhody a skúsenosti* z hľadiska viacerých jazykových rovín: pravopisu, hláskoslovia, morfológie, slovotvorby, slovnej zásoby, syntaxe.

Pravopis. J. I. Bajza nadväzuje na starší pravopis z predspisovného obdobia, pretože zachováva pisanie *w*, *g* (namiesto *v*, *j*). Používa už diakritický pravopis, no nie je celkom dôsledný, pretože zložkový pravopis zachováva pri písaní *š* (*ss*). Na rozdiel od A. Bernoláka zaradil do

* Doc.PhDr. Jana Skladaná, CSc., Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu Centra excelentnosti SAV Dejiny slovenskej slavistiky 19.-20. storočia. Postavy slovenského národného obrodzenia (Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský) + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte. Príspevok odznel na interdisciplinárnej vedeckej konferencii Jozef Ignác Bajza (1755-1836) v kultúrnom a literárnom kontexte (Dolné Dubové 26.-27.9.2013).

² Pauliny, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, 161 a nasl.; Krajčovič, R. – Žigo, P.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011, s. 135; Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte. Ed. Katarína Žeňuchová. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Obec Dolné Dubové 2013, 168 s.

³ Habovštiaková, K.: *Bernolákovo jazykovedné dielo*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968, s. 289-312.

⁴ Krasnovská, E.: Jozef Ignác Bajza a bernolákovci. In *Pamätnica Antona Bernoláka*. Zost. J. Chovan a M. Majtán. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 210-215.

svojho pravopisu y, no nejde o etymologický princíp. Ypsilon píše aj po mäkkých spoluhláskach c, š (cyrkew, ginssý), aj v nominatíve plurálu pri adjektívach *blázníwí pisári*. Takúto nesystémovosť pri písaní ypsilonu nachádzame v textoch z predpisovného obdobia. J. I. Bajza diakriticky označuje mäkké spoluhlásky d', t', ñ, no nie je v tom dôsledný. Neurčitok sa spravidla končí na t', no vyskytuje sa aj koncovka t'i.

Hláskoslovie. Prevažujú slovesá so zakončením –*uwať* namiesto –*owať*, napr. *wpestuwany* (I. diel, strana 323, ďalej I, 323)⁵, *wihazuwať* (II, 7), *odbawuwali* (II, 14), *wiobcuwany* (II, 17), *zunuwala* (I, 157). Tento typ sa vyskytuje aj u Bernoláka, aj u Štúra. Používa skupinu *št* (*popúsťám* (II, 93), ale ojedinele sa vyskytuje aj skupina *šč* (*wressčati* (II, 239), *otressčeni mudrci* (II, 7). Zachováva sa západoslovenská podoba *rot*, *lot* z psl. *ort*, *olt* (*wirostnúť* (II, 288), *otrova* (I, 109), *strowa* (II, 148). Nachádza sa aj asibilácia, napr. *krúciť* (II, 138), *dolu ze schodów bila socená* (II, 21), *placiť* (II, 202). Výraz *sloboda* a jeho deriváty sa vyskytujú v podobe svo-, ale aj slo-, napr. *oswobodit'* (II, 88), *wislobozeňi* (II, 65).

Morfológia. Skloňovanie tvrdých adjektív má častejšie koncovky –*ího*, –*ímu* ako –*ého*, –*ému* (*laťinskího* (II, 60), *celího* (I, 26), *slepímu* (I, 28), *morskímu* (I, 29). Pomerne často sa vyskytujú u Bajzu duálové tvary, a to nielen pri párových substantívach *ussów* (I, 24), *očima* (I, 123), ale aj v iných prípadoch, napr. *bubnoma* (I, 70), *Turkoma* (I, 72), *rožňoma* (II, 22), *pred toliko rokoma* (I, 213), *wežňoma* (I, 50), *bratroma* (II, 139), *nochtoma* (I, 55).

Slovotvorba. V porovnaní so súčasným stavom používa J. I. Bajza väčšie množstvo predpôn, ktoré sa v súčasnom jazyku nepoužívajú, resp. sa zachovali v niektorých nárečiach. To zaznamenávame, pravda, aj neskôr u Bernoláka a Štúra, ale u J. I. Bajzu je to oveľa výraznejšie. Napr. *dost sa načudowať nemůžem*, I, 14 (čudovať, príp. vynačudovať), *biť neostrihala*, I, 133 (nevystrihala), *usprawedlňowať*, I, 143 (ospravedlňovať), *zagednaná*, I, 145 (objednanú), *obrazilo*, I, 75 (urazilo), *nabližila*, I, 73 (približila), *posstwrť*, I, 288 (rozštvrtiť), *prežalowať* (obžalovať), *obadagů*, I, 264 (zbadajú), *namniwáss sa*, I, 94 (domnievať sa), *wikrásňeni gazika*, II, 125 (skrásňenie jazyka), *witážeme*, II, 257 (otážeme), *primáhali sa*, I, 261 (domáhali sa). Z netypických prípon možno uviesť príklady *o zraditelowi* – o zradcovi (I, 101), *ústowne* – ústne (I, 117), *wid'ed'ičowať* – vydediť (I, 129), *kuski d'etatske* – detské (I, 288), *d'ewčatskim hñewem pohnúta* – dievčenským (I, 80). Originálne sú deriváty od slova *lekár*, napr. *Lekár trpícího wilekáril* – vyliečil (I, 292), *až do konca lekárjeni a opatruwánj* – liečenia (II, 40), *sslapať wilekárenimi nohými* – vyliečenými (I, 268), *kdiž gu lekáril* – liečil (I, 274).

Slovná zásoba. Vzhľadom na exotické prostredie, v ktorom sa odohráva časť deja románu, sa v románe vyskytujú cudzie slová, neskôr prevzaté. Ide aj o slová z iných oblastí. Podľa toho koliše aj ich pravopis. Napr. *caravani* (I, 37), *crocodil* (I, 56) aj *crokodil* (I, 57), *thee pigu* (II, 224), *o chocholád'e aneb čokolád'e* (II, 230), *kaffee neb chocholádu strebů* (II, 224), *o frúhsstikoch anwbž ranních kuskéch* (II, 223), *salam-aleikom (pokog s wami)* (I, 190), *tragoedia* (I, 237), *comoedie* (I, 188), *caeremoniae* (I, 74), *caelibát* (II, 262), *moschiti* (I, 41).

V románe nachádzame množstvo zložených slov, často aj nezvyčajných, napr. *černožlt-nosť* (II, 139), *horemislnosť* (II, 283), *capoocasný* (II, 22), *koňonohatý* (II, 22), *sebespomáhaňi* (I, 179), *wernomliwěňi* (I, 263), *bláznozločinec* (I, 276), *zločinoblázen* (I, 276), *zretedlnopochopitedľne* (I, 312), *mrzkoopowážliwímu* (I, 178), *hrissnoopowážliwec* (II, 19), *chwálokázeň* (II, 92), *bruchopas* (II, 129), *bradyholec* (II, 186), *wassumilostůwali ho* (II, 270) – oslovovali ho Vaša Milosť), *medwed'opazúrový* (II, 22), *tigrohlavý* (II, 22), *hustorídká* (II, 187), *krwowowodnatá*

⁵ Príklady citujeme z vydání: René Mlád'enca Prihodi, a Skusenost'i; které widal Jos. Ign. Bajza. Stránka prwňá. W Presspurku, wytisťená v Jána Michala Landerera. 1783 a René Mlád'enca Prihodi, a Skusenost'i. Stránka druhá. Léta Páňe, 1785.

(II, 187), *tenkomasitá* (II, 187), *laliocistá* (II, 7), *krwomoč* (II, 188), *zломislec* (I, 282), *horedržnosť* (II, 8), *ostrochlpatého súkna* (II, 33), *concubinát anebž spoluleh* (II, 264).

Expresívne sú ladené deminutíva a augmentatíva, napr. *kus máselka* (II, 150), *klobásstička* (II, 150), *nožička swiňacá* (II, 150), *barančátko* (II, 151), *telátko* (I, 151), *cedelko* (II, 151), *húska* (II, 153), *páni páterkové* (II, 151), *kurátko* (II, 154), *prowážček* (II, 149), *rolička* (II, 148), *prstenček* (II, 149), *dwe sluněčká* (I, 249), *kepének* (I, 277), *knižečki* (II, 287), *žbánčiček wína* (II, 32). Z augmentatív možno uviesť *kusisko* (II, 158), *sedlisko* (II, 164), *smeťisko* (I, 204), *sskaredého babska* (II, 235).

Napriek tomu, že J. I. Bajza zdôrazňoval vo svojom jazyku jazyk vzdelancov, nachádzame uňho aj nárečové slová, napr. slová z okolia Trnavy, ako *wčil* (I, 247), *wčilek* (I, 108), *wčilegssá* (I, 155), *zasek* (I, 40), *nisst* (I, 250), *ňúter* (I, 255), *ononen* (I, 36), *uhárká si na čo* (I, 103), *barsgak* (I, 189). Z trenčianskeho nárečia možno uviesť výrazy *nagssla* (I, 189), *trích* (I, 144), *trá* (I, 168), *hrube* - veľmi (I, 68). Z týchto nárečí, ale aj z ostatných západoslovenských, prípadne aj iných nárečí možno uviesť ešte výrazy *sstranek* (I, 189), *trestúnek* (I, 132), *banuge* (I, 153), *zmerkowala* (I, 152), *wolakedi* (I, 137), *wolačo* (I, 280) a i. (Porov. Oravec, 1955, s. 132).

Z českých lexikalizmov možno spomenúť výrazy *pohádka* (I, 3), vyskytuje sa aj *rozprávka* (II, 105), *nalézel* (I, 34), *vztěklost'* (I, 33), *mrskagje* (I, 30), *ocas* (I, 47), *mluviť* (II, 212), *choť* (II, 64), *pěč* (II, 175), *pospíchali* (I, 29), *slúti* (II, 104), *ptákúw* (I, 64), *spatril* (I, 79), *netázal sa* (II, 187) a iné. Pomerne časté sú české spojky, zámená, častice (*kdi by, svá, pak, pakliby, kterak, aniž, anebožto, arcí, také, pakli, tuze*). V niektorých prípadoch uvádza aj slovenské ekvivalenty, napr. *sklípkí aneb komírki* (I, 60), *zelý anebž kapusta* (II, 165). Treba pripomenúť, že výraz *zele* sa vyskytuje aj v záhorských nárečiach.

Román obsahuje aj množstvo frazém. Ide jednak o frazémy, ktoré pretrvali do súčasnosti s prípadnými modifikáciami, ale aj o také, ktoré sa v súčasnosti už nepoužívajú. Napr. vstúpiť do srdca: *možné gest, nech len wstúpi do srdca láskawé něčo* (I, 9); vojsť do uší: *gestli bi sluhum blizo bedlicim do ussúw něčo wesslo* (I, 24); platiť hlavou: *baššowi, kdiž na žalostný chir prijďe, hlawú budú mnozi platiťi* (I, 32); vstúpiť do mysle: *či milownik jěj ně do takího s nů místa poňáhlal, které druhímu aňi do mislu něwstúpilo?* (I, 38); vypadnúť z pamäti: *ništ tak wdáčné, tak wzácné, tak milé a láskawé něni, čob' z časem z pameťi něwipadlo* (I, 36); zapriať krk do svojho jarma: *velice jest pořešen, že obmeklo kamenné srdce gég, že gednúc techdi zapráhla krki jěj Venus do garma swého* (I, 116); obrátiť v dym: *nád'eg má v d'ím gest obráčená* (I, 220); vítať hlavu: *a títo prawdu mali, ně bez přičini toto jejich wrtalo hlawi* (I, 239); nemôcť suché oči zadržať: *panna, gakkoliw sa protiwlila, suché oči zadržať němohla, ale kolikrát zaplakala, tolikrát sa za nohu chitála* (I, 295); byť v oku niečom trŕi: *abich ti w oku wíc trŕn něbil, v túž hñed' chwilku z mesta chodnikem wistúpim* (I, 319); vkročiť do rokov mládenca: *d'eťi ... kdiž do rokúw mlád'enca wkročili, do rúk pána bíwali nawracaní* (I, 212); upadnúť do škody: *tak také bi ag mníški do sskodi upadli, gestli bi bili dišpensuwané od swého laťinského brewiára* (II, 66); postaviť hore nohami niečo: *gestli bi toto urizeni zachowáwané biťi musilo, znáhla bi katolícký swet nohými hore bil postawen* (II, 92); skazu vziať: *nisst tak dobrého wo sweťe něbíwá nalezeno, čo bi z časem skazu wziti němusilo* (II, 95); vo dne v noci: *mi we dne w noci pot z čela zdrháme, od mladosti až do skriweneg starobi, až do smrti howadně robiťi nepřestáwame* (II, 139); nadhadzovať v oči niekomu niečo: *gestli kážess a někdo ti w oči nadhazuge, prečo čo wikrikugess, ag prikladem něpotwziss* (II, 281). V románe sa vykytujú aj ustálené prirovnania, pričom sa požívajú výrazy *ako, od, nad* a *pod*., napr. *nešťastnejší nad smrť: každé ssťesti, které bi sa mu prihoditi mohlo, za swé pokládá a kdiž dost lechko to, čo i nad smrť něssťastněgse gest, budúce přewiděl* (I, 40); *žltnúť ako vosk: wčil sa čerweňila, wčil gako wosk žltla* (I, 102); byť ako sneh: *d'ewčence z očima gasními a welkimi,*

kterich bilek bude gako sñech, zreñice pak nagčernegssé (I, 123); *mať srdce twrdšie od ocele: Ñewerim, biť bi ocelowé anebo i od ocele twrdssé mal srdce* (I, 127); *strhať ako vredom pochytený: panna mnohokrát we wssech údoch ztrásala, z postele gak wredem pochiťená ztrhala* (I, 133); *sedieť akoby každému jazyk k zubom prirástol: Tripolitánski ... sedá tam w kole bez zmlúwání, gakbi každimu gazik k zubum bil prirostmúl* (I, 190); *byť švárnejší nad ruže: dwogčence nad ruže sswárnegssé, diwčátka a chlapečka* (I, 230); *prechádzať z osady do osady ako naši Cigáni: ñekteri ... derviři pak z osadi do osadi gak nassi cigáni precházagú, sem tam pri cestách posedáwagú* (I, 241); *svietiť nad nový sneh belšie: čelo ... swíťilo nad nowý sñech belssé* (I, 248); *zostať v obličaji ako ruža: Fatima .. v celém obličagi gak ruža zustala* (I, 248); *poskakovať ako kozička: zasnúbeñica poskakugicá gako kozička* (II, 11); *byť bledý ako stena: i k smíchu i k lítosti bili ráno wssecci gako sñeni bledí* (II, 167); *byť zelený ako žaba: gako žabi zeleni* (I, 167); *byť žltý ako netopený vosk: gako ñetopený wosk žltí* (II, 167); *(o snehu) vržďať ako nenamastený voz: sñeh gako ñenamastěný vůz vržďí pod bótami* (II, 229); *prislúchať k niečomu ako do káry tretie koleso: prikladi k predsewzajt reči prislúchagú gako do kári treťé koleso* (II, 155). Stretli sme sa aj s niektorými prísloviami, napr. *Nie je všetko zlato, čo sa blyští: ga sama bich wám bila preukázala, že gako ñé wssecko, čo blissí se, zlato gest, tak añi, čo tito pred swetom čudné činiť hñed' za zázrak a samiho Boha skutek, má biť pokladano* (I, 261); *Oráč o pluhoch a švec o botách vždy hovoríeva: Oráč o pluhech a švec o botách wđi mluwíwá* (II, 24); *Železo sa má kovať, kým je rozpálené: Tak ssiroko toto srdca pohnuťi wíchwalowal, mislic, že wtedi a zatúd' sa má železo kuwaťi, zakúd' rozpálené gest* (). Zachytili sme aj aktualizáciu frazémy. *Mladoženica móm, pamatug, že gsi prissla, wíďela a zwíťazila* (II, 12) (Cézarov výrok Veni, vidi vici – Prišiel som, videl som, zvíťazil som).

Syntax románu je ťažkopádna, neprehľadná, výrazne sa na nej prejavuje vplyv latinčiny. Súvetia sú často dlhé a nezrozumiteľné. Napr. *Na prwné hñedki wkročení do domu teho, wíďice mnozstwý ozdobuw a prístrogúwm uznal Renait wikupitela swého ñé z tich počtu biťi, ktorí wssa-d'e ležá a z trusem pod tesskú kwílá ñewhodnet chudobi řerchu dobrú stránkú pokladuw bohatiho Croesusa wlád* (I, 58). Ďalšia veta: *Otče nagláskawejssý, proti wsseg swég wúli prisilený, toto ñeomilñe gakžto gisté budúce predwid'ic, k nám prissél, a i prisilený ñissmeñég swú konal bedliwe powinnost, poñimo tég pak (mnoho meñég proti tég) nisst, bi asnad', bárs osožné ñečo poñimo službi swogég konagíc, pričinu ku mrmráñi zlostním ñedal gazikem* (I, 140). A napokon posledná: *On, ponewádč wíc gsem ga gemu gessťe pre gakúsi twári podobnost' gak on mñe zaliben, bez wsseho messkáñi mezi swé ma weci posad'il a okúd' wogáci, ktorí od taťika mého gessťe w rečeném meste Kods Scherif gemu bili daní a ktorí w tú chwílu w rozprávkach na ñekolik kročág nazad zústanúc, gehu dostíhli, tak ma gest skowal, že od tichž wogákuw, sprowoditeľuw swogich, ñeñi gest zmerkowan* (I, 141).

Záver. Známy výrok J. I. Bajzu v jednom zo svojich epigramov, ktorý znie: „*Milé Towarištwj! Wíš, tú česť sem gá mál, bich prwný ke kñihám Slowáckim led lámal*“, treba v istom zmysle prijať. Jeho polemiky s bernolákovcami boli spôsobené aj jeho osobnými vlastnosťami, pričom treba konštatovať, že vychádzal z podobných zásad ako bernolákovci. Za základ jazyka vybral úzus západoslovenských vzdelancov, pričom prihliadal aj na češtinu ako na vyspelý spisovný jazyk. Nedôsledností, ktoré nájdeme v textoch J. I. Bajzu, je veľa. Viaceré z nich sme uviedli. Jedným z dôvodov, prečo sa ich dopúšťal, je fakt, že nesústredil svoje kodifikačné pravidlá do ucelenej príručky, čo sám uznáva, keď hovorí, že „*Čo sa slowenského gazika, ñimž píssem, doťiče, uznám, že sa mi chibi ñegaké nadhod'it' múžu; ale spolu dúfám a smele gistý gsem, že mi každý geden múdry odpustí. A čob 'wtedi bilo, kdi bi sa se mnú chcel dohadowať? Z kterích kñih bi mi ukázal, ñepowídám čistotu a sličnost', ale gen w obecne slowenmčini wislowý? Gak bi zwíťazil nad mnú? Krem gak bi mi ñekolik (ačkoliw ay tich ñé welké kopi gsú) česko-morawských písem řisnúl a z tími ma chcel poñižiť*“ (I, 5 – 6). Okrem toho bol ovplyvnený jazykovou situáciou z predchádzajúceho

predpisovného obdobia, keď sa jazyková norma len pomaly predierala ku kodifikačným zásadám a výrazne pôsobila na jeho jazyk aj čeština, ktorá zohrala významnú úlohu v dejinách spisovnej slovenčiny, keď v 15. storočí nahradila v písanej podobe funkciu spisovného jazyka latinčinu. Treba však zdôrazniť, že J. I. Bajza prevzal z češtiny viaceré lexikalizmy, niektoré hláskoslovné javy, často zhodné aj s javmi v západoslovenských, najmä záhorských nárečiach, ale základné hláskoslovné, prípadne morfológické javy z češtiny neprevzal. Ide o používanie *ř*, predponu superlatívu *nej-* namiesto *naj-*, používanie *ú* namiesto českého *ou*, *au* (*súd* n. *soud*, *saud*) a *i*. V doterajšej odbornej literatúre⁶ sa konštatuje, že Jozef Ignác Bajza patrí medzi predchodcov kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Antonom Bernolákom, s čím sa plne stotožňujeme.

Literatúra

- Bajza, J. I.: René Mládenca Prihodi, a Skusenost'i; které widal Jos. Ign. Bajza. Stránka prwná. W Presspurku, wytisštěná v Jána Michala Landerera. 1783
- Bajza, J. I.: René Mládenca Prihodi, a Skusenost'i. Stranka druhá. Léta Páňe, 1785. Habovštiaková, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968. 445 s.
- Kačala, J. – Krajčovič, R.: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin: Matica slovenská, 2006. 224 s.
- Krajčovič, R. – Žigo, P.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011. 252 s.
- Krasnovská, E.: Jozef Ignác Bajza a bernolákovci. In Pamätníca Antona Bernoláka. Zost. J. Chovan a M. Majtán. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 210-215.
- Marsinová, M.: Jozef Ignác Bajza, René mládenca príhody a skúsenosti. Slovenská reč, 1955, roč. 20, č. 3, s. 175-180.
- Oravec, J.: Jozef Ignác Bajza. Priekopník spisovnej slovenčiny. In Slovenská reč, 1955, roč. 20, č. 3, s. 129-133.
- Pauliny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 256 s.
- Tibenský, J.: Jozef Ignác Bajza v slovenskom národnom obrodení a literatúre. In Jozef Ignác Bajza: Príhody a skúsenosti mladíka Reného. Bratislava: Tatran, 1970, s. 303- 327.

Language in Jozef Ignác Bajza's work

Jana Skladaná

This paper reviews the language of J. I. Bajza's work *René mládenca príhody a skúsenosti* in terms of several language levels: orthography, phonology, morphology, word formation, vocabulary, syntax. In orthography J. I. Bajza continues in older orthography from a pre-literary period. He has already been using a diacritical orthography, but he is not entirely consistent, because somewhere he still retains the spelling orthography (š -ss). He has incorporated y into his orthography, but it is not concerned with an etymological principle. In phonology he preserves some the West Slovak phenomena, for example rot-, lot- (otrowa), assibilation (krúciťi), occurrence of šč beside šť (wreščaťi). In morphology in the declension of adjectives he frequently uses suffixes -iho, -imu instead of -ého, -ému and also dual forms (očima, bubnoma). In word formation, compared to the present condition, more prefixes (načudovať sa, neostrihať sa, nablížiť) are in use. Due to the exotic milieu vocabulary is rich in foreign words (crokodik, kaffee, chokoláda). Many compound words (horemislnost', wernomluwení, bradyholec, horedržnost') are occurred, very frequent are diminutives and augmentatives ((klobásstička, barančátka, kusisko, sskaredého babska). Besides the language of intellectuals there are also dialectal words (wčil, nisst, sstranek). The novel includes bohemisms (pohádka, mluwit', choť) as well. In the novel there are very richly represented phrasemes (vstúpiť do srdca, wítať hlavu, byť zelený ako žaba). Syntax of the novel is clumsy, unclear, strongly influenced by Latin and German. One of the reasons why J. I. Bajza failed the codification of Slovak language was that he had not collected his codification rules into a coherent textbook and he had been influenced by previous language condition, influence of Czech, Latin and German. For all that J. I. Bajza belongs to predecessors of codification of literary Slovak language before A. Bernolák.

⁶ O tom pozri Pauliny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 256 s.; Kačala, J. – Krajčovič, R.: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin: Matica slovenská, 2006. 224 s.; Krajčovič, R. – Žigo, P.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011. 252 s.

ROZHLADY

MICHAL VAŠÍČEK*

**Východoslovensko-rusínské lexikální paralely
na materiálu Atlasu slovenského jazyka¹**

VAŠÍČEK, M.: Eastern Slovak-Rusyn Lexical Parallels as exemplified in The Atlas of The Slovak Language. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 1, pp. 42-57 (Bratislava).

This paper focuses on language contacts between the Eastern Slovak and Rusyn dialects in the North-Eastern Slovakia, in particular, on the lexical borrowings and parallels in these dialects. The paper is primarily based on *the Atlas of the Slovak Language*; in addition, it relies on a range of other dialectological sources. The comparison with the atlases of local Rusyn and Ukrainian dialects enables retracing of the territorial spread of lexical parallels in these related Slavonic dialects. The observations are also made regarding an increase in the intensity of contacts between the dialects in direction from East to West.

Eastern Slovak dialects, Rusyn dialects, language contact, lexical parallels.

Podnětem pro tuto práci byla studie J. Dudášové-Kriššákové *Východoslovenské nářečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov*², upozorňující na potřebu zkoumat slovensko-rusínské (či ukrajinské)³ pomezí na východním Slovensku z hlediska jazykových kontaktů. Autorka studie dokládá kontaktní jevy v uvedených nářečích na všech jazykových úrovních. Zde se zaměříme na lexikální rovinu a pokusíme se podrobněji prozkoumat některé východoslovensko-rusínské lexikální paralely, dokládající starý a dlouhodobý kontakt mezi těmito dialekty, které, ač patří geneticky k jiným slovanským jazykovým větvím, se mnohasetletým sousedstvím

* Mgr. Michal Vašíček, Filozofická fakulta Karlovy univerzity v Praze, Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1.

¹ Tato práce vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 Historie v interdisciplinární perspektivě podprogram Profilace-asimilace-koexistence-integrace-reflexe (vývoj jazykových, konfesních, etnických a národních identit v areálu východní a jihovýchodní Evropy).

² Dudášová-Kriššáková, J.: *Východoslovenské nářečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov*. In: *Kapitoly zo slavistiky*, Prešov 2001.

³ V jazykovědné literatuře jsou východoslovenská nářečí na území Slovenska, Polska a Zakarpatské Ukrajiny nejčastěji klasifikována jako součást jihozápadní skupiny ukrajinských nářečí (např. v AUM, v dílech V. Latty, Z. Hanudel'ové, O. Lešky aj.), I. Paňkevyc pro východoslovenské dialekty nacházející se na jih od hlavního hřebene Karpat na území Slovenska a na Zakarpatí až po řeku Terebl'u zavedl označení jihokarpatská ukrajinská nářečí (Панькевич, І.: *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія*. Praha 1938). Název pro určitou skupinu dialektů je do značné míry záležitostí konvence, v této práci používáme z praktických důvodů označení rusínská nářečí, které se zvláště v poslední době objevuje i v dialektologické literatuře (např. Šišková, R.: *Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník*, Praha 2009). Otázka, tvoří-li rusínské dialekty samostatný jazyk, nebo jsou-li součástí ukrajinského jazyka, není předmětem této studie a podle našeho názoru nemůže být zodpovězena pouze dialektologickými metodami, resp. závisí na definici termínů jazyk a dialekt a rozdílu mezi nimi.

právě na lexikální úrovni vzájemně značně sblížily. K tomuto účelu byly využity dostupné dialektologické atlasy, v prvé řadě *Atlas slovenského jazyka* (dále ASJ)⁴, jenž díky tomu, že do sítě opěrných bodů byly pojaty i rusínské obce, podává nejúplnější obraz o jazykových kontaktech na slovensko-východoslovenském jazykovém pomezí. Pro porovnání údajů a zjištění východních hranic rozšíření mnohých slov byl použit *Лінгвістичний атлас українських народних говірів Закарпатської області* VPCP J. O. Dzendzelivského⁵, *Атлас української мови*⁶ a *Общезакарпатський диалектологічний атлас* (díly II-V)⁷, pro přesnější představu o územní diferenciaci slovní zásoby rusínských nářečí na území Slovenska *Атлас українських говірів східної Словаччини* V. Latty⁸.

Do sítě mapovaných lokalit ASJ bylo zařazeno osm rusínských obcí, jsou to (od západu k východu podle bývalých žup):

- a) Spiš: **Jarabina** (238), o. Stará Ľubovňa
- b) Šariš: **Livov** (278), o. Bardejov, **Becherov** (281), o. Bardejov, **Ladomírová** (291), o. Svidník
- c) Zemplín: **Rafajovce** (294), o. Vranov nad Topľou, **Čabalovce** (296), o. Medzilaborce, **Čukalovce** (318), o. Snina, **Kolbasov** (319), o. Snina

Všechny tyto obce jsou zahrnuty do sítě zkoumaných bodů i v atlasu V. Latty pod těmito čísly Jarabina – 262, Livov – 217, Becherov – 195, Ladomírová – 130, Rafajovce – 114, Čabalovce – 54, Čukalovce – 36, Kolbasov – 19 (Latta, s. 27-28).⁹

Livov, Becherov, Ladomírová, Rafajovce, Čabalovce a Čukalovce mají ikající nářečí (s reflexem *i* za *o*, *e* v zavřeně slabice), Jarabina má v zavřeně slabice *ы* a Kolbasov *u* (Latta, 56, 67). Většina nářečí mapovaných rusínských obcí má stálý přízvuk na penultimě, nářečí tří nejvýchodnějších obcí, Čabalovců, Čukalovců a Kolbasova, má přízvuk volný a pohyblivý (Latta, 7). Nářečí obce Jarabina je specifické ještě tím, že se nevyvíjelo v bezprostředním kontaktu se slovenskými spišskými dialekty, ale sousedí s geneticky polskými goralskými dialekty. Rafajovce jsou oddělené od oblasti souvislého rusínského osídlení slovenskou obcí Ďapalovce, do jisté míry tedy mají charakter rusínského jazykového ostrova, což se odráží ve větším vlivu sousedních slovenských nářečí.

Z více než tisíce slov, obsažených v ASJ, vybíráme ta, jež mají největší význam z hlediska východoslovensko-rusínských jazykových kontaktů. Za taková považujeme především slova, která jsou známa pouze (či především) z východoslovenských nářečí a sousedních rusínských dialektů, na tyto izolexy se zaměříme v první řadě. Dále sem zařadíme i některá slova, která mají často mnohem větší územní rozsah, např. izolexy obecně západoslovenské, či společné česko-slovenské, případně polsko-slovenské, které pronikly do celku nebo části rusínských nářečí, nebo naopak slova východoslovenského původu vyskytující se ve většině nebo jen v části východoslovenských nářečí, neboť v dané oblasti jsou projevem mezinářečních kontaktů.¹⁰ Zkoumané lexikální jednotky řadíme podle tematických okruhů v ASJ.

⁴ Habovštiak, A. a kol.: *Atlas slovenského jazyka* IV, Lexika I, II, Bratislava 1984.

⁵ Дзєндєлєвський, Й. О.: *Лінгвістичний атлас українських народних говірів Закарпатської області* УРСР (Лексика) I, II, Ужгород 1958, 1960.

⁶ *Атлас української мови в трьох томах. Том II.: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі*, Київ 1988.

⁷ *Общезакарпатський диалектологічний атлас* II – V, II – Москва 1994, III – Варшава 1993, IV – Львів 1993, V – Братислава 1997.

⁸ Латта, В.: *Атлас українських говірів східної Словаччини*, Пряшів 1991.

⁹ Zde uvádíme číslo stránky, dále v odkazech na atlas V. Latty je uvedeno číslo příslušné mapy, při odkazu na nekartografované materiály téhož atlasu uvádíme zkratku NM a číslo stránky.

¹⁰ Při zvolené metodě práce, tedy excerpci lexika primárně z ASJ, samozřejmě zůstane stranou velké množství slov, která by svědčila o jazykovém kontaktu, avšak vzhledem k tomu, že areál jejich rozšíření zahrnuje celé Slovensko, nebyla

Krajina, počasí

Draha, čisarska draha „hlavní, asfaltová cesta“ je podle své fonetické podoby výraz převzatý Rusíny na západním Šariši z východoslovenských (dále vsl.) nářečí, východnější rusínské obce mají zřejmě pod vlivem spisovné slovenštiny výrazy *cesta*, *hrac'ka* (ASJ IV, 13).¹¹

Obdobně je v západnějších rusínských obcích doloženo slovo *draška* „stezka, pěšina“, (avšak převažuje původní *steška*, které do slovenských nářečí neproniklo), zatímco mapované obce od Laborce na východ používají v uvedeném významu slovo *pišnyk* ve shodě se slovenskými zemplínskými a užskými nářečími, kde se vyskytuje ve fonetické podobě *pešník* (ASJ IV, 21). Rozšíření výrazu *pišnyk* (v této podobě až po řeku Latoryci) a jiných derivátů se stejným kořenem na rozsáhlém území na Zakarpatí naznačuje, že vznikl původně ve východoslovenských nářečích (Dzendzelivskij II, 211; AUM, 320)¹².

Výraz *šanec* „příkop“ znají východošarišské a zemplínské rusínské obce (od Becherova na východ), v čemž se shodují s celou východní polovinou vsl. nářečí (Zemplín, Už, s částečným přesahem na Šariš), kde je *šaňec*¹³. Livov má výraz *prikopa* ve shodě s okolními slovenskými obcemi i spisovným jazykem, Jarabina má *rynštok*, shodně se sousedními goralskými obcemi (ASJ IV, 14).

Výraz pro „zátáčku“ má v různých částech východního Slovenska různé ekvivalenty, pro rusínská nářečí je příznačné, že používají většinou obdobný výraz jako sousední slovenská nářečí: *kiara* (*kera*, *kira*), *keruľa* na Spiši, Šariši a západním Zeplíně, *krivuľa* na východním Zemplíně a v části užských nářečí, z Čukalovců je doloženo slovo *zatačka* (ASJ IV, 15).

Název *šuter* pro „štěrk“ je zaznamenán v šesti z osmi do atlasu pojatých rusínských obcí, toto označení převládá i ve vsl. nářečích. Rafajovce mají shodně s částí vsl. zemplínských a užských nářečí výraz *rinče* (ASJ IV, 18).

Rusínská nářečí částečně kopírují územní diferenciaci vsl. nářečního areálu v případě opozice sloves *metac* / *rucac* „házet“; *metati*¹⁴ jakožto obvyklejší rusínská forma se však dochovalo i západněji, v šarišských obcích Ladomírová a Becherov, v jejichž okolí se již vyskytuje *rucac*. Dvě nejzápadnější mapované rusínské obce převzaly výraz *rucac*, přesná fonetická podoba není bohužel v komentářích uvedena (ASJ IV, 20).

Výraznou společnou východoslovensko-rusínskou (i celoukrajinskou) izolexou je slovo *xmara* „oblak, mrak“, která částečně přesahuje i na střední a severozápadní Slovensko (ASJ IV, 25). Zajímavé je, že sloveso *xmariti s'a* je většinou omezené jen na rusínské obce v opozici k vsl. *mračíc še*, z vsl. nářečí se *xmaric še* vyskytuje především v užských nářečích, jinak většinou jen v obcích přímo sousedících s rusínským osídlením, ze Šariše ho dokládá SSN (ASJ IV, 26; SSN, 666).

Výraz *pluta* „špatné, deštivé počasí“ je zachycen v celé oblasti východního Slovenska (s velkým přesahem na západ) v nářečích slovenských i rusínských (ASJ IV, 27).

do atlasu pojata, např. *strom*, *jar* která jsou i v rusínských dialektech na Slovensku a zasahují i do Zakarpatské oblasti oproti obecně východoslovenskému *derevo*, *vesna*. Řada z nich byla zpracována v monografii J. O. Dzendzelivského Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі, Київ 1969 a v OKDA..

¹¹ Při odkazech na ASJ uvádíme číslo stránky.

¹² Při odkazech na atlas Dzendzelivského a AUM neuvádíme číslo stránky, nýbrž číslo mapy. Citované podoby slov jsou transkribovány do latinky, uvádíme jen nejrozšířenější fonetické varianty slov, fonetická transkripce je někdy zjednodušená,

¹³ ASJ IV nepodává všechny fonetické varianty mapovaných lexémů, vybraná podoba slova uvedená v legendě mapy tedy reprezentuje jeho různé fonetické varianty. Např. na s. 14, kde jsou mapovány výrazy pro „příkop“, jsou lexémy *šjaňec* a *prjekopa* uvedeny pouze v této (středoslovenské) fonetické podobě. S využitím další dialektologické literatury (zejména SSN a OKDA) rekonstruujeme, kde je to možné, nejrozšířenější fonetické podoby slov ve zkoumaných vsl. a rusínských nářečích (např. *šanec*, *šaňec*, *prikopa* apod.).

¹⁴ Citovaná slovesa z rusínských nářečí uvádíme s infinitivní koncovkou *-ti*, která je v rusínských nářečích Slovenska nejrozšířenější, kromě ní se vyskytují i koncovky *-t'i*, *-ty*, *-tj*, *ty* (Latta, 272).

Slovesný tvar *pada* ve významu „prší“ je znám na celém východě Slovenska, na východě Liptova a v Gemeru. Stejně tak je zachycen v rusínských nářečích, pouze Jarabina a Becherov mají jako základní výraz *leje* shodně s goralskými dialekty (ASJ IV, 28).

Príslovce *bars* „velmi“ (zřejmě společný polonismus) je rozšířeno v celém areálu vsl. nářečí, známé je i z většiny rusínských nářečí Slovenska (ASJ IV, 29), podle Lattova atlasu se však zhruba východně od Cirochy používá *duže* (Latta, 295).

Vsl. opozice *hrad* / *kameňec* „kroupy“, z níž první výraz je rozšířen západněji a přesahuje v Gemeru a na Liptově na střední Slovensko a druhý ze zemplínské a užské stolice přesahuje na severovýchodní Šariš, se odráží i v rusínských nářečích. Ještě Čabalovce v o. Medzilaborce mají *hrad*, Rafajovce, Čukalovce a Kolbasov mají *kamenec* (ASJ IV, 30).

Další společnou izolexou vsl. a rusínských nářečí je výraz *šlisko* „kluzko“ (ASJ IV, 34).

Rostlinstvo

Názvy lučních květin tvoří často velmi pestré a nesouvislé mikroareály, zřejmě proto mapuje ASJ zejména kulturní plodiny a ovocné stromy a keře. Výjimku tvoří „kopřiva“ a „bodlák“, kde lze pozorovat zajímavé územní souvislosti. V prvním případě si většina mapovaných rusínských obcí zachovává název *kopryva*, západněji položené obce (Jarabina, Livov a Rafajovce) však převzaly obecně vsl. podobu *pokryva* (ASJ IV, 43; Latta, 175). Areál výskytu podoby *kopryva* však nezasahuje příliš daleko na východ a nenavazuje na ukrajinskou podobu *kropyva*, neboť na Zakarpátí dominuje název *žalyva* (Dzendzelivskij I, 6).

Pozoruhodná je společná izolexa *osit* / *ojsce* / *vost'a* (v ASJ *oset*, *ostie*) rozšířená na celém severním Zemplíně a sv. Šariši, zatímco většina Šariše včetně rusínského Livova má *koľak* (ASJ IV, 42; SSN, 642, 688).

Další společnou izolexou je slovo *kosmački* (*kosmatki*, *kosmejdi*) / *kosmačky* „srstka, angrešt“, vyskytující se ve většině rusínských i slovenských nářečích východního Slovenska (ASJ IV, 45).

Spíše užší lokální kontakt svým územním rozšířením dokládají výrazy pro „houby“ – ve většině rusínských obcí je doloženo slovo *hryby*, v Jarabině ve fonetické podobě s počátečním *g* (*griby*) ovlivněné sousedními goralskými dialekty. Livov a Becherov mají výraz *huby*, jenž je na Šariši nejběžnější i ve slovenských nářečích (*hubi*), Rafajovce mají ve shodě s východní částí vsl. nářečí název *kozare*, OKDA zaznamenává na východním Slovensku v tomto významu ještě lexém *pečarki* (ASJ IV, 46; Latta, 341; OKDA V, 44-45, 48-51, 54-55).

Podobně i výrazy pro „hřib pravý“ tvoří takové mikroareály spojující geneticky různá nářečí. V západnější části sledované oblasti (se značným přesahem na střední Slovensko) je rozšířen název *grib*, překvapivě doložený i ze slovenských nářečí sobranceckého okresu, jehož fonetická podoba byla ovlivněna polštinou. Ve vsl. nářečích na Zemplíně je často zaznamenán výraz *zapax*, který tvoří souvislý areál i v sousedních rusínských nářečích, kde převládá na celém území mezi Topľou a Laborcem, východněji mají rusínská nářečí název *bukovyj hryb*, *bukovčik* nebo *kozar* (ASJ IV, 48; Latta 342; OKDA V, 44-45, 48-51, 54-55).

Výraz pro „jalovec“ je v oblasti slovensko-rusínského kontaktu na Spiši a Šariši rovněž shodný – *jadľovec* (proti střsl. a spisovnému *borievka*), ze dvou nejvýchodnějších mapovaných rusínských obcí je doložena podoba *jalovec*. Slovenská nářečí severního Zemplína mají název *fijomak*, který je zde v opozici k rusínskému *jadľovec*, Latta výraz *fijomak* zaznamenal jen ve dvou pomezích rusínských obcích (ASJ IV, 52; Latta 343).

Společné je i zachování staršího označení pro „les“, vsl. *les* (proti střsl. *hora*), v rusínských nářečích Slovenska *lis*, avšak na Zakarpátí ho na značném území vytlačil výraz *xašča* (ASJ IV, 53; Dzendzelivskij I, 4).

Vsl. opozice *paradajka* / *paradička* „rajské jablko“ se promítá i do rusínských nářečí – rusínské i slovenské dialekty Spiše a západního Šariše mají první podobu, od Svidníku na východ a na celém Zemplíně vládne podoba *paradička* (ASJ IV, 56).

Obdobně teritoriálně rozloženy jsou fonetické podoby *fizoľa* (západnější areál) a *fazuľa* / *fasôľa* (od Svidníka na východ), jde tedy o hranici počátečního *fi-* a *fa-*, na Zakarpatí jsou formy *s fa-* a *pa-* (ASJ IV, 59; Dzendzelivskij II, 190).

Charakteristický vsl. název *hrižaca diňa* „vodní meloun“, má svou obdobu v rusínských nářečích *hrizuča dyňa* (ASJ IV, 57).

Označení „meruňky“ se ve většině rusín. nářečí shoduje s nejrozšířenějším vsl. výrazem *ba-racka*, časté je tu však i spisovné *marhuľa* (ASJ IV, 66).

Výraz *bahňitki* / *bahňitky* „rozkvetlé větvíčky vrby jívy, kočičky“ tvoří v této podobě mnohem užší společnou izolexu sotáckých nářečí a rusínských nářečí mezi Svidníkem a Sninou (takto ovšem i nejzápadnější mapovaná rusínská obec Jarabina), v oblasti na východ od Sniny byl zaznamenán specifický výraz *мыньки*. Na Šariši mají rusínské obce Livov a Becherov výraz *bahňatka*, shodný se spisovnou slovenštinou, který je zde v opozici ke slovenskému šarišskému *bažícki* (ASJ IV, 68).

Název „jetele“ má ve vsl. i rusín. nářečích tři základní ekvivalenty, jejichž rozložení odpovídá v podstatě hraničním bývalých stolic – na severu Spiše se používá ve slovenských, rusínských i goralských nářečích výraz *koňičina*, na Šariši nejčastěji *trebič*, zemplínská a užská stolice mají slovo *komaňica* / *komanica* (ASJ IV, 72).

Významnou izolexou spojující vsl. a vých. část střsl. nářečí s rusínskými nářečímí je slovo *jarec* „ječmen“, na Zakarpatí sahá jeho rozšíření až po Riku (ASJ IV, 74; Dzendzelivskij I, 71); spis.sl. *яче́нь*, ukr. *ячмінь*.

Paralelou s užším územním rozšířením je slovo *kenderica* „kukuřice“, používané zejména na Zemplíně s menším přesahem na Šariš, v obcích východně od Sniny v podobě *tengerica* (ASJ IV, 74; Šišková, 164; Latta, 389; OKDA IV, 179), obě formy se vyskytují i na Zakarpatí až po Riku (Dzendzelivskij I, 72), jedná se zřejmě o společnou přejímku z maďarštiny.

Název pro „brambory“ se lokálně značně odlišuje, jejich nejčastějším ekvivalentem na východním Slovensku jak ve slovenských, tak v rusínských nářečích jsou *bandurki* / *bandurky*. Spiš a nejzápadnější části Šariše mají (opět ve všech místních nářečích) *gruľe*. V rusínských nářečích východně od Sniny byly zaznamenány ještě výrazy *trompaky* a *krumpl'i* / *krômpl'i*, druhý z nichž je rozšířen na Zakarpatí v užské a berežské župě (ASJ IV, 77; Šišková, 84, 168; Dzendzelivskij, AUM, 323; OKDA IV, 156-157).

Divoká a domácí zvířata

Společnou izolexou rusínských nářečí na jedné straně a šarišských, zemplínských a užských nářečí na straně druhé je výraz *šperhač* (rusínsky častěji *perhač*) „netopýr“. Spišská nářečí s přesahem na Šariš mají pro netopýra označení *gacek* (tak i v původně rusínské Lutíně), přesto si Jarabina uchovává první výraz (ASJ IV, 81). Na Zakarpatí je lexém *perhač* a jeho obměny (*parhač*, *perohač*, *poperhač* aj.) rozšířen v užské župě a na Verchovyně s přesahem do bojkovských dialektů, kde hraničí s názvem *lylyk*, typickým pro většinu jihozápadních ukrajinských nářečí. (Dzendzelivskij I, 12, AUM, 336).

Název *borsuk* pro „jezevce“ je izolexou jiného typu – zahrnuje i značnou část střsl. nářečí, je znám ze všech východoslovanských jazyků a polštiny¹⁵ (ASJ IV, 82).

¹⁵ Podle ESUM se jedná o dávnou východoslovanskou přejímku (давньоруське запозичення) z turkických jazyků, polský a slovenský výraz *borsuk* je zde považován za přejímku z ukrajinštiny. ESUM I, 235.

Název *bocan* pro „čápa“ je rovněž společný většině slovenských nářečí a v oblasti rusínsko-slovenského kontaktu zasahuje do rusínských nářečí, za pozornost stojí slovtvorná varianta *bocok*, která se vyskytuje ve slovenských užských nářečích a přilehlých zakarpatských dialektech v užské stolici, Lata ho zaznamenal i v rusínských nářečích okresu Snina. Východně od řeky Uže hraničí s areálem výskytu podoby *buz'ok*, podoby s -c- (*bocan*, *bocok*) považuje Dzendzelivskij za západoslavismy (ASJ IV, 82, Latta, NM, 483, Dzendzelivskij, 128; AUM 339; OKDA V, 160-161).

Název *kuroпка* pro „koroptev“ charakterizuje vsl. dialekty proti stísl. a zsl., kde je *jarabica*, a shoduje se s názvem v rusínských nářečích (ASJ IV, 89).

Diferenciace vsl. nářečí v označení pro drůbež se promítá i do rusínských nářečí – Spiš a Šariš charakterizuje slovo *hadzina*, Zemplín *drobisk*, kromě toho zde ASJ zaznamenává ještě slovo *hid'ina* převzaté ze spisovné slovenštiny (ASJ IV, 90).

Lexém *puľak* „krocan“ spojuje slovenská i rusínská nářečí východního Slovenska s přesahem na západ do Gemeru a východní části Liptova (ASJ IV, 100).

Zajímavé areály tvoří i citoslovce, kterými se drůbež přivolává: *liv!* / *lif!* „volání na husy“ je známe jen v sotáckých a sousedních rusínských nářečích od Laborce na východ, (většina Spiše a Šariše volá *husa!* nebo *hušu!*, Kolbasov má *liba!*), „volání na kachny“ zní na Spiši a severu Šariše *taš!*, na celém Zemplíně – slovenském i rusínském – je známo *taj!*, na slepice se na většině východního Slovenska volá *ťu!* *ťu!* (ASJ IV, 101, 103, 104). Podobné areály tvoří i citoslovce pro odhánění drůbeže (ASJ IV, 102, 105).

Sloveso *ričec* / *ryčati* „bučet“ vytváří souvislý areál na východním Slovensku, ale vyskytuje se místy i západněji (ASJ IV, 112).

Ekvivalenty slovesa „chovat (dobytek)“ vytvářejí na východě Slovenska tři menší areály, které procházejí napříč oběma nářečními celky – největší je oblast výskytu *xovac* / *xovati* (většina Spiše a Šariše), v části Zemplína a Uže *hodovac* / *hodovati*, v sotáckých a sousedních rusínských nářečích pak *trimac* / *trymati* (ASJ IV, 179).

Hača „hřibě“ se vyskytuje na celém východním Slovensku s přesahem na Liptov a Gemer, a to i ve všech mapovaných rusínských nářečích (ASJ IV, 121).

Slovo *kornaz* / *kernaz* „kanec, vepř“ je typické pro celé východní Slovensko, v rusínských nářečích se vyskytuje až po dolní tok Latoryce a Mukačevo, OKDA ho dokládá i v polských dialektech (ASJ IV, 124; Dzendzelivskij I, 88; OKDA V, 176-177).

Obecně západoslovanským slovem v rusínských nářečích je *kocur* „kocour“, jehož rozšíření sahá až po povodí řeky Už na Zakarpatí (Dzendzelivskij I, 7). V několika slovenských obcích na sv. Spiši a sz. Šariši zaznamenává ASJ podobu *kot*, kterou lze vysvětlit rusínským sousedstvím jako lokálně dochovaný archaismus, ačkoli v žádné z mapovaných rusínských obcí nebyl zachycen (ASJ IV, 127). Formy *k'it*, *kot*, *kyt* jsou však jednoznačně doloženy Lattou ve většině rusínských obcí od severu bardějovského okresu po úsek kolem Staré Lubovni (Latta, 330). Částečně se překrývá s podobou *kotka* „kočka“ (proti *mačka*) doloženou z goralských, slovenských i rusínských nářečí severního Spiše a Šariše (ASJ 127, Latta 330).

Zemědělství

V této sémantické skupině najdeme méně společných slovensko-rusínských izolex, než bychom očekávali. Pravděpodobně je to dáno tím, že výrazy spojené se zemědělstvím obvykle patří ke starší vrstvě slovní zásoby a oba nářeční celky pro ně mají buď své specifické názvosloví, nebo jde o lexémy obecně slovanské. Názvy některých nástrojů a jejich částí zase často tvoří nesouvislé areály. Přesto lze upozornit na několik lexikálních paralel, většinou se jedná o společné přejímky z neslovanských jazyků.

Společným maďarismem sledovaných nářečí, který však není omezen jen na východní Slovensko, je *xosen / xasen* „užitek“ (ASJ IV, 155).

Jiného typu je izolexa *mech / mich* „pytel“, kde se jedná o zachování praslovanského slova proti jinému praslovanskému kořeni, střsl. *vrece* (ASJ IV, 159).

Společnou izolexou rusínsko-slovenskou, vymezující celý východ Slovenska je germanismus¹⁶ *lancux / lancok* „řetěz“, spis. ukr. *ланцюг* (ASJ IV, 162).

Výraz *dišel' / dyšel'* „oj“ spojuje většinu vsl. a část střsl. nářečí s rusínskými nářečími na území Slovenska, na většině Zakarpatí se používá označení *rudo, rud* přejaté z maďarštiny¹⁷, pouze na Verchovyně se vyskytuje první výraz (ASJ IV, 168; Dzendzelivskij, UZLP, 50-51; Dzendzelivskij I, 92; OKDA V, 56-57).¹⁸

Slovo *furik* „kolečko“ je rozšířeno na většině území Slovenska a dostalo se i do rusínských dialektů, na Zakarpatí tato izolexa do značné míry kopíruje hranici bývalé užské župy, Dzendzelivskij ho popisuje jako slovákismus německého původu (ASJ IV, 169; Dzendzelivskij, UZLP; 135).

Izolexa *batox / batux* „bič“ spojuje většinu nářečí východního Slovenska, chybí jen na Spiši a sz. Šariši, kde je *bič*. Do nejvýchodnějších rusínských nářečí však z východu zasahuje izolexa názvu *korbač*, značně rozšířeného na Zakarpatí oproti zbytku Ukrajiny, kde je první lexém. Výskyt slova *batuh* v centrálních oblastech Zakarpatí Dzendzelivskij spojuje s pozdější kolonizací, por. i spis. ukr. *баміз* (ASJ IV, 167; AUM 303; Dzendzelivskij, UZLP, 18-20).

Dům a jeho příslušenství

Společným germanismem¹⁹ slovensko-rusínským je slovo *rina / rinva / riňovka* „okap“ (v těchto formách od západu na východ). Konkrétní podoby tu odpovídají teritoriálnímu rozšíření ve vsl. nářečích, jen nejvýchodnější dvě mapované obce mají *žolobok*, i z této oblasti je však zaznamenáno slovo *riňovka*, je tedy zřejmě na postupu (ASJ IV, 178; Šišková, 137).

Východoslovanským slovem, jež proniklo do užských a zemplínských nářečí se zdá být *črep / čerep* „střešní taška“, Šariš a Spiš má jak mezi Slováky tak Rusiny specifické slovo *škarupa* (ASJ IV, 179).

Dalším společným germanismem²⁰ je výraz *dile* „dřevěná podlaha“, charakteristický pro celé východní Slovensko, který v jihokarpatských nářečích sahá přes celé povodí Uže až k dolnímu toku Latoryce (ASJ IV, 181; Dzendzelivskij I, 17; Dzendzelivskij, UZLP, 49-50).

Prastarý germanismus²¹ *xiža / hiža / xyža* „selský dům; obytná místnost“ tvoří významnou společnou izolexu rusínských a slovenských nářečí – na východě se jeho hranice shodují s hranicemi Zakarpatské oblasti Ukrajiny, chybí jen v huculských nářečích, kde začíná areál slova *xata* (AUM, 278), na Slovensku zahrnuje všechna vsl. nářečí a celý jih střsl. nářečí, Etnografický

¹⁶ ESUM 3, 192; Machek 258.

¹⁷ ESUM 5, 134.

¹⁸ V ASJ je územní rozsah slova *dišel'* omezen pouze na nářečí užská, proti tomu však svědčí ostatní dialektologická literatura, zejména OKDA (OKDA V, 56-57). Slovník slovenských nářečí ho kromě vých. Slovenska dokládá i ve vých. Liptově a vých. Gemeru (SSN I, 316), Buffův Slovník šarišských nářečí zachycuje jeho výskyt v severozápadním Šariši, Buffá, F.: Slovník šarišských nářečí, 53. Doklady z těchto dialektologických pramenů vedou k domněnce, že v ASJ je výskyt lexému *dišel'* vyznačen chybně.

¹⁹ Polským prostřednictvím převzato ze shn. *rinne*, spojeného s *rinnen* (téct, běžet), ESUM, 5, 77.

²⁰ Přes polštinu z něm. *Diele* (prkno, dřevěná podlaha).

²¹ Machek, 167.

atlas Slovenska ho na většině východního Slovenska zaznamenává ve významu „dům“, význam „obytná místnost“ se s ním překrývá a přesahuje západněji²² (ASJ IV, 183, 206; EAS, 54).

Další společná přejetí jsou výrazy označující kliku dveří – na Spiši, Šariši a většině Zemplína jsou to *kl'amka*, *kl'enka*, *kl'inka* (z němčiny), v užských nářečích a ve východní části rusínských nářečí (v o. Snina) je zaznamenán výraz *forgitov*, podle našich zjištění je v rusínských nářečích na území Slovenska značně na ústupu (ASJ IV, 184; Latta, 391).

Na celém areálu vsl. nářečí se vyskytuje sloveso *kuric se* ve významu „kouřit se“ (střední a západní Slovensko má *dimit' sa*, *kad'it' sa*), obdobně v rusínských nářečích *kuryti ša* / *s'a* / *sa* (ASJ IV, 187).

Lokálně omezenější společnou izolexou slovensko-rusínskou je slovo *pleveň* / *pelevňa* „stodola“, vyskytující se na území bývalé zemplínské a užské župy. Západněji položená nářečí mají slovo *stodola*, starý germanismus²³, který slovenským prostřednictvím pronikl i do zdejších rusínských nářečí, na východě, v berežské župě, je opět *stodola* nebo *čur* (ASJ IV, 190; AUM, 281).

Zajímavé územní rozšíření má také výraz *bojisko* „místo ve stodole, kde se mlátilo obilí, humno“, vyskytuje se v nejsevernější části stolic Spiše, Šariše a Zemplína v goralských, rusínských a slovenských nářečích, na Zemplíně navazuje na zde obecnou podobu *zbojisko* (ASJ IV, 191).

Slovo *oblak* „okno“ je podle fonetické podoby bez plnohlási v rusínských dialektech slovákismem (celé střední Slovensko má podobu *oblok*, východní Slovensko *oblak*), vyskytující se ještě v povodí Uže, východněji odsud v povodí Latoryce a bez územní souvislosti ještě v Maramorosi máme doloženu podobu s plnohlásím (*v*)*obolok*. (ASJ IV, 194; Dzendzelivskij I, 22).

Společným výrazem spojujícím vsl. nářečí v zemplínské a užské stolici se sousedními rusínskými nářečím v povodí Uže je *kapurka* „branka v plotě“, por. i zemplínské a abovské *kapura* „vrata“ (ASJ IV, 196).

Vsl. opozice *pri* / *kolo*, předložka „u“, kdy *pri* se vyskytuje západnějších oblastech a *kolo* zejména na Zemplíně a v užských nářečích, se odráží i v rusínských nářečích na Slovensku, u Rusínů zasahuje západněji, což může svědčit o směru přejetí předložky *kolo* z východu na západ (ASJ IV, 197).

Slovo *drabina* „žebřík“ charakterizuje většinu vsl. nářečí a stejně tak sousední nářečí rusínská, jen užská nářečí (též ve shodě s jihem středního Slovenska) mají výraz *lojtra*. V rusínských nářečích východně od Sniny byl zaznamenán výraz *lazivo*, doložený také pro celou oblast Zakarpátí až po Latoryci, tak jsou rusínská nářečí na Slovensku oddělena od ukr. *драбина*, které zasahuje i na Verchovynu (ASJ IV, 197; Dzendzelivskij I, 95; Latta, 391).

Na většině vých. Slovenska (s výjimkou Spiše a sz. Šariše) je také rozšířen výraz *garadiče* (v rusín. dial. *garadiči*) označující „schody“ (ASJ IV, 197).

Velkou pestrostí se na východním Slovensku vyznačují názvy pro „zrcadlo“ – od západu k východu jsou zaznamenány podoby *špiglo*, *špigel'* – střední a jižní Spiš, *preziratko*, *preziradlo* – severní Spiš, severozápadní Šariš, *zrkadlo* – v rusínských obcích od Jarabiny po Ladomírovou (Lattou zde byly nejčastěji zaznamenány podoby *dzerka(j)lo*, *žveredlo*, *žveritko*), které zabírá nejrozsáhlejší areál zahrnující většinu šarišských, zemplínských a užských nářečí, z rusínských obcí mapovaných ASJ zachyceno jen v Rafajovcích, ale u Latty doloženo z celé oblasti mezi Ci-

²² „...na východnom Slovensku a časti južného Slovenska celok i jeho časť (dom aj izba) sa označujú jedným termínom, a to u Slovákov a Ukrajincov názvom chyža... Tento archaizmus siaha do čias, keď stavba určená na bývanie mala len jeden priestor a nazývala sa chyža.“ EAS, 54.

²³ ESUM, 5, 423, ze sthn. *stadal*, v ukr. z polštiny nebo češtiny.

rochou a Ondavou, na Zakarpatí se v podobě *zveredlo*, *dzveredlo*, *džveredlo* vyskytuje v obcích na horním toku Uže, a *vohl'adylo* – ve třech nejvýchodnějších mapovaných rusínských obcích, na Zakarpatí zastoupeno na celém středním a dolním toku Uže (ASJ IV, 208; Latta, NM, 490, Dzendzelivskij I, 28).

Výraz *partok* „ubrus“ je na Slovensku omezen většinou jen na slovenská nářečí zemplínská a užská, z rusínských lokalit mapovaných ASJ je zaznamenán jen v nářečí obce Rafajovce, z více než desítky rusínských obcí je však doložen pražskými expedicemi ze 60. let ve formě *portok*. V této podobě na východě přesahuje do zakarpatských nářečí, kde území jeho výskytu zahrnuje celou bývalou užskou župu, zde pak ze severu a východu hraničí s názvy *obrus* a *skateri'* (ASJ IV, 209; AUM, 290; Dzendzelivskij I, 59; Šišková, 126).

Obdobně slovo *lada* „truhla na šaty“ je doloženo pro většinu vsl. nářečí i rusín. nářečí Slovenska (ASJ IV, 211).

Výrazy pro „stolní zásuvku“ tvoří na východě Slovenska dva velké areály – v západním, tedy na Spiši a Šariši převládá pojmenování *priskrinok*, ve východním, tedy v zemplínských a užských nářečích, si konkurují germanismus *šufiad(k)a* a maďarismus *fijok* / *fijovka*, oba lexémy v podobách *šufiad(k)a*, *čufiad(k)a*, *fijovka*, *fijuvka*, se vyskytují mnohdy paralelně na většině Zakarpatí, Dzendzelivskij uvádí, že zde často vytlačují starší názvy *stolyna*, *pudstolyna*, *stolovyna*, *stolovka* (ASJ IV, 212, Dzendzelivskij II, 229).

Za společnou izolexu můžeme považovat i vsl. *zahlavok* / *zahlavek* a rusínský *zaholovok*, takto i v celém povodí Uže a Latoryce (v nejzápadnějších zakarpatských nářečích dokonce v podobě *zahlavok* / *zahlovok*) proti východnějšímu *parñux*, *parna* (ASJ IV, 216; Dzendzelivskij II, 157).

Jídla, nápoje a jejich příprava

Konkrétní názvy jídel jsou většinou krajově značně specifické a často se značně liší i na území východního Slovenska. Obecnější výrazy související s jídlem a jeho přípravou však často tvoří zajímavé mezijazykové areály.

Významnou slovensko-rusínskou izolexu představuje výraz *švabl'ik* „zápalka“ zahrnující celé vých. Slovensko (na středním Slovensku se vyskytují obměny *švibalki*, *švible* a *šváběl'ki*) a většinu Zakarpatské oblasti až po Riku včetně Verchovyny (ASJ IV, 227).

Germanismus²⁴ *grati* / *graty* / *grata* „nádobí“ nezasahuje sice na Zakarpatí, ale zabírá celé vých. Slovensko s výjimkou části užských nářečí, kam z východu přesahují výrazy *sudi*, *sudina* (ASJ IV, 228; Šišková, 52).

Slovo *kočerha* „pohrabáč“, pravděpodobně východoslovanského původu²⁵, se vyskytuje ve všech rusínských nářečích vých. Slovenska a rozšířilo se i do nejbližších nářečí vsl. (chybí však již v Lutíně, kam proniklo vsl. *pocisk*) – souvislejší areál tvoří nářečí užská, dále jednotlivě na severním Zemplíně a Šariši, vždy v těsném sousedství rusínského osídlení (ASJ IV, 230).

Jistě ne náhodnou paralelou k rusínskému *svižbij* „čerstvý (chléb)“ je vsl. *šviži* / *švirži* (ASJ IV, 236).

Ještě širší územní rozšíření má společný germanismus *smačni* „chutný“ (ASJ IV, 236).

Název pro „drobky“ vymezuje východní Slovensko s dvojicí výrazů *okrušin(k)i*, *otrusin(k)i* proti střednímu, kde jsou *(o)mrvin(k)i*, vsl. podoba je zaznamenána vždy i v sousedních rusín-

²⁴ Machek, 117.

²⁵ ESUM: „псл. коц'рга, р. кочерга, бр. качарга, п. ст. koczarga, очевидно пов'язане з р. [кочера] «сукуватий стовбур», [копора] «довга соснова балка із загнутим кінцем»“, za méně pravděpodobný považují autoři slovníku turkický původ slova. Polské *koczerga*, *koczerha* se vykládá jako přejímka z východoslovanských jazyků, obdobně u Vasmera, Фасмер, М.: Этимологический словарь русского языка I-IV, Москва 1964 – 1973, II, 358.

ských obcích – Spiš a Šariš mají odvozeniny od kořene *-kruš-*, Zemplín od kořene *-trus-* (ASJ IV, 237).

Príslovce *veľo* „mnoho, hodně“, vyskytující se u všech Rusínů Slovenska (podle našich zjištění nejvýchodnější rusínská nářečí užívají častěji *mnoho*), je výpůjčkou z vsl. nářečí, ve kterých zcela převládá (ASJ IV, 247).

Bez souvislosti jistě není ani vsl. *preľignuc* „spolknout; loknout“ (proti západnějšímu a spisovnému *prehltnúť* i *preglgnúť*) a rusínské *lygnuti* (ASJ IV, 248).

Lexikální paralely tvoří i názvy konkrétních pokrmů. Na celém východním Slovensku kromě části Spiše je rozšířen název *sciranka* / *steranka* „drobné moučné noky“, který na Zakarpatí přesahuje na celé území užské župy (ASJ IV, 250; Dzendzelivskij II, 167; Šišková, 151).

Pro většinu slovenských i rusínských nářečí východního Slovenska jsou charakteristické některé další lexémy označující názvy jídel, např. *bobaľki* / *bobaľky* „pečené šištičky z kynutého těsta“, *kreple* / *kreple*, *naľešnik* / *nalysnyk*, přičemž jejich sémantika se může územně lišit – např. *naľešnik* mapuje ASJ ve významu „zemiaková baba“, v rusínských nářečích byl *nalysnyk* zachycen ve významu „bramborák“ (ASJ IV, 239, 240, 241, 243; Šišková, 24, 104; EAS, 42).

Dalším společným přejetím z maďarštiny ve většině vsl. i rusínských nářečích je slovo *dugov* „zátká“ (ASJ IV, 258).

Pro „džbán“ mají vsl. nářečí různé výrazy – Spiš a Šariš mají *žbanok* (*-ek*), na Zemplíně se vyskytuje název *kančov*, v užských nářečích vedle toho i *koršov*. Toto územní rozvrstvení se opakuje i v rusínských nářečích (ASJ IV, 271).

Pouze nejzápadnější část rusínských dialektů na Slovensku přejala název *žoxtar* „dížka na mléko“²⁶, typický pro většinu středního i východního Slovenska, zatímco východnější obce mají *dojnik* / *dijnyk* / *dijnyk*, zajímavé však je, že první lexém se v podobě *žuchtar* 'ka, *žuf-tar* 'ka vyskytuje na Zakarpatí na souvislém areálu mezi Užhorodem a Mukačevem, kam musel proniknout ze slovenských užských nářečí (ASJ IV, 274, Šišková, 44, 196 Dzendzelivskij. I, 68; Latta, 391).

Společným vsl. a rusínským karpatismem²⁷ je slovo *kurastra* / *kuľa(j)stra* „mlezivo, první mléko krávy po otelení“ (s výjimkou Spiše a sz. Šariše, kde převládá výraz *šara*), v podobách *kurástva*, *kurastra*, *guľastra* se toto slovo související s valašskou kolonizací vyskytuje roztroušeně i na středním a západním Slovensku (ASJ IV, 275; Šišková, 86).

Slovo *skur(k)a* ve významu „škraloup na mléce“ je rovněž typické pro téměř celé východní Slovensko oproti střsl. a zsl. *kož(k)a* (ASJ IV, 276).

Obecně slovenský název *cmar* „podmáslí“ sdílí často i rusínské dialekty, na Zakarpatí jeho výskyt zahrnuje téměř celou užskou župu, na severozápadě v podobě *cmur*. V rusínských nářečích Slovenska byly zachyceny i lexémy *mašľonka* (Jarabina, Becherov, Ladomírová), a *muťene moloko* v Rafajovcích (ASJ IV, 280; Dzendzelivskij I, 64; OKDA III, 90).

Slovo *šoldra* / *šovdra* „šunka“ v užských a části zemplínských nářečí navazuje na výskyt tohoto slova v rusínských nářečích (ASJ IV, 287, Šišková, 160; Latta, 392).

Rozsáhlé území východního Slovenska s přesahem na střední Slovensko zabírá výraz *bočka* (*bečka*, *bačka*) „sud (na zeli)“, jen jižní Zemplín a užská nářečí mají maďarismus *hordov* (ASJ IV, 295).

²⁶ Východněji je zaznamenán jen ojediněle na slovensko-rusínském jazykovém hranici v Podhorodí, Šišková, 196.

²⁷ Machek ho označuje jako „slovo karpatské kultury pastýřské“ s východiskem v lat. *colostra*, které se rozšířilo „skrze rumunské pastýře“, Machek, 246.

Oděv a obuv

Obecný výraz pro „šaty, oblečení“ tvoří na východním Slovensku řadu menších areálů. Pro slovensko-rusínskou kontaktní oblast jsou typické zejména výrazy *l'oxi* / *лахы* (severní Spiš a Šariš) a *šmati* / *šmaťa* (západní Zemplín a východní Šariš), na východním Zemplíně mají slovenská a rusínská nářečí odlišné názvy – *šati* × *vboločeňa* (ASJ IV, 299; Šišková, 91, 159).

Adjektivum *tuňi* „levný“ patří k významným lexikálním charakteristikám celé oblasti vsl. nářečí a vyskytuje se v této podobě i v rusínských nářečích, na Ukrajině zaujímá celou západní polovinu Zakarpatské oblasti, tedy bývalou užskou a berežskou župu. Zřejmě se jedná o společný polonismus (ASJ IV, 299; Dzendzelivskij I, 119).

Název *gerok* „kabát“, který charakterizuje celé východní Slovensko, je doložen také z mnoha rusínských obcí (ASJ IV, 300, 301; Šišková, 52).

Slovo *kešeň(a)* „kapsa“ charakterizuje jak většinu vsl. nářečí s přesahem na střední Slovensko, tak i všechna rusínská nářečí na území Slovenska, na území Ukrajiny přesahuje do okresů Perečyn a Velykyj Berežnyj. Do užských nářečí ze Zakarpátí zasahuje slovo *žebeň* / *žebňa*, odvozeniny od kořene *žeb-* se vyskytují na většině Zakarpátí (ve spisovné ukrajinštině je však *кишення*). V obou případech jde zřejmě o slova turkického původu.²⁸ (ASJ IV, 302; OKDA II, 42-43; Dzendzelivskij, UZLP, 72-73).

Společné východoslovensko-rusínské izolexy tvoří i slova označující „klobouk“ – na většině východního Slovenska a kromě toho také v Gemeru a Novohradě je to *kalap* (z maďarštiny), který převládá i v nářečích celé užské stolice na Zakarpátí; v části Spiše a sz. Šariše se vyskytuje výraz *kapel'uch* (lat. *capellus*, pol. *kapelusz*, ukr. *капелюх*), (ASJ IV, 304; Dzendzelivskij, I, 55).

Slovo *xustka* (-ečka) / *hustka* (-ečka) „šátek“ je rozšířeno ve všech dialektech východního Slovenska, společná izoglosa polsko-ukrajinsko-východoslovenská, na Zakarpátí se objevuje v podobě *xust'a* jen na území bývalé užské župy, východněji hraničí s názvy *šyrynka*, *kesteman*, *plat* aj. (ASJ IV, 295).

Slovo *kabat* ve významu „sukně“ se vyskytuje ve vsl. a rusínských nářečích Zemplína a Šariše je opět projevem jejich vzájemného kontaktu. Na Zakarpátí ho OKDA v tomto významu zaznamenává jen v bývalé užské župě. Na Spiši mají dialekty všech tří zde přítomných slovan-ských jazyků germanismus *kid'la* (ASJ IV, 309; OKDA II, 26-27).

Slovo *košeľa* / *košuľa* „košile“, charakteristické pro velkou část slovenských a naprostou většinu vsl. nářečí, proniklo do sousedních rusínských obcí, kde se vyskytuje často paralelně s původním názvem *soročka* (ASJ IV, 310; AUM, 293; Šišková, 81, 149).

Vsl. opozice pojmenování *fartux* × *šurc* „zástěra“ se promítá i do sousedních rusínských nářečí, první výraz převažuje na Zemplíně, druhý na Šariši a Spiši s přesahem na střední Slovensko, rozšíření slova *šurc* v užských nářečích a na severovýchodě Zemplína navazuje na areál jeho výskytu v povodí Uže na Zakarpátí. Etnografický atlas Slovenska v užských nářečích a v části sev. Zemplína mapuje i výraz *chusta*, lexém *šurc* má i u většiny zemplínských Rusínů (ASJ IV, 311; Dzendzelivskij I, 57; OKDA II, 54-55; EAS, 46).

Vesnice a společenská život

Slovo *valal* „vesnice“ charakterizuje celé východní Slovensko s výjimkou Spiše, proti ostatním slovenským nářečím, kde je *d'ed'ina*. Hojný je i v rusínských nářečích Slovenska, ve většině z nich se vyskytuje paralelně s lexémem *selo*. Jen několik nejzápadnějších obcí v okresech Stará Ľubovňa a Levoča a jazykové ostrovy přejala slovo *dedina* (ASJ IV, 330; Latta, 322).

²⁸ Machek, 199. V ESUM je slovo *кишення* odvozováno od praslovanského slova *kyšьka* „střevo“. ESUM 2, 440.

Označení *pipka* pro „dýmku“ je typické pro celé východní Slovensko s přesahem na jihozápad, dobře doloženo je i v rusínských dialektech (ASJ IV, 332; Šišková, 118).

Obecně vsl. *kuric* ve významu „kouřit“ (proti *fajčiť* na ostatním území Slovenska) navazuje na rusínský a obecně východoslovanský význam tohoto slova. (ASJ IV, 332).

Dohan / duhan „tabák“ (původem z arabštiny převzaté přes turečtinu z maďarštiny) je pojmenování známé na celém středním i východním Slovensku, v podobě *dohan / dôvhan* se vyskytuje po celém Zakarpatí s výjimkou huculských nářečí (ASJ IV, 333; Dzendzelivskij II, 193).

Společné jsou u Slováků i Rusínů východního Slovenska i názvy některých svátků. „Vánoce“ mají v rusínských nářečích nejčastěji ekvivalent *Ristvo / Rustvo / Ruzdvo*, který je ASJ zachycen i v Belé nad Cirochou. Do lemkovských nářečí na Spiši a západním Šariši pronikly výrazy známé z vsl. dialektů – *Hodi, Švata*, v Rafajovcích je severozemplínský název *Sviatki*. V řadě vsl. nářečí užských a zemplínských (a vedle toho izolovaně i v Gemeru a Novohradě) se objevuje lexém *Kračun*, zaznamenaný rovněž v rusínských dialektech a známý z dalších jazyků karpatského areálu (ASJ IV, 343; Šišková 82, 137).

Název *Rusadľe* „svátek Nejsvětější Trojice“ zahrnující celé východní Slovensko a Gemer má paralely ve východoslovanských jazycích, v rusínských obcích na Slovensku byl zaznamenan v podobě *Rusala*, na Slovensko se dostal pravděpodobně prostřednictvím východní církve (ASJ IV, 349; Šišková, 140).

Slovo *pripovitka* „pohádka“ typické pro většinu vých. Slovenska má své paralely v rusínských nářečích, jen v Jarabině je zachycen lexém *hatka* odpovídající goralskému *gatka* (ASJ IV, 351).

Slovo *bosorka* „čarodějnice“ sdílí většina vých. Slovenska s Rusíny (zde i *bosorkaňa*), slovo je však rozšířeno i na celém západním Slovensku. Spišské obce mají shodně se středním Slovenskem výraz *striga*, OKDA ho zaznamenává i na východě Slovenska, jak v slovenských, tak v rusínských obcích, zcela však chybí na Zakarpatí (ASJ IV, 352; OKDA IV, 38-41; Šišková, 25).

Podoba kořene *hvar-* proti *hovor-* (v ASJ *ohvariac*) je charakteristická pro slovenská i rusínská nářečí východního Slovenska (ASJ IV, 355).

Ve slovenských i rusínských nářečích na Spiši a západě Šariše je doloženo slovo *tato* „táta, otec“. Lexém *ňaňo*, zaznamenaný ve východní polovině areálu rusínských nářečí na Slovensku, do sousedních vsl. nářečí pronikl jen zřídka (zato je běžný na středním Slovensku). Na většině Zemplína a na východě Šariše zaznamenává ASJ maďarismus *apo*, Latta ho dokládá jen v blízkém sousedství s vsl. dialekty. (ASJ IV, 356; Latta, NM, 488; EAS, 68).

Výraz *parobok (-ek)* se vyskytuje na celém vých. Slovensku s přesahem na střední Slovensko a je doložen i ze všech mapovaných rusínských obcí (ASJ IV, 362).

Areál celého východního Slovenska (jen bez sz. Spiše) zaujímá adjektivum *šumni / шумный* „hezký, pěkný“²⁹, které je zaznamenáno i ve většině rusínských nářečí na území Slovenska, na Zakarpatí však přesahuje pouze do nejzápadnějšího pruhu při ukrajinsko-slovenské hranici, ostatní zakarpatská nářečí v tomto významu používají slova *krasnyj* nebo *fajnyj*. (ASJ IV, 362, AUM 373; Dzendzelivskij, UZLP, 145-146).

Sloveso *zoxabic* „nechat“ je příznačné opět pro celé východní Slovensko a jeho obměny *zoxabyti, zuxabyti, oxabyti, vxabyti* jsou známy z rusínských nářečí. (ASJ IV, 365; Šišková, 110, 176, 192, 193).

Obdobně obecně vsl. je příslovce *ľem* „jen“, v rusínských nářečích rozšíření *lem* zahrnuje i celou západní polovinu Zakarpatí až po řeku Boržavu (ASJ IV, 367; Dzendzelivskij I, 117).

²⁹ Podle Machka se jedná o přejímku z polštiny, Machek, 518.

Označení „nevěsty“ je ve většině vsl. i rusínských nářečí odvozeno od kořene *mlad-* (s podobami *mlod-* i *molod-*), např. *mlada*, *mloda*, *mladzica*, *molodica* atd. Jen část Spiše a západní Šariš znají germanismus *bralta* / *brauta*, který se územně překrývá se slovy *braldijan*, *brajdir*, *brajtxin* „ženich“. ASJ je sice v rusínských nářečích nezaznamenává, ale podoby *braut(k)yjan*, *brautkyn*, *brajtkyn* v téměř významu jsou doloženy v několika šarišských rusínských obcích pražským dialektologickým výzkumem z 50. a 60. let (ASJ IV, 372, 373; Šišková, 26).

Lexém *hudak* „muzikant“ se vyskytuje v souvislém areálu zemplínských a užských nářečí (kromě toho ještě na menších územích na Spiši a v Gemeru), kde navazuje na výskyt tohoto slova na Zakarpatí, sahající až po řeku Terebľu v Maramoroši, ve významu „houslista“ (ASJ IV, 377, Dzendzelivskij I, 100).

Opět souvislý areál východního Slovenska zaujímá sloveso *bavit'* „chovat (dítě na rukách)“ zaznamenané i v rusínských obcích (ASJ IV, 382).

Pro vsl. dialekty s výjimkou spišských je typický maďarismus *šor* „řada“ známý i u Rusínů (ASJ IV, 389).

Lexém *truna* „rakev“ převažuje na většině východního Slovenska i ve většině rusínských dialektů, jen jejich nejvýchodnější úsek spolu s nářečími užskými užívá v tomto významu výraz *lada*. Obě slova jsou známa na Zakarpatí v užské stolici, spis. ukr. *труна*. (ASJ IV, 391; Dzendzelivskij I, 33; OKDA, IV, 42-43).

Príslovce *teper* „ted“ proniklo z rusínských nářečí jen do nejbližších sotáckých a užských vsl. dialektů (zde zaznamenaná i podoba *ceper*), v nejzápadnější části rusínských nářečí toto slovo naopak ustoupilo slovenskému *teraz* (ASJ IV, 395).

Zdravověda a člověk

Sloveso *krucic* / *krutyti* „ždímat (prádlo)“ je dalším kontaktním jevem rusínských a části vsl. nářečí, hlavně na Zemplíně a na severu západnějších stolic (ASJ IV, 400).

Slovo *brud* „špína“ tvoří velmi širokou izolexu vsl. (a některých dalších slovenských) nářečí s polským, ukrajinským i běloruským jazykem (ASJ IV, 403).

Sloveso *čuxac* / *čuxati* „drhnout (podlahu)“ je opět přítomné ve vsl. i rusín. dialektech proti střsl. *rajbat'*, vsl. a rusínské *rajbac* / *rajbati* znamená „prát“ (ASJ IV, 405).

Slovo *hev* „sem“ se objevuje v některých vsl. i rusínských nářečích vedle *tu*. (ASJ IV, 415).

Na celém východním Slovensku kromě jeho nejzápadnější části je rozšířeno sloveso *zahakovac* / *zahakovati* ve významu „koktat“ (ASJ IV, 421).

Adjektivum *sivi* / *šivi* „šedivý“ odlišuje vsl. (a také goralská) nářečí jako celek od zbytku Slovenska, jedná se o společnou ukrajinsko-polsko-východoslovenskou izolexu (ASJ IV, 422).

Název pro „rty“ zní na většině východního i středního Slovenska včetně části rusínských nářečí *gambi*, sever a střed spišské a šarišské stolice mají *vargi* / *varhi* / *vorhy*, v obou případech se jedná o polonismus. V rusínských nářečích zasahuje druhý výraz v podobě *vorhy* / *vorhi* dále na východ, až za státní hranici do povodí Uže, sporadicky se i na Zakarpatí (v okolí Užhorodu) vyskytuje první výraz (ASJ IV, 423; Dzendzelivskij I, 40; OKDA IV, 166; Šišková, 180).

Rusínsko-slovenskou izolexou se značným územním rozšířením je výraz pro „vousy“, který se na středním a východním Slovensku objevuje s počátečním *ba-*: *bajusi*, *bavúzi*, *bauzi*, *bausi* apod., obdobné formy (*bavusa*, *bajusa*) se vyskytují na Zakarpatí na území užské a na západě berežské župy až po Latoryci (ASJ IV, 425; Dzendzelivskij I, 42; OKDA IV, 58-59).

Pro „řasy“ se ve slovenských i rusínských nářečích vých. Slovenska používají směrem od západu k východu tyto výrazy: *obervi* (Spiš, Šariš), *pavučajka* (Šariš, Zemplín), *kliapjki* (užská nářečí a nejvýchodnější rusínská), někdy *obervi* a *pavučajki* označují i „obočí“ (ASJ IV, 426, 427).

Kistka / kustka / kostka „kotník“ je název obvyklý ve většině rusínských nářečí a také vsl. zemplínských a užských, menší areály jsou pak na severu Spiše a Šariše s přesahem na západ (ASJ IV, 434).

Sloveso *xramec, xromec* „kulhat“ staví vsl. nářečí do opozice k většině ostatního Slovenska, kde je *krívať*, a spojuje je s rusínskými dialektami (ASJ IV, 435).

Výraz *plani* ve významu „zlý, špatný“ kromě vsl. dialektů zahrnuje i východní část středního Slovenska, běžný je i v rusínských nářečích v podobě *planij* (ASJ IV, 440; Šišková, 120).

Závěr

Atlas slovenského jazyka nám podává cenné svědectví o mnohasetletých velmi intenzivních jazykových kontaktech mezi slovenskými a rusínskými nářečím na východním Slovensku. Zároveň dokumentuje i kontakty se sousedními jazyky, zejména maďarštinou, polštinou a němčinou, ze kterých mají oba nářeční celky řadu společných přejímek. U slov slovanského původu se často nedá jednoznačně určit směr přejetí, pokud na původ lexému neukazuje např. jeho hlásková podoba, a nebylo to ani naším cílem. Lexikální materiál získaný z ASJ však dovoluje vyslovit předpoklad, že větší vliv měla slovenská nářečí na rusínská než naopak³⁰ a většina zde zkoumaných paralelismů jsou v rusínských nářečích přejímky ze sousedních slovenských nářečí nebo slova přejatá slovenským prostřednictvím. Přesto lze ve společné slovní zásobě těchto nářečí najít i nezanedbatelnou vrstvu společných archaismů či společných sémantických posunů – *fše / vse* „stále“, *l'em / lem* „jen“, *xmara* „mrak“, *l'es / l'is* „les“, *šviži / svižij* „čerstvý (chléb)“, *pada* „prší“, *xiža / xviža* „dům, obytná místnost“, *jarec* „ječmen“, *kuric / kuryti* „kouřit“, *oblak / (v)obolok* „okno“, *parobok* „mládenec“, *zahlavok / zaholovok* „polštář“, *zoxabic / zoxabyti / vxabyti* „nechat“, *pripovitka* „pohádka“, *kameňec / kamenec* „kroupy (ledové)“, *komaňica / komanica* „jetel“, *črep / čerep* „střešní taška“, *pleveň / pelevňa* „stodola“ a další.

Při výzkumu východoslovensko-rusínských jazykových kontaktů údaje ASJ významně doplňuje atlas V. Latty. Díky tomu, že síť zkoumaných lokalit zde zahrnuje prakticky všechny rusínskojazyčné obce na Slovensku, máme možnost pozorovat jazykové jevy a vlivy mnohem podrobnější optikou, tedy i ty teritoriálně značně omezené a periferní. Lexikální mapy dokládají intenzivnější kontakt s vsl. dialektami v rusínských jazykových ostrovech a výběžcích rusínského osídlení do oblastí slovenských; je to zejména pruh rusínských nářečí vklíněný mezi šarišské a zemplínské dialekty přibližně mezi Giraltovci a Stropkovem, podobně výběžek rusínského osídlení kolem Sabinova a několik rusínských obcí v okrese Sobrance. Z map také vyplývá, že vliv slovenských nářečí je obecně silnější v západněji položených oblastech rusínského osídlení než na východě, což potvrzuje informace ASJ a závěry studie J. Dudášové-Kriššákové.³¹

Východní hranice rozšíření mnohých slovensko-rusínských paralel dokumentují atlasy J. O. Dzendzelivského a AUM, díky čemuž můžeme konstatovat, že výsledky slovensko-rusínských kontaktů se neomezují jen na území Slovenska, ale že vytvářejí areály zahrnující v různé míře i nářečí na Zakarpatské Ukrajině, přičemž velkou roli zde hrály opět staré administrativní hranice

³⁰ Avšak východoslovenský vliv ve vsl. nářečích rovněž nelze podceňovat, o silném rusínském vlivu na slovenská nářečí Zemplína psala J. Dudášová-Kriššáková, četné přejímky v šarišských nářečích uvádí F. Buřta (Dudášová-Kriššáková, J.: Východoslovenské nářečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov. In: Kapitoly zo slavistiky, Prešov 2001, 63-74; Buřta, F.: Šarišské nářečia, Bratislava 1995, 251-253).

³¹ „...pre uvedené ukrajinské (lemkovské) dialekty sú charakteristické mnohé javy poľskej i slovenskej proveniencie. V oblasti, kde tieto nárečia prechádzajú v súvislé ukrajinské jazykové územie, t. j. vo východnej časti, týchto javov poľského i slovenského pôvodu ubúda, resp. sa vôbec nevyskytujú.“ Dudášová-Kriššáková, J.: Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov. In: Kapitoly zo slavistiky, Prešov 2001, 75.

– nejvíce lexikálních paralel najdeme v užské župě, o něco méně v berežské, jen některé pak zasahují i do Maramoroše.

Jazykové kontakty mezi Slováky a Rusíny měly různý charakter a jejich výsledkem jsou lexikální paralely značně odlišného územního rozsahu. Oblastí východního Slovenska procházejí izolexy ohraničující areály výskytu lexémů zahrnujících dialektu několika slovanských i neslovanských jazyků, na druhou stranu se vyskytují izolexy úzce lokální, zasahující např. jen severní Spiš, severozápadní Šariš apod. Základní opozici zde tvoří protiklad západního a východního areálu sledované oblasti, jak již upozornila J. Dudášová-Kriššáková.³² Tyto areály však nemají mezi sebou ostrou hranici, vznikají tak svazky izolex stavějící do opozice spišská slovenská i rusínská nářečí proti všem východnějším, nebo spišská a šarišská proti zemplínským a užským, šarišská a zemplínská proti užským apod. Zde uvedeme nejvýznamnější slovensko-rusínské izolexy rozříděné podle jejich územního rozšíření:

1. izolexy spojující střsl. a vsl. dialektu nebo jen vsl. dialektu s celou ukrajinskou jazykovou oblastí, příp. s celým východoslovanským jazykovým areálem a ve většině případů i s polštinou:

borsuk „jezevec“, *fše* / *vse* „vždy“, *xmara* „mrak“, *les* / *lis* „les“, *drabina* „žebřík“ (s nejistou územní souvislostí), *švirži* / *šviži* / *švižbyj* „čerstvý (chléb)“, *smačni* „chutný“, *bočka* „sud na zeli“, *kešeň(a)* „kapsa“, *xustka* (-ečka) „šátek“, *kuric* / *kuryti* „kouřit“, *Rusadľe* / *Rusaľa* „svatodušní svátky“, *truna* „rakev“, *brud* „špína“

2. izolexy spojující střsl. a vsl. dialektu s oblastí výskytu rusínských nářečí, často s přesahem na Zakarpatí do povodí Uže a Latoryce, či ještě východněji:

furik „kolečko“, *pada* „prší“, *bars* „velmi“ (bez přesahu na východ), *jarec* „ječmen“, *hača* „hříbě“, *kocur* „kocour“, *xiža* / *hiža* / *xyža* „obytná místnost; dům“, *švabľiki* (střsl. *švibalki*) „zápalky“, *kalap* „klobouk“, *parobok* „mládenec“, *bajusi* / *bavusy* / *bauzi* „vousy“, *plani* „špatný, zlý“ aj.

3. izolexy spojující vsl. dialektu jako celek či alespoň většinu vsl. dialektů s oblastí výskytu rusínských nářečí, často s přesahem na Zakarpatí:

šuter „šterk“, *pluta* „špatné, deštivé počasí“, *jadľovec*, *jalovec* „jalovec“, *hrižaca diňa* „meloun“, *kornaz* „kanec, vepř“, *dife* „dřevěná podlaha“, *obлак* / (v) *obolok* „okno“, *lada* „truhla na šaty“, *zahlavok* / *zaholovok* „polštář“, *grati* „nádobí“, *velo* „hodně“, *preľignuc* „spolknout“, *d'ugov* „zátka“, *skur(k)a* „škrálop na mléce“, *tuňi* „levný“, *pripovitka* „pohádka“, *bosorka* „čarodějnice“, *ohvariac* „pomlouvek“, *zoxabic* „nechat“, *ľem* / *lem* „jen“, *čuxac* „drhnout podlahu“, *rajbac* „prát“

4. izolexy spojující jen část vsl. nářečí (na úrovni žup) se sousedními rusínskými:

4.1 spišské a šarišské slovenské se spišskými a šarišskými rusínskými (příp. i s goralskými): *kiara*, *keruľa* „zátka“, *rucac* „házet“, *hrad* „kroupy (ledové)“, *pokriva* „kopřiva“, *gacek* „netopýr“, *hadzina* „drůbež“, *bojisko* „humno“, *okrušin(k)i* „drobky“, *žbanek* (-ok) „džbán“, *ľaxi* „šaty“, *varhi* / *vorhy* „rtý“

4.2 šarišské, zemplínské a užské dialektu se sousedními rusínskými: *šanec* „příkop“, *kameňec* „kroupy (ledové)“, *kosmačka* „srstka, angrešt“, *bandurki* „brambory“, (*š*) *perhač* „netopýr“, *garadiče* „schody“, *kurastra* „mlezivo“, *kabat* „sukně“, *valal* „vesnice“, *šumni* „pěkný“, *šor* „řada“, *krucic* / *krutyti* „ždímat“, *pavučajki* „řasy“

4.3 zemplínské a užské se sousedními rusínskými: *paradička* „rajče“, *komaňica* „jetel“, *črep/čerep* „střešní taška“, *pleveň* / *pelevňa* „stodola“, *kapurka* „branka“, *šoldra* „šunka“, *hordov* „sud na zeli“

4.4 spišské slovenské se spišskými rusínskými (a často i s goralskými): *koňičina* „jetel“, *gruľe* „brambory“, *šara* „mlezivo“, *kapel'ux* „klobouk“, *kidľa* „sukně“

³² Tamtéž, 63, 74-75.

4.5 šarišské slovenské se šarišskými rusínskými: *draška* „stezka, pěšina“, *prez* „přes“, *trebič* „jetel“

4.6 zemplínské slovenské se zemplínskými rusínskými: *drobisk* „drůbež“, *taj! taj!* „volání na kachny“, *otrusin(k)i* „drobky“, *kančov* „džbán“

4.7 užské se sousedními zakarpatskými: *xmaric še* „zatahovat se“, *forgitov* „klika“, *sudi, sudina* „nádobí“, *koršov* „džbán“, *žebeň / žebňa* „kapsa“, *Kračun* „Vánoce“, *lada* „rakev“, *klipajki* „řasy“

5. izolexy spojující jen zcela lokální nářečí, např. sotácká s nejbližšími sousedními rusínskými, nebo vsl. a rusínská nářečí na severozápadě Spiše: *bahňitki* „kočičky, rozkvetlé větvičky vrby jívy“, *liv! liv!* „volání na husy“, *kot* „kocour“, *kočerha* „pohrabáč“, *Ristvo* „Vánoce“, *bralta* „nevěsta“, *braldijan, brajdir, brajtxin* „ženich“, *teper / ceper* „ted“.

Zdroje

- Атлас української мови в трьох томах. Том II.: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі, Київ 1988. (AUM)
- Buffa, F.: Šarišské nárečia, Bratislava 1995.
- Buffa, F.: Slovník šarišských nářečí, Prešov 2004.
- Dudášová-Kriššáková, J.: Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov, in: Kapitoly zo slavistiky, 60-85, Prešov 2001.
- Дзєндзєлівський, Й. О.: Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика) I, II, Ужгород 1958, 1960. (Dzendzelivskyj I, II)
- Дзєндзєлівський, Й. О.: Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі, Київ 1969. (Dzendzelivskyj, UZLP)
- Etnografický atlas Slovenska, Bratislava 1990. (EAS)
- Етимологічний словник української мови, 1-5, Київ, 1982-2006. (ESUM)
- Фасмер, М.: Этимологический словарь русского языка I-IV, Москва 1964 – 1973.
- Habovštiak, A. a kol.: Atlas slovenského jazyka IV, Lexika I, II, Bratislava 1984. (ASJ IV)
- Латта, В.: Атлас українських говорів східної Словаччини, Пряшів 1991. (Latta)
- Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 197. (Machek)
- Общезакарпатський діалектологічний атлас II – V, II – Москва 1994, III – Варшава 1993, IV – Львів 1993, V – Братислава 1997. (OKDA)
- Панькевич, І.: Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина I. Звучня і морфологія. Прага 1938.
- Slovník slovenských nářečí I, II, Bratislava 1994, 2006. (SSN)
- Šišková, R.: Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník, Praha 2009. (Šišková)

MÁRIA ČIŽMÁROVÁ*

Jazyková situácia na severovýchodnom Slovensku v povojnovom období (po roku 1945)¹

ČIŽMÁROVÁ, M.: Language Situation in Northeastern Slovakia in the Postwar Period (after 1945). *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 1, pp. 58-64 (Bratislava).

The paper discusses the language situation among Ruthenians-Ukrainians in Northeastern Slovakia in the postwar period. The author focuses her attention on the ethnic print, ethnic radio and national minority education.

linguistic situation, Ukrainians, ethnic print, ethnic schools, national minority education.

Fungovanie jazyka v spoločnosti, jeho kontakty s príbuznými i nepríbuznými jazykmi skúma sociolingvistika. Kontakty slovenského jazyka a ukrajinského jazyka sú prebádané nedostatočne. Zo slovenských ukrajinistov sa ich výskumu dlhodobo venoval Mikuláš Štec, ktorý o. i. v roku 1996 vydal monografiu *Ukrajinský jazyk na Slovensku*, v ktorej určil tri etapy rozvoja ukrajinského jazyka: 1. etapa 19. st. – začiatok 20. st. (úsilie vytvoriť spoločný spisovný jazyk pre zakarpatských a haličských Rusínov na základe juhozápadných ukrajinských nárečí), 2. etapa 1919 – 1990 roky (pokus o zavedenie haličského variantu ukrajinského spisovného jazyka a definitívny prechod na spoločný jazyk v 50. rokoch), 3. súčasná etapa (od roku 1991, nová podoba jazykového dualizmu, kodifikácia rusínskeho jazyka).²

V príspevku sa sústreďíme na postavenie ukrajinského jazyka v povojnovom období, teda na obdobie, keď sa rozvoju politického, ekonomického, kultúrneho a spoločenského života na Slovensku, vrátane otázky národnostného školstva a vyučovacieho jazyka v školách, začala venovať primeraná pozornosť. Ukrajinci si v oslobodenej krajine začali voliť zo svojich radov národné výbory, orgány štátnej správy a tie požadovali rozšírenie sietí miestnych a stredných škôl, zoštatnenie cirkevných škôl, výstavbu nových školských budov, zabezpečenie výučby v materinskom jazyku, lepšie materiálne zabezpečenie učiteľov a pod. V mnohých školách na severovýchodnom Slovensku s rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom sa namiesto slovenského vyučovacieho jazyka začala používať ruština, prípadne ukrajinčina, čo bolo do istej miery spôsobené aj nadšením z oslobodenia.

* Prof. PhDr. Mária Čižmarová, CSc., Inštitút ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0689-12.

² Штець, М.: Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 1996, s. 5.

V roku 1945 vznikla Ukrajinská národná rada Prjašivščyny (Ukrajinska narodna rada Prjašivščyny), Ukrajinské národné divadlo (Ukrajins'kyj nacional'nyj teatr), bola založená mládežnícka organizácia Zväz mládeže Karpát (Sojuz molodi Karpát). Vznikol aj celý rad škôl, ktoré mali v názve slovo *ruský* – gymnázium v Medzilaborciach, obnovila sa výučba v ruskom gymnázium a v ruskom učiteľskom ústave v Prešove, v obchodnej akadémii v Prešove, v gymnázium vo Svidníku a vznikol celý rad ďalších „ruských“ stredných škôl.

Na východnom Slovensku pretrvávala rozdielna jazyková orientácia rusínsko-ukrajinského obyvateľstva. Na dedinách sa podobne ako aj v súčasnosti na komunikáciu používalo miestne nárečie. Inteligencia ako spisovný jazyk preferovala spočiatku ruský jazyk, ktorý bol v povojnovom období aj vyučovacím jazykom ako bolo naznačené vyššie v mnohých národnostných školách. Otázka vyučovacieho jazyka teda nebola doriešená.

Ukrajinská národná rada Prjašivščyny (ďalej UNRP) bola ustanovená na Prvom zjazde delegátov z východného Slovenska 1. marca 1945 v Ruskom dome v Prešove. Medzi prítomnými delegátmi vyslanými miestnymi a okresnými národnými výbormi boli študenti, roľníci, robotníci, inteligencia, priami účastníci protifašistického odboja a i. Vtedajší predseda rady Vasil' Karaman zdôraznil, že oslobodenie regiónu Červenou armádou vytvorilo priaznivé podmienky pre obyvateľov kraja riešiť svoj osud. S hlavným referátom na zjazde vystúpil D. Rojkovič, ktorý zdôraznil príslušnosť rusko-ukrajinského obyvateľstva k ukrajinskému národu. Prítomní delegáti sa pozitívne vyjadrili k pripojeniu Zakarpatskej Ukrajiny k Sovietskemu zväzu a rovnako vyhlasovali historickú národnú jednotu obyvateľov tejto oblasti s národom Zakarpatskej Ukrajiny.³ UNRP oficiálne reprezentovala ukrajinskú národnostnú menšinu, čo sa prejavilo aj v jej činnosti. Dbala o obnovu vojnu zničeného regiónu, ekonomického a kultúrneho života, o zdravotnícku starostlivosť obyvateľstva, organizáciu školstva a mládežníckeho života. Bola poverená brániť sociálne, národné a kultúrne práva ukrajinskej národnostnej menšiny Československa. Pozornosť venovala aj otázke fungovania spisovného jazyka a vyučovacieho jazyka v národnostných školách.

Delegácia Slovenskej národnej rady uistila predstaviteľov UNRP na stretnutí 9. apríla 1945, že SNR splní politické, sociálno-ekonomické a kultúrne požiadavky ukrajinského obyvateľstva v Československu. Na základe tohto rokovania predstaviteľa UNRP pripravili memorandum, ktoré poslali prezídiu SNR a vláde ČSR. V odpovedi na memorandum UNRP sa Slovenská národná rada zaviazala zabezpečiť primeraný počet miest pre ukrajinských predstaviteľov v SNR, ktorých deleguje UNRP; nepodmieňovať prácu v štátnej či verejnej službe národnostným pôvodom, ktorý by z nej vylučoval Ukrajincov Slovenska; riešiť národnostnú školskú problematiku:

a) Zriadiť Ukrajinský referát pri povereníctve SNR pre školstvo a osvetu podliehajúci priamo povereníkovi. Do kompetencie referátu mali patriť záležitosti týkajúce sa školstva Rusínov-Ukrajincov po stránke personálnej a pedagogicko-didaktickej. V styku so školami a ustanovizňami Ukrajinský referát ponechá ukrajinský, resp. ruský jazyk. Ukrajinskému referátu budú priamo podliehať stredné a odborné školy, národné školy a predškolské útvary zasa príslušnému školskému inšpektorovi.

b) V školských obvodoch s väčšinou rusínsko-ukrajinského obyvateľstva bude na čele inšpektorátu stáť inšpektor reprezentujúci túto národnosť. V obvodoch, kde bude toto obyvateľstvo v menšine, inšpektor ukrajinskej, resp. ruskej národnosti bude zástupcom školského inšpektora. Inšpektorov bude menovať povereník po dohode s Ukrajinským referátom.

³ Ванат, І.: Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. II. 1938–1948. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, Відділ української літератури в Пряшеві 1985, s. 218-219.

c) Odmietajúc doterajšiu národnostnú politiku Slovenská školská správa uskutoční vo všetkých obciach, kde žijú Slováci a Rusíni-Ukrajinci, nový zápis do škôl pod dohľadom zástupcov oboch národností, aby sa týmto spôsobom spravodlivo vyriešili kultúrne potreby obyvateľstva. Na základe zápisov Poverenictvo a Ukrajinský referát rozhodnú o charaktere škôl a počte pobočiek.

d) Pre všeobecné vzťahy so Sovietskym zväzom, zvlášť s Ukrajinskou sovietskou socialistickou republikou a Zakarpatskou Ukrajinou, dať Ukrajincom inštitúcie a prostriedky slúžiace aj Slovákom pre úzku spoluprácu so Sovietskym zväzom.⁴ Memorandum UNRP a odpoveď SNR bola prvou povojnovou zmluvou garantujúcou práva Rusínov-Ukrajincov východného Slovenska a položila základy budovaniu slovensko-ukrajinských vzťahov.

Súčasťou menšinovej kultúry na Slovensku v rokoch 1945 – 1950 bola aj národnostná tlač vrátane mládežníckych periodík. Dôležitý bol politický dvojtyždenník *Demokratický hlas* (Demokraticeskij holos) (1945 – 1948), ktorý vydávala rusko-ukrajinská sekcia Demokratickej strany. *Blahovesnik* (1946 – 1949) s mládežníckou prílohou *Úsvit* (*Zorja*) vydávala Prešovská gréckokatolícka eparchia. Mesačník *Svet pravoslavia* (Svit pravoslavja), oficiálny orgán pravoslávnej cirkvi na Slovensku, vychádzal v rokoch 1948 – 1951. Okrem uvedenej tlače boli v Prešove vydávané periodiká *Prjaševščina* (1945 – 1951) – orgán UNRP a pre deti *Zvonček* (*Koloľčik-Dzvinočok*), v Prahe zasa vychádzala *Vatra* (*Kostjor*) a Karpatská hviezda (*Karpatskaja zvezda*). Pre kultúrnu sféru v tomto období bola typická ruská jazyková orientácia a prvé nesmelé označenie obyvateľstva ako ukrajinského sa prejavilo aj v pomenovaní nových kultúrnych a kultúrno-politických ustanovizní (*Ukrajinská národná rada Prjašivščyny*, *Referat ukrajinskych škil*, *Ukrajinskij narodnyj teater*). Veľmi skromne sa na stránkach novín objavujú príspevky a poézia napísaná ukrajinským spisovným jazykom.⁵

Noviny *Prjaševščyna* založil Ivan Pješčak a zodpovedným redaktorom bol už spomínaný Vasil' Karaman. Noviny začali vychádzať v ruštine, ale už v roku 1946 sa v nich začali objavovať príspevky v ukrajinčine z pera Fedora Lazorika, hlavného redaktora, miestneho ukrajinského spisovateľa a kultúrneho činiteľa.⁶ Noviny vychádzali dvojjazyčne rusko-ukrajinsky a propagovali sovietsku kultúru a politiku, menej priestoru venovali ekonomickým problémom. Niektoré publicistické žánre (fejóny, vtipy) sa publikovali v miestnom nárečí. Do novín prispievali desiatky korešpondentov a spolupracovníkov ako V. Kapišovský, P. Bunganič, A. Kusko, I. Prokipčak, F. Ivančo, J. Chudik, A. Suško, V. Hrendža-Donskyj. V roku 1951 bola UNRP reorganizovaná, vznikol Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich (KZUP) a činnosť novín *Prjašivščyna* bola zastavená, jeho posledné číslo vyšlo 6. augusta 1951. Namiesto *Prjašivščyny* začal vychádzať týždenník *Nove žyt'ja* a mesačník *Družno vpered*.⁷

Mesačník *Vatra*, orgán Spolku karpatských študentov *Zrodenie* (*Vozroždenije*), vychádzal v rokoch 1946 – 1947 v Prahe. Jeho redaktormi boli P. Suchý a I. Šlepecký. Spolu vyšlo

⁴ C. d., s. 317-318.

⁵ Бобак, М.: Українська молодіжна преса в ЧСРР перші роки після визволення. In: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove 1976, s. 98.

⁶ Фоллріх, М.: Шляхи розвитку української преси Словаччини після 1945 року. In: Українські масмедіа в Словаччині після 1945 року та презентація в них України. Матеріали Міжнародної конференції, яка відбулася 19 – 20 жовтня 2012 року в Пряшеві в рамках проекту Словацько-український центр культури. Пряшів: Союз русинів-країнців Словацької Республіки, 2013, s. 11.

⁷ Рудловчак, О.: Шляхами слова... In: Пером і словом. З української східнословачької преси (1945 – 1970). Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві 1972, s. 267-268.

sedem čísiel. V prvom čísle sa uvádza, že ide o jediný časopis študentov vysokých škôl, rodákov z východných oblastí vtedajšieho Československa.⁸ Vyučovacím jazykom v národnostných základných a stredných školách na severovýchodnom Slovensku bola ruština. Príspevky v časopise Vatra určené miestnemu obyvateľstvu pojednávali o jeho súčasnosti a minulosti. Pozornosť časopisu bola venovaná aj vzniku Spolku mládeže Karpát, ustanovujúci zjazd ktorého sa konal v septembri 1946 v Prešove. Okrem publicistiky značná časť časopisu bola venovaná umeleckej literatúre, poézii a próze. Časopis formoval kultúru obyvateľov východného Slovenska prevažne v ruštine a zohral dôležitú úlohu v povojnovom živote obyvateľstva.⁹

Politický týždenník Karpatská hviezda vychádzal v rokoch 1946 – 1947 v Prahe. Vydávali ho ukrajinskí študenti z východného Slovenska, ktorí po druhej svetovej vojne študovali na pražských vysokých školách. Noviny začali vychádzať po rusky ako orgán mládeže. V druhom čísle novín v roku 1947 k ruskému názvu pribúda jeho preklad do ukrajinčiny – *Karpatska zvizda*. Bola to svojim spôsobom reakcia na skutočnosť, že už koncom roku 1946 sa v novinách objavujú aj príspevky v ukrajinčine. Na rozdiel od ruskojazyčného časopisu Kostjor tu prevláda politická publicistika, noviny informujú o významných vnútroštátnych udalostiach a zahraničnej politike krajiny.

V rokoch 1947 – 1950 vychádza dvojjazyčný (rusko-ukrajinský) detský mesačník Zvonček a jeho vydavateľom bol Spolok mládeže Karpát. Časopis mal pedagogické poslanie, využívali ho v učebnom procese učitelia a školská mládež. Zvonček publikoval učebné materiály po ukrajinsky, pripravoval postupne pôdu na prechod škôl z vyučovacieho jazyka ruského na ukrajinský.¹⁰

Pred ukrajinskou mládežou stáli v povojnovom období tie isté úlohy ako pred českou a slovenskou mládežou, hoci tá mala svoje špecifiká podmienené predchádzajúcim historickým vývojom. Jej dobové problémy sa odzrkadlili na stránkach tlače, ktorej činnosť bola spojená s obnovenou pražskou spoločnosťou karpatskoruských študentov Zrodenie, vydávajúcou mesačník Vatra, a Spoločnosťou mládeže Karpát, vydávajúcou mesačník Zvonček.

Rokovacím jazykom Ukrajinskej národnej rady Prjašivščyny bola ruština, v týždenníku Prjaševščyna tiež prevládala ruština. Detský časopis Kolokolčik-Dzvinočok vychádzal dvojjazyčne v Prešove v rokoch 1947 – 1950. Ukrajinské národné divadlo a ukrajinský rozhlas v Prešove paralelne používali ruský a ukrajinský jazyk. Ukrajinská inteligencia vyzývala školské úrady riešiť jazykový dualizmus v školách, v ktorých vyučovanie neprebiehало ani v spisovnej ruštine, ani v spisovnej ukrajinčine.

Po druhej svetovej vojne tvrdenie o tom, že Rusíni severovýchodného Slovenska sú súčasťou ruského národa, sa stalo anachronizmom. Už v roku 1944 československá vláda pochopila, že Rusíni obývajúci východné Slovensko sú v skutočnosti Ukrajincami, preto podporila založenie Ukrajinskej národnej rady Prjašivščyny, zriadenie Referátu ukrajinských škôl, hoci jej nezáležalo na tom, aby tieto inštitúcie mali ukrajinský charakter.¹¹

Dňa 5. júna 1949 bola do Prešova zvolaná porada predstaviteľov ukrajinského národnostného školstva s cieľom prerokovať jeho problémy. Prítomní učitelia, školskí inšpektori, poslanci – predstavitelia ukrajinskej národnostnej menšiny v Slovenskej národnej rade – a vedenie školských oddelení pri Krajskom národnom výbore v Prešove sa zaoberali najmä otázkou vyučova-

⁸ Пером і словом. З української східнослов'янської преси (1945 – 1970), с. д., с. 100.

⁹ Пером і словом. З української східнослов'янської преси (1945 – 1970), с. д., с. 102-109.

¹⁰ Бобак, М.: Українська молодіжна преса в ЧСРП перші роки після визволення, с. д., с. 115.

¹¹ Mušinka, M.: Rusíni-Ukrajinci – jedna národnosť. K seriálu článkov Rusíni – ohrozená menšina. Príloha novín Nove žyt't'a č. 31 – 32/1997. Prešov: Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky 1997, s. 8.

cieho jazyka a jazyka školských učebníc. Na porade bola prijatá rezolúcia, v ktorej sa isté body týkali aj jazyka (spracované podľa M. Šteca):¹²

1. Ukrajinský jazyk bude ako predmet zavedený do škôl druhého a tretieho stupňa v rozsahu dvoch vyučovacích hodín týždenne počnúc 1. septembrom 1949.

2. Učebné osnovy z ukrajinského jazyka pre školy druhého a tretieho stupňa pripraví vybratá komisia do 1. júla 1949 a poskytne ich Štátnemu pedagogickému ústavu v Bratislave.

3. Oddelenie pre ukrajinské školy Štátneho pedagogického ústavu nie je schopné pripraviť pre ruské a ukrajinské školy potrebné učebnice pre krátkosť času, preto delegáti navrhli: a) učebnice pre školy s vyučovacím jazykom slovenským preložiť do ukrajinčiny alebo do ruštiny; b) Kým budú učebnice preložené, v školách sa budú používať sovietske učebnice.

4. Pre posilnenie politického „vedomia“ a rozšírenie jazykových vedomostí pedagogických pracovníkov sa zorganizujú v čase letných prázdnin trojtýždňové kurzy z občianskej výchovy, ukrajinského jazyka a ruského jazyka.

5. V súvislosti s porušením pravidiel demokratických zásad počas komisionálnych zápisov do škôl sa obrátiť na Krajský výbor KSČ, aby ten vyriešil danú otázku a previnilcov pokutoval. Obrátiť sa na Krajské výbory KSČ v Prešove a v Košiciach, aby vyhodnotili žiadosti týkajúce sa zmien vyučovacieho jazyka. Bolo by žiaduce, aby sa vyučovací jazyk zachoval taký, akým hovorí miestne obyvateľstvo.

6. Korešpondencia škôl so školskými úradmi si vyžaduje, aby Kolégium predstavenstva v Bratislave vydalo nariadenie, podľa ktorého by sa školy s iným ako slovenským vyučovacím jazykom mohli obrátiť na školské úrady, najmä na inšpektoráty takým jazykom, akým hovorí miestne obyvateľstvo.

V rokoch 1945 – 1948 nastal rozmach ukrajinského národnostného školstva,¹³ bol zriadený Referát pre ukrajinské školstvo, ktorý riešil záležitosti tohto školstva po stránke pedagogicko-metodickej a personálnej. Začali pracovať štyri inšpektoráty v Medzilaborciach, Stropkove, v Sabinove a Prešove. V školskom roku 1948 – 1949 na východnom Slovensku existovalo 51 materských škôl s 55 skupinami, 275 ľudových (národných) škôl so 469 triedami, 3 gymnáziá, 1 učiteľský ústav s 20 triedami, 2 stredné odborné školy so 7 triedami. K týmto školám sa hlásia tunajší Ukrajinci i Rusíni (do roku 1991 to bola jedna národnosť, od uvedeného roku sa evidujú pre túto menšinu dva názvy). Mikuláš Mušínska v tejto súvislosti píše, že všetky školy boli v hodnotenom období ruské (aj keď ich riadil Referát ukrajinských škôl pri Povereníctve školstva v Bratislave), sám navštevoval ruskú ľudovú školu v Kurove na východnom Slovensku, ruskú meštiansku školu v Bardejove a pokračoval na ruskom gymnázii v Prešove.¹⁴ Všetky učebnice, ktoré sa používali, boli napísané po rusky. V občianskych preukazoch mali obyvatelia napísanú ruskú národnosť. Triedne knihy a vysvedčenia sa vypisovali po rusky alebo dvojjazyčne slovensky a rusky.¹⁵

Uvedený rozmach národnostného školstva bol v roku 1949 zastavený zmenou politickej situácie. Úsilie Ukrajinskej národnej rady dosiahnuť právnu kodifikáciu a uzákonenie existujúcich inštitúcií Ukrajincov vyvolalo v slovenských politických kruhoch istú nevôľu. Prezídium Ústredného výboru KSČ odsúdilo UNRP a prijalo riešenie zameniť ju inou kultúrnou spoločnosťou – Kultúrnym zväzom ukrajinských pracujúcich. V roku 1949 bol zlikvidovaný aj Referát

¹² Штець, М.: Українська мова в Словаччині, с. д., с. 84.

¹³ Ванат, І. – Ричалка, М. – Чума, А.: До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині. Пряшів: Союз русинів-українців ЧСФР 1992, с. 4.

¹⁴ Mušínska, M.: Rusíni-Ukrajinci – jedna národnosť, с. д., с. 7.

¹⁵ Mušínska, M.: Rusíni-Ukrajinci – jedna národnosť, с. д.

ukrajinských škôl, problematika ukrajinského národnostného školstva prešla do kompetencie krajských a okresných národných výborov. Vo februári 1949 boli pri školskom referáte SNR prijaté opatrenia na riešenie školskej problematiky na východnom Slovensku. Mnohé z opatrení nepomohli riešeniu tejto otázky, napríklad: 1. Bola prijatá tzv. rajonizácia stredných škôl. Deti príslušníkov národnostných menšín mohli navštevovať len školy, ktoré sa nachádzali v obvode ich bydliska. Také opatrenie nepomohlo ani ruskému gymnáziu v Humennom, ani gymnáziu v Prešove. 2. Zrušenie menších škôl pri školách väčšej štruktúry, čo v praxi znamenalo spojiť malotriednu školu s plne organizovanou školou. V prípade potreby sa mal v škole otvoriť krúžok s pestovaním jazyka národnostnej menšiny. 3. Zaviedli sa komisionálne zápisy, podľa ktorých mohol rodič ponechať svoje dieťa len v škole, do ktorej bolo zapísané. V čase zápisov bol na rodičov vyvíjaný psychický nátlak a zastrašovanie napríklad tvrdením, že ak zapíšu dieťa do školy s vyučovaním jazyka národnostnej menšiny, vystávajú ich do Sovietskeho zväzu. Tieto zápisy priniesli prvé plody slovakizácie národnostných škôl.¹⁶

Všetky tlačové orgány určené rusko-ukrajinskému obyvateľstvu vychádzali v povojnovom období po rusky a zohrali pozitívnu úlohu v kultúrnom rozvoji tohto obyvateľstva. Školám značne pomohol detský časopis *Zvonček*, ktorý na svojich stránkach prinášal učebný materiál pre školské čítanie, mládežnícku publicistiku a poéziu. Tematicky sa v časopise nachádzali príspevky z krajinovedy, geografie, histórie, beletrie, publicistiky, literárnej histórie, prírodovedy, detské hry, zaujímavosti a i.

Ukrajinská národná rada bola povolaná brániť sociálne, národné a kultúrne práva ukrajinského obyvateľstva Československa, bola teda kompetentná riešiť aj otázku spisovného jazyka. Žiaľ, v tejto veci nezaujala jednoznačné stanovisko a v praxi dala prednosť vtedajšej tradícii: v úradnom styku používala ruský jazyk, v tlačovom orgáne *Prjaševščina* prevládala ruština, detský časopis *Zvonček* vychádzal dvojazyčne. Miestni spisovatelia sa pokúšali písať niekedy po rusky, inokedy po ukrajinsky. V roku 1949 vyšli *Slovo prenasledovaných* a *hladných* (*Slovo hnanych i holodnych*) od Fedora Lazorika v ukrajinčine a *Biele oblaky* (*Belyje oblaka*) od Ivana Macinského v ruštine. Ukrajinské národné divadlo a ukrajinský rozhlas v Prešove spočiatku používali paralelne ruský jazyk a ukrajinský jazyk. Vyučovacím jazykom v školách bola ruština, študentom sa vštepovala ruská kultúra. V určitom povojnovom období absolventi škôl považovali seba a svojich rodičov za súčasť ruského národa, miestny jazyk a miestnu kultúru za časť ruského jazyka a ruskej kultúry. A tak jazykový dualizmus na východnom Slovensku pretrvával až do začiatku 50. rokov, keď sa do riešenia problému jazykového dualizmu zapojila vládnuca politická strana a štátne orgány. Nariadili v národnostných školách prechod z vyučovacieho jazyka ruského na ukrajinský jednorazovo, čo malo negatívny dopad.¹⁷ V školskom roku 1953 – 1954 sa vyučovacím jazykom v bývalých ruských školách stal ukrajinský spisovný jazyk. Išlo o administratívny akt, uskutočnený bez predchádzajúcej prípravy, na čo spoločnosť nebola pripravená, a mnohí rodičia odmietali posilať svoje deti do takých škôl nielen kvôli jazyku, ale aj negatívnej politickej propagande. Medzi rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom bolo nízke národné povedomie, bol nedostatok kvalifikovaných učiteľov, čo sa odrazilo v nízkej úrovni výchovno-vzdelávacej činnosti národnostných škôl, školy neboli dobre materiálne vybavené, pedagógovia učili podľa nevyhovujúcich učebných plánov a učebných osnov, školám chýbali kvalitné a aktuálne učebnice a učebné pomôcky.

¹⁶ Porovnaj k tomu Ванат, І. – Ричалка, М. – Чума, А.: До питань післявоєнного розвитку..., с. д., с. 4-5.

¹⁷ Бача, Ю. – Ковач, А. – Штець, М.: Чому, коли і як? Запитання й відповіді з історії і культури русинів-українців Чехо-Словаччини. Пряшів – Київ, Видавництво Інтел 1992, с. 66.

Literatúra

- Бача, Ю. – Ковач, А. – Штець, М.: Чому, коли і як? Запитання й відповіді з історії і культури русинів-українців Чехо-Словаччини. Пряшів – Київ, Видавництво Інтел 1992. 84 с.
- Бобак, М.: Українська молодіжна преса в ЧССР перші роки після визволення. In: Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave, Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove 1976, s. 95 – 136.
- Ванат, І.: Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. II. 1938 – 1948. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, Відділ української літератури в Пряшеві 1985. 336 с.
- Ванат, І. – Ричалка, М. – Чума, А.: До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині. Пряшів: Союз русинів-українців ЧСФР 1992. 24 с.
- Mušinka, M.: Rusíni-Ukrajinci – jedna národnosť. K seriálu článkov Rusíni – ohrozená menšina. Príloha novín Nove žyt'a č. 31 – 32/1997. Prešov: Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky 1997.
- Рудловчак, О.: Шляхами слова... In: Пером і словом. З української східнословачької преси (1945 – 1970). Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, с. 247 – 280.
- Фоллріх, М.: Шляхи розвитку української преси Словаччини після 1945 року. In: Українські мас-медіа в Словаччині після 1945 року та презентація в них України. Матеріали Міжнародної конференції, яка відбулася 19 – 20 жовтня 2012 року в Пряшеві в рамках проекту Словацько-український центр культури. Пряшів: Союз русинів-країнців Словацької Республіки, 2013, с. 11 – 29.
- Штець, М.: Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 1996. 256 s.

ANNA MARIČOVÁ*

Pohrebné obyčaje a povery súvisiace so smrťou u Slovákov v Starej Pazovej¹

ČIŽMÁROVÁ, M.: Burial Customs and Superstitions about Death among Slovaks in Stara Pazova. *Slavica Slovaca*, 49, 2014, No. 1, pp. 65-70 (Bratislava).

The paper elaborates the customs related to death such as: looking after the deceased before he/she is put into a coffin, the customs at home and at the cemetery, the burial as the final farewell to children, young and old people, the mourning clothes and the funeral feast. Death is connected to various beliefs regarding the afterlife of the deceased.

The deceased, burial, funeral feast, afterlife.

Mesto Stará Pazova sa nachádza na severe Srbska, v oblasti Vojvodina. Osídlené bolo relatívne neskoro, až v 18. storočí keď sa začala vytvárať tzv. Vojenská hranica medzi Uhorskom a Osmanskou ríšou. Prvými osadníkmi boli Srbi. V r. 1770 prišli do vznikajúcej osady aj prví Slováci, evanjelici a. v. Koncom 18. storočia, r. 1791 prišli do oblasti aj nemeckí kolonisti. Do polovice 20. storočia boli v meste väčšinovým obyvateľstvom Slováci. Dominantnou etnickou skupinou v súčasnosti sú však Srbi, keď tvoria viac ako polovicu všetkých jeho obyvateľov. Slováci tvoria približne len tretinu obyvateľov mesta. Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva z r. 2011 malo mesto 18 602 obyvateľov, z toho bolo 5212 Slovákov. V meste žijú aj Chorváti, Rómovia, Čiernohorci, Maďari a Macedónci. Spomedzi konfesijných skupín je najpočetnejšia pravoslávna cirkev, za ktorou nasleduje evanjelická cirkev a. v., rímsko-katolícka cirkev a ďalšie, počtom veriacich menšie cirkvi.

Život človeka, od narodenia po smrť je tradične sprevádzaný rozličnými poverami, ktoré vznikali nesprávnym spájaním javov a pojmov. Povery majú korene v predkresťanskom období, keď dedinský ľud veril v rozličné bytosti a nadprirodzené sily. Tematike smrti ako poslednému okamihu ľudského života sa pri výskume Slovákov vo Vojvodine nevenovala dostatočná pozornosť. O niektorých poverách súvisiacich so smrťou v Petrovci písal Jozef Maliak.² Písomných prameňov súvisiacich s touto problematikou u Slovákov v Starej Pazove je veľmi málo. Napriek tomu, mnohé povery sa v Starej Pazove dodnes zachovali.

Keď lekár úradne skonštatoval smrť, v Starej Pazove nebohého nekúpali, ale ho susedy potierali handrami. Mŕtveho obliekli do nových šiat pripravených *do truhli*. Staršie alebo vážne

* Dr. Ana Marićová, Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade, Dr. Zorana Đinđića 2, 210 00 Novi Sad.

¹ Príspevok je súčasťou projektu Ministerstva republiky Srbsko: Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe (č. 178017).

² Maliak, J.: Pohrebné zvyky a obyčaje v Petrovci. In: Národný kalendár. Petrovec: Kníhtlačiareň účastinárska spoločnosť, 1925, s. 65-74.

choré ženy si vopred nachystali a *zaviazali do batoha* to, čo chceli, aby im obliekli *do hrobu*. Mužom šaty chystali manželky. Ak niekto náhle zomrel, vtedy sa najbližšia rodina rozhodla, čo mu oblečú *do truhli*. Susedám, ktoré umývali a pomáhali vystrojiť mŕtveho, domáci po pohrebe kúpili priliehavý dar – *ručník* (šatka na hlavu), látku *na opl'echo* a podobne.

Pred výstavbou domu smútku v Starej Pazove mŕtvy ležal až do pohrebu doma. Obyčajne ho v prvý deň, kým nepriniesli truhlu, uložili do *prenej chiži* na podlahu z dôvodu, aby mŕtvola bola na chladnom a nezačala sa rozkladať. Voľakedy bola podlaha z hliny a *potkaľovala sa* (natierala sa hlinou), neskoršie bola betónová, potom bol *patoš* (drevená dlážka). Pod mŕtvym bola *handroška* (dlhý úzky koberec tkaný z nastrihaných pruhov starého oblečenia ap., handrový pokrovec) alebo plachta a vankúš, na ktorých umrel. Tie sa dávali i do truhly. Nad hlavou mŕtvy bolo zrkadlo prikryté bielym *preberaňim* (vzorkovaná tkaná látka) alebo uterákom, po oboch stranách zrkadla boli zavreté a zatienené okná a v izbe svietila žiarovka. Z obidvoch strán pri zomrelom boli stolice alebo *lavičke*, na ktorých úplne *pri hlave* sedeli tí *najbližnejší* – rodina a príbuzní. Pri mŕtvom závažne bola vetvička *bažajľički* (bazalky) pre jej silnú vôňu. (Mnohé ženy si ju dávali za pás aj počas pohrebu, *ag bi im prišlo zle*.)

Z času na čas z izby zaznieval nárek. Nariekali a vykladali iba ženy, ktoré vedeli a mohli, iné plakali. *Ag mŕtviho ňikto ňenariekaŭ*, dedina rodinu ohovárala a mŕtveho ľutovala. Nariekanie a vykladanie (obradné oplakávanie) bolo meradlom smútku. Ani nezhody so zosnulým neboli prekážkou vykladaniu. V Starej Pazove sa nikdy nenajímali cudzie ženy, aby oplakávali mŕtveho. Podľa Krištofa Chorváta pri vykladaní ide o veľmi zaujímavý jav, aj keď nie o špeciálne slovenský. „V ňom sa najbezprostrednejšie javí duša ľudu a jeho improvizáčný talent“.³ Obsah vykladania sa lišil podľa toho, komu bol určený a kto vykladal, vždy však bol podávaný špecifickým spevavým tónom s afektovaním. Po pohrebe sa obsah výkladu často komentoval a dlho sa naň spomínalo.

Na oznámenie smrti pred večerňou, pred modlitbami alebo na poľudnie na kostole i dnes najprv na jednom zvone *biju fúzi* (mužom tri a ženám dva) a potom *nazváňaju* na všetkých zvonoch. V minulosti samovrahom nevyzváňali a farár ich nepochovával. *Na kostole* (v skrinke vedľa kostola za ohradou) je napísané meno zomrelého a čas pohrebu.

V minulosti sa pri mŕtvom *seďelo* (bdelo) celú noc – rodina, príbuzní, susedia, známi a *spevári*. Vlastne, sedelo sa v izbe vedľa a na izbe s umrlcom sa dvere zavreli. *Spevári* (cirkevníci s kostolnými knižkami) si sadali k pripravenému stolu vo vedľajšej izbe alebo na dvore kde sa modlili a spievali „nebohému bratovi alebo sestre“. V minulosti *spevári* prichádzali sami, oboznamujúc jeden druhého o smrti. V súčasnosti prichádzajú iba vtedy, keď sú pozvaní. Po ukončení týchto záležitostí sa pre farára píše krátky životopis zosnulého, kto ho *viprevádza* alebo kto *sa* od neho *odoberá*, ktorý odznie pri pohrebe.

Rodina a blízki príbuzní počas bdenia sedeli pri mŕtvom a potichu sa rozprávali. Po odchode *spevárou* sa prichystala večera pre prítomných, najčastejšie rožky – *kifľe*, nakrájala sa klobása alebo šunka, *šajti* syra, neskoršie sa kupovala saláma a varila sa káva. Najbližšia rodina bola zronená a často psychicky ťažko znášala stratu, no vždy boli prítomné príbuzné alebo susedy (zriedka muži), ktorým sa takto naskytla príležitosť dosýta sa vyrozprávať. Preberali sa tu rozličné zážitky – zvlášť boli obľúbené príhody o mátohách (zjavenia mŕtvych a rozličné strašidlá). Príbehy s mátohami boli vôbec obľúbenou témou na rozličných posedeniach a pri prácach, napr. na priadkach. Noc rýchlo ubehla a vtedy si i domáci mohli trochu oddýchnuť. Dnes sa zvyky súvisiace s bdením zmenili, keďže sa odbavuje v dome smútku na cintoríne.

³ Chorvát, K.: Smrť, pohrab a mŕtvi v tradícii a zvykoch ľudových. In: Slovenské pohľady, časopis zábavno-poučný, č. 18, 1895, s. 18.

Ráno priviezli *truhľu* – v minulosti od stolára, neskoršie zo špecializovaného obchodu, dali ju na *hoklice* (stoličky bez operadla) a do nej vložili mŕtveho. Do truhly bolo zvykom zosnulému vložiť obľúbené veci: okuliare, kostolnú knižku, *krivaňu* (zakrívená palica na podopieranie), mužom dohaň a ženám cukriky, drobné peniaze na oferu a podobne. Mladší zosnulí mali na *truhľi* bielu *vibijanú* plachtu a starší tmavomodrú, hnedú alebo čiernu. Plachtou sa prikryla truhla a na nej sa prestrihol otvor na tvár mŕtveho. Dievky a mládenci prinášali pred pohrebom dievky alebo mládenca kvety *s plátina* – *červeňie*, *džandarpláve*, *rózavie*... ruže a pripínali ich z *gombačkáma* (špendlík s hlavičkou) na bielu plachtu, ktorá visela z truhly.

Keď mŕtveho vyniesli z domu, otvárali sa okná, stolice, na ktorých *ležala truhľa* sa prevrátili, dlážka sa zamietla a paralelne s prípravou karu sa i pre mŕtveho člena prestieral osobitný príbor v izbe, v ktorej bola *truhľa*, najčastejšie na *ormáňe* (nižšia skriňa s veľkými zásuvkami). Jedlo a nápoj tam zostávali do druhého rána. Tento rituál sa dlho zachovával. Okná sa otvárali, aby *duša odišla*, ale i zo zdravotných dôvodov, aby sa izba vyvetrala, zametalo sa tiež z tých dôvodov, aby sa predišlo chorobám. Dlh po smrti, keď pri varení nejaké jedlo padlo na podlahu, hovorilo sa, že to je pre mŕtveho – a nechávalo sa tam určitý čas.

Pohreb sa v Pazove (tak voľakedy ako i v súčasnosti) odbavuje v bežné dni v popoludňajších hodinách a býva na druhý deň po smrti. Tesne pred pohrebom na kostole zvonia na *máre* a na *farára* a po odbavení cirkevného pohrebného obradu pri odchode z domu, dnes pri odchode k vykopanej jame na cintoríne. Farára voľakedy privádzali a z cintorína viezli domov na sedliackom voze, ktorý dnes vystriedalo auto. Pre farára a *orgaňistu* sú na stole, prikrytom najparádnejším *preberaňim* alebo vyšívaným obrusom, na tanieri prichystané poskladané vreckovky. Farár v minulosti vykonával náboženský pohrebný obrad na dvore, dnes je to na cintoríne pred domom smútku.

Pri konci obradu odznejú základné údaje o mŕtvom a o tom, kto ho *viprevádza*. *Orgaňista* spolu s prítomnými spieva pesničky, tentoraz z *funebrálu*. Tesne pred farárovým príchodom nastáva hlasná odobierka – nárek, keď sa truhla prikryva vrchnákom, ktorý sa priklincuje (možno zo strachu, aby sa zosnulý nevrátil plašiť domácich) a viacej sa už neotvára. V Starej Pazove nebolo zvykom bozkávať mŕtvych (je to srbský zvyk). Počas pohrebného obradu *sa* dcéry, matka, sestry a sesternice *zavalia na truhľu* (stoja sklonené, ruky majú zložené na truhle) a ticho plačú. Stoličku na sednie dávajú iba chorým alebo veľmi starým, všetci ostatní stoja.

Nebohého na cintorín voľakedy niesli na márach na pleciach muži – synovia, bratia alebo iní členovia rodiny, iba neskoršie sa truhla viezla na vozíkoch. Pohrebný sprievod sa na cintorín pohyboval pomaly a v tichosti. (Verilo sa, že sa možno telo a duša nebohého neponáhľa do večnosti.) Podľa K. Lilgeho v minulosti sa i v pohrebnom sprievode ulicami spievali pohrebné pesničky.⁴

Keď umrelo dieťa, obyčajne ho *nosili* dievky sviatočne oblečené – ako do kostola – v *belotách* (naškrobené biele sukne pod kašmírovou sukňou) a učesané *do galuona* (dohora). Mládenca tiež niesli dievky a dievku mládenci. Mládenci mali na ramenách stužkou priviazané vreckovky a dievky šatky, ktoré dostávali potom domov za službu. Pohreb mládenca a dievky zahŕňal určité znaky a symboly svadby – bol akousi náhradou za svadbu mladého slobodného človeka. Podľa *Encyklopédie ľudovej kultúry* posmrtný sobáš mal zabezpečiť, aby sa duša mladého človeka, ktorý predčasne umrel zmierila so smrťou a nechodila znepokojovať príbuzných.⁵ Dievka pri pohrebe mala *mladiho* (ženícha), ktorý niesol na tanieri *venček z brhľienku* (brečtan), z ktorého visela *široká šňúrka* (hodvábná vzorkovaná stužka). Mládenec mal *mladú* (mladuchu), ktorá tiež niesla venček, ktorý sa hádzal do hrobu na truhlu. Dôležité bolo, aby sa tanier rozbil – *ke sa ta-*

⁴ Lilge, K.: Stará Pazova. Monografia. Nákladom a tlačou D. Pažického na Myjave 1932, s. 204-205. (Reprint: Stará Pazova: Miestny odbor Matice slovenskej 2010.).

⁵ Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2. Bratislava: Veda 1995. s. 56.

ňier ňerosprsóu, znáčilo, že aj ten čo ho hod'iu nachitro zomrie – čo nebolo dobre. S mladim pred truhlou kráčali dvaja družbovia, a s mladou družice. Mládenec a dievča pred truhlou symbolizovali mladoženicha a nevestu. Dievku do truhly obliekali do sobášnych šiat (ako mladú nevestu) a na hlavu jej dali *párti* (veniec).

Na čele pohrebného sprievodu dve deti (z rodiny alebo príbuzné) *nosili kríže* – chlapec obyčajne veľký čierny kríž, ktorý sa prinášal na mórach a vracal sa s nimi, kým dievča nieslo žltý kríž – oveľa ľažší, ktorý sa dával na hrob – tam, kde je hlava. Na žltom kríži bolo napísané meno a priezvisko nebohého a roky narodenia a umretia. Kríž je kresťanským označením hrobu – miesta pochovania a zároveň najvýznamnejším kresťanským symbolom. Na oba kríže sa priväzovali vreckovky alebo šatky, ktoré si deti brali domov. Po krížoch v sprievode šli muži, truhla a po nej najbližšia rodina a príbuzní, nakoniec ženy. Smútočný odev je v Starej Pazove čiernej farby. Všetci, ktorí prichádzajú na pohreb sú oblečení v čiernom alebo v tmavom odevu.

Kar sa v Starej Pazove považoval za vyjadrenie úcty mŕtvemu členovi rodiny a bol mravnou povinnosťou voči nemu. Bola to posledná rozlúčka s mŕtvym. Na kar prichádzali iba pozvaní. Keď už truhla bola zasypaná zemou, hrob upravený a keď odzneli pesničky, syn alebo zať (alebo iný muž z príbuzenstva) *sa zad'akuva* (poďakoval sa) a pozval *rodinu a susedoucou* na kar. Dnes na kar chodí i farár. V minulosti sa kar konal v dome nebohého a býval pomerne bohatý. Príchodom do domu si všetci už na dvore umývali ruky v prichystanom lavóre, ktorý stál na stolici. Vedľa bolo mydlo a uterák.

Kar bol hostinou, na ktorej neraz bolo vyše päťdesiat hostí. Na kar sa varila *supa* (nezaprážaná polievka) alebo kyslá polievka, *pražilo sa* bravčové alebo slepačie mäso, boli tu i zemiaky a šaláty, piekli sa koláče alebo *rějtesa* (závin), pila sa pálenka alebo víno. Dnes sa buď doma prichystajú *kíffe* (rožky) a *ťufiti* (karbonátky, fašírky), alebo sa ide na obed do reštaurácie. Pred karom a po ňom sa modlilo a spievali sa pesničky z kostolnej knižky. Kuchárky – susedy a ďalšie príbuzné za službu dostávali šatku na hlavu alebo látku na oplecko či na zásteru.

Na druhý deň popoludní, sa rodina a najbližší príbuzní zídu doma a spolu idú na cintorín. To sa opakuje i v prvú nedeľu, keď tí najbližší po návšteve cintorína idú do domu mŕtveho, kde ich ponúkajú kávu, koláčmi, niekedy i večerou. Ďalšie návštevy cintorína už vykonávajú iba najbližší členovia rodiny. Synovia, dcéry, bratia, sestry a rodičia ako najbližší členovia rodiny smútiť po pohrebe šesť týždňov alebo celý rok. Čierna farba je symbolom smrti. Tma v hrobe a noc sú tiež čierne. Dodržiavanie smútku sa prejavuje v nosení čierneho odevu, zákazu spievania a tancovania. Ženy vtedy chodia v čiernom odevu, muži nedodržiavajú smútok oblečením. Vzdialenejší príbuzní *nosia smútok* šesť týždňov. Za vzdialenými príbuznými ženy nosia iba čiernu šatku na hlavu, čo je symbolom úcty voči zosnulému.

Staropazovskí Slováci nemali vo zvyku nosiť na hrob potraviny, tento zvyk sami poznali ako srbský. Len zriedka bolo počuť, že niekomu ku krížu dali *žajľičku* (dvojdecová fľaška) s *páleňim* alebo fľašu piva – častejšie sa ten nápoj vylial ku krížu. Na Petra (29. júna) sa na hrob ku krížu dávali jablká – *petrovače* – ženám, ktoré *pochovali* malé dieťa. Verilo sa, že dieťa, ktoré zomrelo, na Petra v nebi nedostalo jablko, ak jeho matka jedla jablká pred Petrom. Kvety sa na cintorín pravidelne nosili z domu (zo záhrady), a na *Ších sviat* (na Všetechsvätých) kytice museli byť na hroboch všetkých príbuzných.

Staropazovčania si zvlášť dali záležať na úprave hrobov, chodili ich okopávať a sadili kvety. Keď bol hrob zanedbaný, znamenalo to, že buď ten mŕtvy už nemá nikoho, alebo sa oň nestarajú. Hovorilo sa: „*Chitro zaňho zabudli*“ alebo: „*Tál s'iahli a za hrob ih baž briga. Ako sa ňehambia!*“

Väčšina uvedených zvykov je v Starej Pazove dodnes známa. Zanikli iba tie, ktoré súvisia so smrťou dieťaťa, mládenca a dievky a vyrovnali sa so smrťou dospelých.

Najstaršie obdobie po osídlení Slovákov na Dolnú zem bolo poznačené mnohými poverami a zvykmi, ktoré sa na dedinách ešte uchovávali, kým v mestských prostrediach postupne zaniakajú. Povery a zvyky sa čiastočne líšili v susedných obciach, určované boli vzájomným spolužitím, príbuzenskými a rodinnými vzťahmi. Tak sa vytvárali jednotné postoje a názory na povery, obrady a zvyky charakteristické pre každú obec.

Viera v predzvesť smrti a návrat duše mŕtveho bývala podporovaná cirkevným učením o zmŕtvychvstaní a ľudovou tradíciou, ktorú si ľud neraz nevedel vysvetliť. Ľud veril v život na *druhon sveťe* (v záhrobie) – duša na nebi a telo v podzemnej ríši.

Predzvesti blížiacej sa smrti ako predtuchy a určité duševné pocity sa v Starej Pazove prejavovali zvukom a snom. Ak pes vo dvore zavýjal, alebo kuvik na streche alebo blízko domu kuvikal, verilo sa, že niekto v dome alebo niekto z blízkych príbuzných umrie. Sen, v ktorom si niekto *viberá* zub a pritom mu tečie krv, tiež znamenal, že niekto z rodiny umrie.

Počas umierania platila zásada, aby prítomní nedávali najavo žiaľ. Stávalo sa, že dcéry sediace vedľa umierajúcej matky alebo otca začali nariekať – kričať, tak ich *prebral'i* (prebudili) z posmrtného spánku a predĺžili im *muke* (trápenie) vrátiac ich medzi živých – predĺžili a sťažili im skonávanie. Umierajúci niekedy nemohol skončiť, kým sa so všetkými nerozlúčil, alebo kým sa s niekým nezmieril. Ťažko chorých v Starej Pazove voľakedy domov chodili *sposedať*, dnes sa obyčajne na modlidlách – *mol'ia za chorich*.

Ak niekto umrel mimo domu, alebo umrel niekto z príbuzných, sám určitým spôsobom označoval najbližším svoju smrť, napr. zaklopaním na okno, prasknutím zrkadla, buchnutím do dvier, rozbitím sa pohára, určitým zvolaním... Podobne sa zosnulý mohol zjaviť i vo sne: obyčajne zamával rukou alebo odchádzal nič nepovediac. Predzvesťou smrti bolo i keď umierajúci videl alebo sa rozprával s členom rodiny, príbuzným, priateľom, ktorý skôr umrel. Hneď po smrti sa mŕtvemu zatlačili oči. Ak sa stalo, že mu oči zostali otvorené, verilo sa, že veľmi rýchlo *povolá* niekoho z rodiny. Aby sa tomu predišlo, nebohému sa na oči prikladali kovové *dináre* (kovová minca) a ruky sa mu zložili na prsiach. Ak ústa zostali otvorené, *ručníkom* (šatka) sa brada musela priviazať. Nohy sa tiež zaväzovali *ručníkom*. (Pred zaklincovaním truhly sa uzly museli porozväzovať.)

V Starej Pazove sa hneď po smrti zastavili hodiny a zrkadlo v izbe, v ktorej ležal zosnulý, sa prikrylo bielym uterákom. Mohlo by sa to vysvetliť symbolickým chápaním skutočnosti, keď nebohý odchádza do večnosti, kyvadlo sa zastavuje, keď sa jeho čas končí. Zrkadlo sa prikryva, aby sa nebohému ušetril strach od smrti. Podľa A. Krupu Slováci v Békéšskej Čabe tiež dávali mŕtvym na oči kovové mince, aby nemohli pozvať živých, a zrkadlo prikryli preto, „aby sa v ňom neuzrela smrť“. Ak sa v zrkadle ukázala tvár mŕtveho a smiala sa, to znamenalo, že so sebou zoberie živú dušu, ak tvár bola mladistvá, obeťou mal byť mladý človek, ak bola starecká – umrie stariec.⁶ V dome nebohého dodnes zostalo zvykom, že sa návštevníci nevítajú, ani nevyprávajú, aby neprišla smrť ešte po niekoho a aby ho potom nemuseli vyprevádzať.

Pokiaľ bol mŕtvy v izbe, obloky sa neotvárali – nevetralo sa kvôli nepriaznivému vplyvu vzduchu na telo mŕtveho. Podľa A. Krupu dôvodom bola ochrana duše, ktorá sa po opustení tela určitý čas vznáša v izbe.⁷

Keď sa pohrebný sprievod pohyboval na cintorín, na obchodoch, vedľa ktorých šiel, sa zavierali dvere alebo sa sťahovali rolety, aby mŕtvy nevošiel dnu. Hovorilo sa, že sú to *pokoňie ústa*. Na pohrebe obesenca na konci sprievodu vzdialenejšia príbuzná, známa alebo suseda rozsypala

⁶ Krupa, A.: Povery súvisiace so smrťou a umrlcom u Slovákov v Békéšskej župe. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Budapešť: Maďarská národopisná spoločnosť, 1975. 53-76.

⁷ Tamže.

mak. Verilo sa, že kým ho mŕtvy pozbiera, dovtedy svitne a on sa nebude môcť vrátiť domov. Obavy z mŕtvych často ovplyvňovali pohrebné zvyky.

Hovorilo sa, že mŕtvy hneď po pohrebe drži stráž na cintoríne až do úmrtia ďalšieho človeka a potom odchádza do záhrobia, kde čaká na posledný súd. Stávalo sa, že niektorí boli strážcami až niekoľko dní. Keď obec bola menšia, taká možnosť bola častejšia a vtedy sa ten mŕtvy veľmi unavil.

Stávalo sa, že mŕtvy chodil mátať manžela alebo manželku, svojho dlžníka a podobne, obyčajne bol neviditeľný a svoju prítomnosť prejavoval zvukom – hlasom, buchotom, šramotom, krokmi, klopaním. Niekedy mal podobu zvieratá – mačky alebo psa a obyčajne sa zavalil spiacemu na nohy alebo na prsia a dusil ho. Vonku to mohlo byť zviera bez hlavy – teľa, pes, ktoré iba chodilo vedľa niekoho alebo ho sprevádzalo po dom. Podľa poviek sa mŕtvy prišiel rozlúčiť, upozorniť na niečo alebo potrestať niekoho, pozrieť sa na niečo alebo si po niečo prišiel. Alebo jednoducho nemal pokoj pre zlé svedomie.

Keď niekto trhal kvety z hrobu, alebo šliapal po hrobe, verilo sa, že naruša pokoj mŕtveho, a že ten ho príde v noci mátať. Mnohí mali obavy, keď neskoro v noci šli vedľa cintorína, aby ich tí mŕtvi *nezgrabili* (násilne schytiť) – tak sa neustále obzerali. Oďahlo im iba vtedy, keď sa trochu vzdialili a nenaháňalo ich nič bez hlavy. Nebývalo príjemné stretnúť po polnoci muža alebo ženu vedľa cintorína. Križné cesty tiež boli miestom, na ktorom sa zjavovali mátohy, alebo sa tam mohlo *nadíť na vrážbi* (čary). Ak sa vo sne zjavil niekto z mŕtvych, verilo sa, že bude pršať, no ak vo sne niekto umrel, znamenalo to predĺženie života.

Pred odchodom na cintorín smútiaci vedeli, že si majú zastať *skonča hrobu*, lebo sa verilo, že iba tak ich mŕtvy môže vidieť. Pri nariekani a vykladaní sa ženy obyčajne *zavaliť na križ* – akoby hladkajúc nebohého alebo chodili okolo hrobu a vykladali mu.

Smrť človeka a celý rad úkonov, zvykov a predstáv súvisiacich s touto problematikou predstavujú dôležitý jav duchovnej kultúry každého národa. Podľa Rudolfa Bednárika pohrebné zvyklosti a povere u Slovákov na Dolnej zemi, podobne ako aj iné rodinné zvyklosti, zachovávali si tie charakteristické znaky, ktoré boli známe i na Slovensku.⁸ O totožnosti svedčia i uvedené pohrebné zvyky a povere zo Starej Pazovy.

Uvedené povere boli výsledkom pohľadu na svet ľudí veriacich v život po smrti, zvlášť na dedinách medzi najstarším obyvateľstvom. Pod vplyvom urbanizačného vývinu poverové prvky dnes pomaly zanikajú a nové sa nepreberajú.

Literatúra

Bednárik, R.: Slováci v Juhoslávii. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966.

Botík, J.: Posolstvo našich starých cintorínov. In: Kontexty kultúry a turizmu 2. Nitra: Katedra manažmentu a turizmu FF UKF v Nitre, 2009, s. 11-14.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, 2. Bratislava: Veda (Ústav etnológie SAV), 1995. s. 54-58; 68, 357.

Chorvát, K.: Smrť, pohrab a mŕtvi v tradícii a zvykoch ľudových. In: Slovenské pohľady časopis zábavno-poučný. Roč. XV, 1895, s. 16-92.

Jágerová, M.: Pohrebné obyčaje v kontexte slovenskej etnológie. In: Etnologické rozpravy 2, roč. XV. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2008, s. 11-29.

Krupa, A.: Povere súvisiace so smrťou a umrlcom u Slovákov v Békésskej župe. In: Národopis Slovákov v Maďarsku. Budapešť: Maďarská národopisná spoločnosť, 1975. 53-76.

Lilge, K.: Stará Pazova. (Monografia) Nákladom a tlačou D. Pažického na Myjave 1932. (reprint: Stará Pazova: Miestny odbor Matice slovenskej 2010.)

Maliak, J.: Pohrabné zvyky a obyčaje v Petrovci. In: Národný kalendár. Petrovec: Knihtlačiareň účastinárska spoločnosť 1925. s. 65-74.

⁸ Bednárik, R.: Slováci v Juhoslávii. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966, s. 312-315.

SPRÁVY A RECENZIE

Životné jubileum docentky PhDr. Eleny Krasnovskej, CSc.

V posledný júnový deň roku 2013 sa dožila slovenská jazykovedkyňa doc. PhDr. Elena Krasnovská, CSc., významného životného jubilea – sedemdesiatin. Narodila sa 30. júna 1943 v Banskej Bystrici. V rokoch 1960 – 1965 študovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenský jazyk a ruský jazyk. Možno aj skutočnosť, že bola študentkou prof. Jána Stanislava, symbolicky predznamenovalo jej budúci vedecký záujem o dejiny slovenského jazyka.

Po ukončení štúdia takmer štyri roky pracovala ako metodička v Dome pionierov a mládeže K. Gottwalda v Bratislave. V rokoch 1969 – 1971 pôsobila ako učiteľka na základnej deväťročnej škole v Bratislave a v roku 1971 začala pracovať v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra v Bratislave ako odborná asistentka, neskôr ako samostatná odborná pracovníčka, samostatná odborná pracovníčka špecialistka, samostatná vedeckotechnická pracovníčka a naostatok ako vedecká pracovníčka. V roku 1973 docentka Krasnovská obhájila rigoróznú prácu z oblasti onomastiky (PhDr.). V rokoch 1976 – 1981 bola hospodárkou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Od roku 1991 externe pôsobila rok na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave ako odborná asistentka. V roku 1994 obhájila dizertačnú prácu z oblasti historickej lexicológie a získala titul CSc.

V období organizačných zmien v roku 1995 patrila medzi zakladajúcich členov Slavistického kabinetu SAV v Bratislave (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV) a od tohto roku v ňom pracovala ako vedecká pracovníčka a neskôr ako samostatná vedecká pracovníčka. V rokoch 1995 – 2001 vykonávala v slavistickom kabinete funkciu vedeckej tajomníčky, v roku 2002 funkciu zástupkyne riaditeľa kabinetu a bola školiteľkou v dennej forme doktorandského štúdia. Ako školiteľka v doktorandskom štúdiu viedla dve dizertačné práce aj na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity, kde pracovala až do augusta roku 2012.

Vo svojom hlavnom bádateľskom zameraní sa Elena Krasnovská venovala výskumu slovenských písomností 17. – 20. storočia s osobitným zreteľom na písomnosti z okruhu náboženskej literatúry, výskumu dejín slovenského jazyka a zameriavala sa aj na oblasť onomastiky, najmä antroponomastiky.

Na Pedagogickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave začala pôsobiť od roku 1995 ako externá odborná asis-

tentka. V roku 2002 obhájila habilitačnú prácu z oblasti historickej lexicológie a od tohto roku do roku 2012 na Katedre slovenského jazyka a literatúry pôsobila vo funkcii docentky. Vyučovala disciplíny vývin slovenského jazyka a dialektológia, dejiny spisovnej slovenčiny, základy slavistiky a staroslovenčiny a ruský jazyk. Viedla mnohé bakalárske a diplomové práce s tematikou dejín jazyka, dialektológie a onomastiky.

Docentka Krasnovská je autorkou množstva kapitol v monografiách, vedeckých prác a odborných článkov vo vedeckých a odborných časopisoch a zborníkoch (O norme a jazykovom úze v slovenských písomnostiach 17. a 18. storočia, Zur Sprache der slowakischen Passionen im 17.-18. Jahrhundert, Orthographische, phonologische und morphologische Aspekte der Kamaldulenser Bibel, Štylotvorná hodnota lexikálnych prostriedkov v kamaldulskom preklade Blossiovoho diela a iné), spoluautorkou Stručného teologického slovníka a Historického slovníka slovenského jazyka (zväzky I – VI). V Slavistickom ústave J. Stanislava SAV bola vedúcou riešiteľkou vedeckých projektov Slovenská a latinská teologická a apologetická spisba 15. až 18. storočia v Uhorsku, Vydanie prameňa z oblasti náboženskej literatúry 18. storočia a Diachronné aspekty slovenskej náboženskej terminológie. Ako spoluriešiteľka prispela k úspešnému splneniu cieľov v niekoľkých ďalších vedeckých projektoch – napríklad Kamaldulský preklad Biblie z 18. storočia (zástupkyňa vedúceho projektu), Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia (zástupkyňa vedúceho projektu). V roku 1996 bola ako jedna z členov kolektívu Milana Majtána ocenená prémie Literárneho fondu za dielo Historický slovník slovenského jazyka. Okrem toho vykonávala viacero funkcií v odborových komisiách na vedeckých aj univerzitných pracoviskách (napr. od r. 1997 členka spoločnej odborovej komisie pre doktorandské štúdium vo vednom odbore slavistika – slovenské jazyky).

V ostatných desiatich rokoch na Pedagogickej fakulte TU viedla dva projekty VEGA a bola editorkou zborníkov Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia (zborník z rovnomennej vedeckej konferencie) a Z problematiky náboženských výrazov v spisovnej slovenčine (Zborník z vedeckého seminára Diachronné aspekty slovenskej náboženskej terminológie a súčasná jazyková prax). Okrem toho aktuálne výsledky svojej vedeckej práce v oblasti výskumu starších slovenských písomností podnes pravidelne uverejňuje vo vedeckom zborníku Slovenskej národnej knižnice Kniha, ktorý sa zameriava na dejiny knižnej kultúry na Slovensku.

Vážená pani docentka, milá Elenka, pri príležitosti významného životného jubilea Ti želáme najmä pevné zdravie, veľa životnej sily a vedeckej inšpirácie.

Juraj Hladký, Andrej Závodný

Medzinárodná konferencia o slovenčine vo svete

V dňoch 23. – 25. októbra 2013 sa konala v Bratislave medzinárodná konferencia *Slovenčina vo svete* – súčasný stav a perspektívy. Zúčastnilo sa na nej sto odborníkov z pätnástich krajín a zo Slovenskej republiky. Konferenciu pozdravili štátny tajomník Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu, ktoré bolo hlavným organizátorom, Š. Chudoba a prezidentka Californskej univerzity v Pensylvánii G. Johnsonová. V čase konferencie totiž podpísali minister školstva D. Čaplovič a vedúca delegácie z USA G. Johnsonová Memorandum o spolupráci medzi Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a univerzitou California University of Pennsylvania o činnosti Centra slovenského jazyka v Spojených štátoch amerických. Slovenská strana ponúka onlinový program výučby slovenčiny vytvorený pedagogickým a vedeckým pracoviskom Studia Academica Slovaca (SAS) z Filozofickej fakulty UK a California University of Pennsylvania zabezpečí marketing, propagáciu a umiestňovanie študentov do kurzov projektu. Súvisí to s tým, že v USA žije veľa občanov so slovenskými koreňmi, ktorí v ostatnom čase prejavujú zvýšený záujem o jazyk a kultúru svojich predkov.

V plénarnej časti odznelo osem vedeckých príspevkov. Juraj Dolník (FF UK Bratislava) v referáte *Slovenčina v duchovnom svete Slovákov* vychádza zo Štúrovej koncepcie identity Slovákov, ktorí vnímajú svoj jazyk hodnotovo ako dôležitý exponent svojej národnej identity. Zdôraznil popri praktickom ovládaní slovenčiny potrebu šíriť na zahraničných univerzitách duchovné a kultúrne hodnoty Slovenska. Katarína Balleková (JÚLŠ SAV) v referáte *Výskum nárečovej variety slovenčiny* priblížila výskumné projekty zo slovenskej dialektológie a ich knižné výstupy, ktoré môžu dobre poslúžiť pri vyučovaní slovenčiny ako odboru. Miroslav Dudok (FF UK) predstavil v referáte *Podoby slovenčiny vo svete* svoju teóriu pluricentrického rozvoja slovenčiny v enklávach a diaspórach, zdôraznil potrebu teoreticky a prakticky spracovať tzv. hosťujúce kódy v jednotlivých varietach. Vladimír Skalský (Praha), predseda Svetového združenia Slovákov v zahraničí od roku 2006, v príspevku *Slovenčina ako kľúč k identite Slovákov v zahraničí* vyzdvihol význam slovenčiny a potreby jej pestovania ako výrazného prostriedku identity, pričom z tohto aspektu bližšie analyzoval situáciu Slovákov v Českej republike, kde žije podľa neho 350 000 – 400 000 Slovákov. Petr Žantovský (Univerzita J. A. Komenského Praha) nadviazal na re-

ferát V. Skalského a z praxe uviedol v príspevku *Česká média a slovenská agenda – zkušenosti a možnosti*, ako sa prezentuje slovenčina a Slovenská republika v českých médiách. Jana Pekarovičová (FF UK, SAS – centrum slovenčiny ako cudzieho jazyka) podala v referáte *Slovenčina ako cudzí jazyk v teórii a v praxi* fundovaný výklad efektívnosti vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka a upozornila na úskalia vyučovania slovenčiny v krajinách s geneticky blízkym jazykom, informovala aj o funkcii a poslaní letnej školy SAS a dištančných formách vzdelávania. Ján Sabol (FF UPJŠ Košice) v referáte *Typologická charakteristika slovenčiny z pohľadu cudzinca* ukázal na pozadí fungovania fonologických jazykových univerzálií na možnú interferenciu jazykových prostriedkov materinského jazyka a slovenčiny ako cieľového jazyka v rovine fonetiky a morfológie. Ľudmila Lipťáková (PF PU Prešov) v príspevku *Slovenčina ako cudzí jazyk pre zahraničných vysokoškolských študentov v rámci programu ERASMUS* priblížila, ako sa vyučuje predovšetkým v praktickej rovine slovenský jazyk a kultúra pre cudzincov na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity. Soňa Kariková (PF UMB Banská Bystrica) prezentovala výsledky výskumných projektov realizovaných v štátoch Západnej Európy, ale aj v USA a Kanade v referáte *Analýza potrieb vzdelávania v slovenskom jazyku v prostredí slovenských komunit v zahraničí*. Alena Doušková (PF UMB Banská Bystrica) predniesla referát *Vzdelávacie potreby detí a učiteľov na slovenských školách v zahraničí* a Eva Ďurošová (PF UMB Banská Bystrica) referát *Rozvíjanie predčitateľskej a čitateľskej gramotnosti detí Slovákov žijúcich v zahraničí*.

Konferencia pokračovala v dvoch sekciách. V prvej sekcii – *Vyučovanie slovenského jazyka pre deti a mládež v zahraničí* – vystúpilo pätnásť referentov, ktorí informovali o predškolskom vzdelávaní, vzdelávaní na základných a stredných školách, o vyučovaní školopovinných detí v mimoškolských zariadeniach v Srbsku, na Ukrajine, v Maďarsku, Chorvátsku, Poľsku, Rumunsku, Írsku, v USA, vo Švajčiarsku a v Argentíne. Z rokovania sekcie vyplynuli požiadavky na slovenské kompetentné orgány ako zriaďovanie metodických centier pre krajan-ských učiteľov, zabezpečovanie učebníc, zjednocovanie obsahových štandardov a iné. V druhej sekcii – *Lektoráty slovenského jazyka a kultúry a slovakistické inštitúty pôsobiace na univerzitách v zahraničí* – odznelo 18 referátov lektorov slovenského jazyka a kultúry, vedúcich pracovníkov zahraničných slovakistických pracovísk na univerzitách a ďalších hostí, ktorí informovali o súčasnom stave univerzitnej slovakistiky v zahraničí (Karlova univerzita v Prahe, Jagelovská univerzita v Krakove, Varšavská univerzita, Sliezska univerzita v Katoviciach, Univerzita v Lubľane, Moskovská štátna univerzita M. V. Lomonosova, Užhorodská národná univerzita, Univerzita sv. Klimenta Ochridského v Sofii, Univerzita sv. Cyrila a Metoda vo Velikom Trnove, Univerzita v Belehrade a v Novom Sade, Univerzita v Bukurešti, Univerzita v Jyväskylä, Viedenská univerzita, Humboldtova univerzita). Slovakistické pracoviská sú v zásade stabilizované, uka-

zujú sa však diferencie dané profiláciou štúdia (slovenčina ako odbor klasického filologického štúdia, povinný predmet v rámci slavistiky, slovenský jazyk ako súčasť kulturológicky alebo translatologicky orientovaného štúdia a pod.), zložením pedagogického kolektívu, stupňom vedeckej činnosti, podporou univerzitných inštitúcií. Zástupcovia zahraničnej slovakistiky ocenili podporu slovenských kompetentných orgánov. Z referátov a z bohatej diskusie vyplynula potreba ďalšej podpory činnosti lektorátov a zahraničných slovakistických pracovísk. Podľa meniacich sa potrieb ukazuje sa potreba zriaďovať nové lektoráty, činnosť existujúcich hodnotiť v sociokultúrnom a geopolitickom kontexte danej krajiny a podľa toho aj posudzovať počet študentov. Lektoráty slovenského jazyka a kultúry v zahraničí majú okrem iného dôležitú emblematickú funkciu, sú „značkou“ slovenského jazyka a Slovenskej republiky v štruktúre európskych univerzít ako významných centier vzdelávania, vedy a výskumu a prispievajú tak k významnej propagácii slovenského jazyka a kultúry.

Juraj Glovňa

200. výročie narodenia Tarasa Ševčenka

Taras Ševčenko, popredný ukrajinský básnik, prozaik, dramatik, filozof a maliar, sa narodil 9. marca 1814 v Morynciach na Ukrajine. Jeho život nebol ľahký, pochádzal z nevoľníckej rodiny, skoro osirel a v detstve musel ťažko pracovať. Učil sa za maliara vo Vilniuse v Litve, kde sa prejavil jeho veľký talent. V tom čase sa zoznámil s Ivanom Sošenkom, významným dobovým umelcom, ktorý mu otvoril cestu do Petrohradskej akadémie. Taras Ševčenko bojoval proti absolutistickému režimu a proti cárovi, desať rokov žil vo vyhnanstve v Orenburgu. Zomrel ako 47-ročný a aj napriek pohnutému osudu a krátkemu životu sa mu podarilo vyprodukovať desiatky umeleckých obrazov a veľký počet básní preložených do mnohých jazykov sveta. Jeho básnické dielo vychádza v rôznych krajinách pod súhrnným názvom *Kobzar* a týmto názvom označujú vo svete aj samotného jubilanta.

Rusíni-Ukrajinci na Slovensku zdávajú česť tomuto veľikánovi ukrajinského národa, prostredníctvom poézie si ho každoročne v marci pripomínajú milovníci umeleckého slova. Bohaté kultúrne podujatia k výročiu spisovateľa organizuje Zväz Rusínov-Ukrajincov SR, jeho mestské a miestne organizácie, národnostné školy s vyučovaním ukrajinského jazyka počnúc materskými školami a končiac Katedrou ukrajinistiky Filozofickej fakulty PU. Sú to zvyčajne literárne večery, akadémie, medzinárodné konferencie a semináre, besedy, výstavy umeleckej tvorby. Na stránkach slovenskej a ukrajinskej tlače sa objavujú príspevky o básnikovi, pripomínajú sa jeho vzťahy s P. J. Šafárikom, Jánom Husom, Jánom Žižkom a Jánom Kollárom, publikujú sa reprodukcie jeho obrazov. Takéto kultúrne akcie sa konajú v Prešove, Košiciach, Bardejov-

ve, vo Svidníku, v Humennom, Snine a v iných mestách a dedinách predovšetkým na východnom Slovensku. Poézia Tarasa Ševčenka každoročne znie na *Festivale drámy a umeleckého slova Alexandra Duchnoviča* organizovaného pre žiakov základných a stredných škôl. V mnohých slovenských mestách a dedinách nesú meno Tarasa Ševčenka budovy, ulice a námestia, školy a i. Tak Spojená škola na Ulici Sládkovičovej v Prešove je pomenovaná na počesť Kobzara. Jej súčasťou je základná škola a gymnázium známe ako ukrajinské gymnázium existuje od roku 1936. Za celý čas vychovalo stovky študentov, ktorí propagujú Ševčenkovo slovo na Slovensku a v zahraničí.

Katedra ukrajinistiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove v spolupráci s Asociáciou ukrajinistov Slovenska, Zväzom Ukrajincov-Rusínov SR a inými inštitúciami zorganizovali medzinárodnú vedeckú konferenciu *Taras Ševčenko a Prjašivščyna*, ktorá sa konala 14. marca 2014 v Centre ukrajinskej kultúry v Prešove. Na konferencii odznelo 17 príspevkov, z ktorých niektoré boli uverejnené v najnovšom čísle literárneho dvojtyždenníka *Dukla*. Okrem domácich slavistov sa medzinárodnej konferencie zúčastnil akademik Mykola Žulynskij, riaditeľ Inštitútu ukrajinskej literatúry Tarasa Ševčenka Národnej akadémie vied Ukrajiny v Kyjeve. Vystúpil s príspevkom *Aktuálnosť literárneho dedičstva T. H. Ševčenka a súčasný stav jeho výskumu*, v ktorom zdôraznil posolstvo jubilanta aj pre súčasných ukrajinských politických činiteľov. M. Žulynskij podaroval ukrajinským inštitúciám na Slovensku najnovšie diela o Tarasovi Ševčenkovi, vrátane štyroch zväzkov ševčenkovej encyklopédie, faksimile Kobzara z roku 1840, rukopis *Bit'hoji knyžky a Troch lit*, faksimile poľským pravopisom písanej rukopisnej knihy *Wirszy T. Szewczenska* z roku 1844, tiež knihy *Kobzar* (1840), *Hajdamaky* (1841), *Hamalija* (1843), monografiu Ivana Dziubu *Taras Ševčenko* a i. Účastníkov konferencie pozdravila profesorka Oľha Benč, generálna konzulka Ukrajiny na Slovensku.

Profesor Mikuláš Mušínska na konferencii predniesol príspevok *Neznáme stránky ševčenkianý v Česku a na Slovensku*. Názorne demonštroval vybrané pôvodné vydania z básnickej tvorby Tarasa Ševčenka z roku 1840 a ďalšie publikácie, ktoré si účastníci konferencie mali možnosť prezrieť. Pochádzajú z početnej súkromnej profesorovej zbierky, obsahujúcej viac ako tristo publikácií, ktoré plánuje venovať štátnej vedeckej knižnici v Prešove. Zbierka obsahuje diela Ševčenka vydané počas jeho života, prvé necenzurované vydania jeho diel – pražský Kobzar z roku 1876, ženevský miniatúrny Kobzar z roku 1878, zakázaný v Rusku ženevský Poézij Ševčenka z roku 1880, jedinečné bibliofilské vydanie *Hajdamakov* Ševčenka, dokumenty Ševčenkoveho oddelenia Múzea oslobodeného boja Ukrajiny v Prahe 1935 – 1948 a i. Mykola Mušínska predstavil štyri pražské vydania diel Ševčenka obdobia druhej svetovej vojny, o ktorých bolo zakázané hovoriť v bývalom Sovietskom zväze a v Československu.

Na medzinárodnej konferencii odzneli aj ďalšie príspevky na tieto témy *Tvorba Tarasa Ševčenka na Zakarpatsku v 19. storočí*, *Taras Ševčenko v zakarpatskej litera-*

túre 20. storočia, *Propagovanie tvorby Tarasa Ševčenka na Prjašivšczyne, Tvorba Tarasa Ševčenka v Uhorsku (v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia), J. A. Šerehij – propagátor tvorby Tarasa Ševčenka, Taras Ševčenko na Prjašivšczyne v povojnovom období, Taras Ševčenko a tvorba slovenských umelcov, Recepčia umeleckej tvorby Tarasa Ševčenka na Slovensku, Taras Ševčenko na stránkach časopisu Dukla, Taras Ševčenko na stránkach časopisu Družno vpered, Taras Ševčenko na stránkach novín Nove žyt'ta, Ševčenkiana v Múzeu ukrajinskej kultúry vo Svidníku, Taras Ševčenko vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove a i.*

Účastníci konferencie v prijatej rezolúcii podporili Návrh Zväzu Rusínov-Ukrajincov SR na diplomatické riešenie konfliktu na Ukrajine, podporili tiež Výzvu ukrajinskej kultúrnej inteligencie k dejateľom kultúry sveta na podporu demokracie, nezávislosti, územnej celistvosti a suverenity Ukrajiny.

Pri príležitosti okrúhleho Ševčenkoveho jubilea Ukrajinská akadémia vied udelila Mikulášovi Nevrlému, nestorovi slovenskej ševčenkíady, titul akademika, ktorého menovací dekrét z rúk akademika Žulynského prevzal Mykola Mušinka pre neprítomnosť bádateľa.

Oslavy jubilea boli ukončené slávnostnou akadémiou v režii Liny Hvat' a Ivety Svitkovej, v ktorej sa predstavili študenti Spojenej školy Tarasa Ševčenka z Prešova, Umelecký súbor Karpat'anyn, Ukrajinský národný zbor Karpaty z Košíc a iní.

Mária Čižmarová

Medzinárodný kongres ukrajínistov

V dňoch 21. – 24. októbra 2013 sa v Kyjeve konal 8. medzinárodný kongres ukrajínistov pod názvom *Taras Ševčenko a svetová ukrajínistika: historické interpretácie a súčasné recepcie*, venovaný 200. výročiu narodenia popredného básnika, prozaika a umelca. Hlavným organizátorom kongresu bola Národná akadémia vied Ukrajiny, Medzinárodná asociácia ukrajínistov, Kyjevská mestská správa, Ministerstvo kultúry Ukrajiny a Kyjevská národná univerzita Tarasa Ševčenka. Na čele organizačného výboru stál Boris Paton, prezident Národnej akadémie vied Ukrajiny, a jeho zástupkyňa Hanna Skrypnyk, prezidentka Medzinárodnej asociácie ukrajínistov a riaditeľka Inštitútu umenovedy, folkloristiky a etnológie Maxyma Ryľského Národnej akadémie vied Ukrajiny. Kongres otvorila 22. októbra v sále Kyjevskej mestskej rady Hanna Skrypnyk.

Medzinárodné kongresy ukrajínistiky sa konajú od roku 1990 a venujú sa aktuálnym ukrajínistickým otázkam. Tohtoročný kongresu sa zúčastnilo vyše 700 účastníkov vrátane zahraničných hostí z 22 krajín sveta. Najpočetnejšími boli delegácie z Ruska, Poľska, Bieloruska, Bulharska a Moldavska. V devätnástich sekciách kongresu odznelo viacero zaujímavých tém venovaných v prvom

rade Tarasovi Ševčenkovi a jeho literárnej a umeleckej tvorbe. Zahraniční účastníci kongresu predstavili ukrajínistické štúdie a inštitúcie svojich domovských krajín. V rámci kongresu sa konali aj dve tematické konferencie *Domáca a zahraničná ukrajínistika na prelome storočí a Ukrajinská encyklopedistika*, a šesť okrúhlych stolov – *Dejateľia akademickej vedy a ich prínos pre knižnú kultúru, Okrúhly stôl venovaný 80. výročiu narodenia Olexu Myšanyča, Taras Ševčenko a svetové obzory duchovnej súčinnosti, Ševčenko známy a neznámy, Hladomor na Ukrajine v 1932 – 1933 roku: zobrazenie a interpretácie v histórii, literatúre a umení (na počesť pamäti 80. výročia hladomoru na Ukrajine), Sociokultúrne transformácie a identifikačné procesy v postsocialistických krajinách.*

Slovenskú delegáciu tvorili Mikuláš Mušinka, predseda Asociácie ukrajínistov Slovenska, Ľubica Babotová, tajomníčka Asociácie ukrajínistov Slovenska, Miroslav Sopoliga, riaditeľ Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku a viceprezident Medzinárodnej asociácie ukrajínistov, Mária Čižmarová, riaditeľka Inštitútu rusistiky, ukrajínistiky a slavistiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, a Valéria Juričková, prekladateľka z ukrajinského jazyka. Mikuláš Mušinka predniesol na konferencii *Ukrajinská encyklopedistika* referát *Jevhen Onackyj – zabudnutý ukrajinský encyklopedista* a v rámci okrúhleho stola venovaného 80. výročiu Olexu Myšanyča referoval o vzťahoch tohto významného literárneho vedca-karpatistu s Prešovom. Miroslav Sopoliga na plenárnom zasadnutí kongresu prezentoval referát *Slovenská ukrajínistika*, v ktorom predstavil ukrajínistické inštitúcie na Slovensku, výsledky ich výskumu v súčasnej neľahkej ekonomickej situácii. Ľubica Babotová vystúpila s referátom *Tvorba Tarasa Ševčenka v Uhorsku (druhá polovica 19. – začiatok 20. storočia)*. Mária Čižmarová na medzinárodnej konferencii *Domáca a zahraničná ukrajínistika na prelome storočí* predniesla referát na tému *Ľučovanie života a diela Tarasa Ševčenka v slovenských školách*. Sústredila sa na vyučovanie básnikovej tvorby v základných a stredných školách s vyučovaním ukrajinského jazyka, na vzdelávací program z ukrajinskej literatúry a učebnicovú literatúru národnostných škôl. Valéria Juričková v sekcii *Taras Ševčenko a kresťanstvo* prezentovala príspevok *Variantnosť textov starozákonných prorokov v poémach T. H. Ševčenka*.

Súčasťou rokovania kongresu boli bohaté sprievodné podujatia a kultúrny program. Prvý deň sa konala videoprezentácia unikátnych prác *Úplné vydanie zobrazených spisov Tarasa Ševčenka*, ďalej *Taras Ševčenko v kritike* (redaktor H. Hrabovčý, USA 2013), *T. Ševčenko Hajdamaky: faksimile. História knihy. Interpretácie* (USA 2013), *Vidiecka fotografia stredného Nadneprianska konca 19. a začiatku 20. storočia* Mykolu Babaka, zasluženého umelca, laureáta Národnej prémie Tarasa Ševčenka, umelecky cenná práca Oleny Medvedevovej z Rivného *Ľvšitý Kobzar* (obal, ilustrácie a básnické texty – vysoko umelecká ručná výšivka), a ukrajinské vedecké vydania domáce a zahraničné, pripravené Medzinárodnou asociáciou ukrajínistov.

Každý večer mohli účastníci kongresu navštíviť divadelné či operné predstavenia v meste, organizované boli aj exkurzie do kyjevských múzeí, do Kyjevsko-pečerskej lavry, do chrámu sv. Sofie, do Múzea-skanzenu ukrajinskej dediny v Buzovej a pre záujemcov aj celodenný výlet do Kaneva, kde je pochovaný Taras Ševčenko a nachádza sa v ňom jeho múzeum a múzeum ľudovej kultúry.

Na kongrese bol zvolený nový výbor Medzinárodnej asociácie ukrajinistov (na každom kongrese sa striedavo volí za predsedu zástupca z východnej a západnej Európy). Jeho predsedom sa stal Michael Moser, slavista z Viedenskej univerzity, ktorý o. i. prednáša aj na Komenškého univerzite v Bratislave. V jazykovednej sekcii kongresu bola prezentovaná jeho publikácia *Taras Ševčenko a súčasný ukrajinský jazyk*. Za viceprezidentku, ktorá bude zastrešovať ukrajinistov z krajín V4, bola zvolená slovenská delegátka Ľubica Babetová.

Mária Čížmarová

Tretí medzinárodný kongres bulharistiky, 23. – 26. mája 2013, Sofia, Bulharsko

Sofijská univerzita sv. Klimenta Ochridského obnovila tradíciu usporadúvania medzinárodných kongresov bulharistiky. V poradí už tretí takýto kongres sa uskutočnil v dňoch 23. – 26. mája 2013 v hlavnom meste Bulharskej republiky, Sofii. Čo do významu a medzinárodnej účasti išlo o vrcholné podujatie svojho druhu, ktoré sa uskutočnilo pri príležitosti 1150 rokov od vzniku slovenského písomníctva.

Kongres sa konal v priestoroch Sofijskej univerzity sv. Klimenta Ochridského a bol zároveň súčasťou osláv 125. Výročia vzniku tejto uznávanej vedecko-akademickej inštitúcie. Prvý takýto kongres sa konal ešte za éry Todora Živkova v roku 1981 pri príležitosti 1300. výročia počiatkov bulharskej stredovekej štátnosti (681). Na tento kongres nadviazal v poradí druhý (organizovaný v roku 1986), no kvôli politicko-ekonomickým zmenám na sklonku 80. rokov 20. storočia nielen v Bulharsku, ale v celej východnej Európe sa ďalšie takéto podujatia už neuskutočnili. Organizátori kongresu teda nadviazali na prerušenú tradíciu po dlhých dvadsiatich siedmich rokoch.

Oficiálne otvorenie kongresu bolo spojené s oslavami 24. mája – sviatkom bulharskej osvetly, kultúry a slovenského písomníctva. Predchádzal mu slávnostný sprievod na čele s najvyššími predstaviteľmi Bulharskej pravoslávnej cirkvi, ku ktorým sa postupne pridávali najvyšší predstavitelia Sofijskej univerzity, študenti, žiaci a občania nesúci kvety a vence, ktoré položili k pamätníku sv. bratov Cyrila a Metoda pred Národnou knižnicou.

Po emočne nasýtenom príhovore bulharského prezidenta Rosena Plevnelieva, pod ktorého čestným patronátom sa kongres konal, ako aj ďalších predstaviteľov vlády, hlavného mesta a bulharskej kultúry, bulharský patriarcha Neofit požeňnal slávnostné zhromaždenie a vykonal obrad svätenia.

Následne sa účastníci kongresu odobrali do najväčšej sály Sofijskej univerzity, kde prebehol uvítací ceremoniál, na ktorom okrem prezidenta republiky prehovoril rektor Sofijskej univerzity prof. Ivan Ilčev a ďalší čestní hostia. V rámci oficiálneho otvorenia kongresu boli Nadáciou sv. Klimenta Ochridského odovzdané ceny mladým víťazom celoštátnej literárnej súťaže o najkrajšiu báseň a povedku. Sofijská univerzita Klimenta Ochridského udelila aj Čestný odznak s modrou stuhou za zásluhy o rozvoj bulharistiky rektorovi Slovanskej univerzity v Baku prof. Kemalovi Abdulaevovi.

Spoluorganizátorom Tretieho medzinárodného kongresu bulharistiky bol Univerzitný humanitný komplex Alma Mater financovaný nadáciou pre vedecký výskum pri Ministerstve školstva, mládeže a vedy. Tento komplex, ktorý bol zriadený v r. 2010, združuje približne 150 bádateľov z rozličných oblastí, ktorých jednou z priorit je okrem iného rozvoj bulharistiky a regionálnych výskumov. Hlavným partnerom univerzity pri organizácii kongresu bola najstaršia vedecká inštitúcia v Bulharsku Bulharská akadémia vied, organizačne prispeli aj Štátna archívna agentúra, Magistrát hlavného mesta a Ministerstvo zahraničných vecí Bulharskej republiky.

Hlavným cieľom tohto významného medzinárodného vedeckého fóra, ako zdôraznili organizátori kongresu, je obnoviť záujem o bulharistiku nielen doma, kde z rôznych dôvodov už mnohé bulharistické centrá postupne zanikajú, ale aj v zahraničí, a podporovať nadväzovanie nových kontaktov medzi humanitnými vedcami. V tejto súvislosti mala byť do konca roku 2013 zriadená Asociácia bulharistiky, ktorá by prevzala do svojich rúk iniciatívu pri organizácii budúcich stretnutí a kongresov, či už v úzko špecializovanom alebo v širšom rozsahu. Rovnako jej úlohou bude zjednotiť úsilie rôznych ústavov, vedeckých centier a knižníc o rozvoj bulharistiky v krajine ako aj vo svete. V súčasnosti sa už pripravujú stanovby tejto asociácie.

Na kongrese sa zúčastnilo okolo 500 bádateľov z 34 krajín z Európy, Ázie a Ameriky reprezentujúcich okolo 130 vedeckých a akademických inštitúcií. Len pre zaujímavosť – samotný program podujatia vytlačený v bulharskej a anglickej mutácii obsahoval úctyhodných 227 strán. Jednotlivé príspevky autori prezentovali v bulharčine, ruštine a angličtine. Najvýznamnejšie odzneli na takzvaných plenárnych zasadaniach, ostatné potom v časovo kratších vystúpeniach v rámci jednotlivých sekcií.

Všetky príspevky boli zaradené do nasledovných štyroch hlavných sekcií a podsekcií: I. História a archeológia – a) Bulharské územie v období antiky; b) Bulhari v stredoveku; c) Bulharské územie a Bulhari v XV.-XIX. stor.; d) Nové bulharské dejiny; e) Súčasný dejiny Bulharska; f) Ekonomika; II. Spoločnosť a kultúra – a) Antropológia. Sociológia. Kulturoológia; b.) Bulharská etnológia; c) Porovnávacia etnológia; d) Bulharská diaspóra; III. Bulharská literatúra – a) Dejiny bulharskej literatúry; b) Bulharská literatúra v európskom a svetovom kontexte; c) Súčasná bulharská literatúra; IV. Súčasný bulharský jazyk – a) Súčasný bulharský jazyk; b) Komparatívne a kontrastívne výskumy; c) Dialektológia; d) Fonetika

a gramatika; e) Norma, komunikácia; f) Bulharistika v zahraničí, vyučovanie bulharského jazyka; g) Lexikológia a lexikografia; h) Preklad.

Súčasťou programu kongresu boli aj okružle stoly na tému Cyrilometodistika, Bulharistika, Zlaté storočie cára Simeona: politika, náboženstvo a kultúra; Digitalizácia.

Mimo vedeckého programu kongresu sa uskutočnili rôzne kultúrne aktivity, výstavy, filmové projekcie, divadelné predstavenia, knižný veľtrh a iné. Všeobecnú pozornosť upútala najmä inštalácia výstavy *Na počiatku bolo slovo* (Искони бѣ слово) venovaná 1150. výročiu vzniku slovanského písma, ktorá predstavila históriu bulharského písomníctva od príchodu žiakov Cyrila a Metoda do Bulharska až po obdobie bulharského obrodenia. Niektoré z textov a dokumentov boli širokému publiku prezentované po prvýkrát.

Rovnako prítiažlivou bola aj dokumentárna fotografická výstava *Taliansky sochár Arnaldo Zocchi a oslobodenie Bulharska* venovaná významnému tvorovi monumentu *Cár osloboditeľ* umiestnenému v centre Sofie, ako aj ďalších monumentov spätých s oslobodením Bulharska spod osmanského jarma týčiacich sa v rozličných bulharských mestách.

V rámci kultúrneho programu bola pre účastníkov kongresu organizovaná prehliadka kultúrno-historických objektov v centre Sofie, najmä krypty chrámu sv. Alexandra Nevského, Chrámu sv. Sofie, Národného etnografického múzea, Národného archeologického múzea s obhliadku archeologických vykopávok antickej Serdiky, ako aj návšteva Bojanského kostola a Národného historického múzea nachádzajúceho sa na okraji hlavného mesta.

Treba v tejto súvislosti dodať, že zmienené významné výročie spoločnej cyrilometodskej tradície sme si v roku 2013 pripomínali aj na Slovensku formou organizovania celého radu medzinárodných vedeckých konferencií. Na takom významnom podujatí, akým III. medzinárodný kongres bulharských štúdií nepochybne je, sa, žiaľ, zo Slovenska zúčastnilo len málo odborníkov.

Slovenskú akademickú obec reprezentovali na tomto významnom podujatí traja vedeckí a pedagogickí pracovníci. Ústav rusínskeho jazyka a kultúry Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity zastupovala prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc., ktorá predniesla svoj príspevok venovaný fonologickému systému spisovnej slovenčiny a bulharčiny v širšom slovanskom kontexte v sekcii *Súčasný bulharský jazyk (Komparatívne a kontrastívne výskumy)*.

Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied zastupovala Mgr. Mária Košková, CSc. So svojím príspevkom venovaným bulharským jazykovedným štúdiám na Slovensku za obdobie posledných dvadsiatich rokov vystúpila v sekcii *Súčasný bulharský jazyk (Bulharistika v zahraničí, vyučovanie bulharského jazyka)*.

Katedru Všeobecných dejín Univerzity Komenského na tomto podujatí reprezentoval doc. Martin Hurbanič PhD. Svoj príspevok týkajúci sa problematiky vzťahov Avarov a Východorímskej ríše predniesol v sekcii *História a archeológia (Bulhari v stredoveku)*.

Na záver treba vyjadriť nádej, že úspešný priebeh Tretieho medzinárodného kongresu bulharistiky v Sofii, ktorý patril k najväčším a najvýznamnejším bulharistickým podujatiam a vyznel ako veľký sviatok slobodného ducha, bude postačujúcou motiváciou pre novozriadajúcu sa Asociáciu bulharistiky a realizácia ďalšieho kongresu nenechá bulharistov na seba dlho čakať. Ostáva len dúfať, že na budúcom kongrese sa dočkáme viac participantov aj z nášho vedeckého a akademického prostredia.

Mária Košková, Martin Hurbanič

Dôstojné završenie projektu *Celokarpatského dialektologického atlasu* (Общекарпатский диалектологический атлас. Указатели. Краков 2012. 214 с.)

Mnohoaspektové kultúrohistorické, etnografické i jazykovedné výskumy, realizované najmä v posledných desaťročiach 20. storočia, jednoznačne potvrdili existenciu istého špecifického spoločenstva, žijúceho na území medzi severnými výbežkami Karpát a Dunajom. Vedecká dôležitosť systematického a komplexného výskumu histórie, kultúrnych tradícií a jazykov karpatskej oblasti je nesporná; určuje ju úloha, ktorú Karpaty zohrali v procese formovania sa slovanských i neslovanských etnických skupín. Príčiny, priebeh i dôsledky dlhodobých karpatských jazykových kontaktov a interferencií skúma *lingvistická karpatológia* (v literatúre označovaná niekedy aj ako *karpatská jazykoveda*), ktorá sa v súčasnosti ambiciózne prezentuje ako samostatná jazykovedná disciplína. Pri koncíznejších definíciách sa chápe ako priestorovo charakterizovaný fragment súboru lingvistických disciplín (indoeurópskej a ugrofínskej areálovej lingvistiky, teórie jazykových kontaktov, typológie a i.), ktoré synchronne a diachronne skúmajú geneticky heterogénnu oblasť Karpát a priľahlých regiónov. Chápanie globálnych a konkrétnych úloh lingvistickej karpatológie v každej etape jej rozvoja a dynamický prístup k ich formulovaniu závisí od súhrnu existujúcich (a istým spôsobom interpretovaných) faktov. V súčasnej etape rozvoja tejto disciplíny sú dôležité dialektologické výskumy, a to najmä práce jazykovozemepisného charakteru. Najvýraznejším projektom z tejto výskumnej oblasti je *Celokarpatský dialektologický atlas* (ďalej CKDA). Na splnenie náročných úloh súvisiacich s prípravou koncepcie a vlastnou realizáciou tohto nadnárodného atlasového projektu bolo potrebné sústrediť bádateľské úsilie inštitúcií a dialektológov vo všetkých krajinách karpatskej zóny. Tento pozoruhodný makroatlas pripravoval kolektív autorov, ktorí mali značné, no často domácou národnou tradíciou určené poznatky o využívaní jazykovozemepisných metód. Koncepcia CKDA sa vypracúvala a precizovala na mnohých pracovných stretnutiach *Medzinárodného redakčného kolégia CKDA*, organizovaných vo všetkých krajinách, zúčastňujúcich sa na riešení tohto projektu. Aj

pri tejto príležitosti možno pripomenúť, že slovenská jazykoveda významnou mierou participovala aj pri organizovaní týchto pracovných porád (pripravila 5 zasadaní MRK CKDA, a to v rokoch 1974, 1980, 1983, 1990, 1995).

Dôležitosť štúdia dialektov karpatského areálu je zrejmä a nesporná aj z aspektu slovenskej dialektológie. V *karpatskej jazykovede* sa tieto dialekty skúmajú ako lingvistické objekty stojace v istom protiklade k iným dialektom, ktoré reprezentujú jednotlivé národné jazyky; demonštrujú totiž existenciu interdialektových (interjazykových) zhôd z rozličných jazykových rovín. Prameň týchto zhôd je niekedy v *praslovančine* (a vtedy sa vzťahujú ku *geneticky homogénnemu lingvistickému kontinuu*), no častejšie v *neskorších zblíženíach*, ktoré sú dôsledkom kontaktov a interferencií jazykov areálu (v tejto súvislosti možno pripomenúť spoločnú vrstvu priamych a sprostredkovaných prevzatí z východorumánskych jazykov a maďarčiny), pričom v tomto prípade spoločné elementy charakterizujú *geneticky heterogénne kontinuum*.

Výskumy organizované v súvislosti s prípravou CKDA (dotazník obsahoval 785 otázok rozdelených do 15 tematických skupín) umožnili získať dostatočne reprezentatívny korpus prevažne *lexikálno-sémantických javov* určujúcich i dokazujúcich svojbytnosť daného lingvistického kontinua. Na Slovensku sa dotazník CKDA vyplňal v 24 lokalitách (v 20 slovenských a v štyroch ukrajinských); ich výber však nebol podľa nášho názoru optimálny. Obce ako Gajary, Blatné, Nitrianska Blatnica či Žemberovce nereprezentujú výsostne karpatské pastierske oblasti; na vieraceré otázky dotazníka sa preto nezískali relevantné odpovede. CKDA (na mapách i v tzv. nemapovaných materiáloch) spracúva lexikálno-sémantický materiál získaný v lokalitách, v ktorých sa hovorí *poľskými, moravskými, slovenskými, ukrajinskými, maďarskými, moldavskými, rumunskými, srbskými, macedónskymi i albánskymi nárečiami*. Bulharský materiál sa na základe rozhodnutia bulharskej národnej komisie nesppracúval; rumunské údaje sa vyexcerpovali najmä z atlasov S. Popa a E. Petrovicia.

Pri heuristickom výskume i spracúvaní materiálu pre ciele CKDA sa uplatňoval *onomaziologický i semaziologický aspekt*; lexémické i sémantické prvky sa skúmali paralelne. Tak napr. v VIII. tematickom okruhu zahŕňajúcom *ľudovú metrologiu* sa v dotazníku formulovali otázky skúmajúce názvy „palíčky s niečo (napr. dlh) označujúcimi zárezmi“ (otázka 488), a následne sa hneď zisťovala sémantická amplitúda lexémy **rováš* (otázka 489). Na základe priestorovej projekcie istého súboru špecifických karpatských osobitostí podáva CKDA jednak charakteristiku vlastnej karpatskej zóny (a jej vzťahu k balkánskej zóne), jednak predstavuje vnútornú diferenciáciu vymedzeného makroareálu. Cieľom atlasu je teda predstaviť zhodné elementy rozličného pôvodu na dialektovej úrovni, dokázať istú kontinuitu ich prezentácie v dialektoch karpatského areálu. V praxi *synchronne zameraného CKDA* sa všetky tieto špecifické elementy, charakteristické pre dialekty skúmaného areálu (nezávisle od ich pôvodu alebo priameho prameňa iradiácie), označujú termínom *karpatismus*. V slovenskej jazykovednej literatúre

sa takto označujú napr. lexémy *birka, cap, cárok, črpák, čula, geleta, grapa, klag, kolastra, koliba, komárnik, kornuta, košiar, magura, merinda, putera, redikať, ryndza, salaš, strunga, šuta, urda, valach, vakeša, žinčica* a i.

V priebehu šiestnástich rokov vyšlo 7 (sedem) zväzkov CKDA (1. zväzok Kišínov 1989, 2. zväzok Moskva 1988; 2. vyd. 1994, 3. zväzok Varšava 1991, 4. zväzok Ľvov 1993, 5. zväzok Bratislava 1997, 6. zväzok Budapešť 2001, 7. zväzok Belehrad – Nový Sad 2003; mapy a príslušné komentáre sa publikovali spoločne v jednom zväzku) a úvodný zväzok (Skopje 1987), ktorý predstavil teoreticko-metodologické východiská tohto nadnárodného makroatlasu, používanú transkripciu, techniku spracúvania máp a komentárov, priniesol charakteristiky skúmaných lokalít, súpisy informátorov a explóratórov. Publikovala sa v ňom aj čiastočne inovovaná verzia dotazníka.

Sedem zväzkov CKDA prezentuje pozoruhodné množstvo lexikálnych a sémantických údajov, ktoré vytvárajú (okrem iného) spoľahlivú materiálovú bázu na ďalšie výskumy a možno i treba ich využiť napr. aj pri koncipovaní nárečových slovníkov. Členovia medzinárodného redakčného kolégia CKDA preto hľadali spôsob, ako čo najadekvátnejšie sprístupniť bohatý materiál sústredený v tomto nadnárodnom makroatlase. Už na zasadaní, ktoré sa konalo počas XII. (krakovského) zjazdu slavistov r. 1998, prijali členovia kolégia návrh prof. Janusza Riegera vydať *indexy* (zoznamy, registre) ku všetkým (plánovaným) zväzkom CKDA (VI. a VII. zväzok neboli ešte v tom čase publikované).

Prof. Rieger ako navrhovateľ a iniciátor vydania sa podujal pripraviť samostatný zväzok indexov k makroatlasu ako zodpovedný redaktor. Po rokoch „sýtej“ organizátorskej i odbornej práce (bolo treba „nájsť“ dialektológov, ktorí by boli ochotní a schopní pripraviť súpisy jednotlivých národných indexov podľa jednotnej koncepcie, dodržať stanovené termíny a pod.) sa J. Riegerovi i jeho najbližším spolupracovníkom podarilo plán v plnom rozsahu úspešne realizovať.

Vydaný zväzok indexov CKDA pokračuje v tradícii predchádzajúcich atlasových tlačí: všetky (úvodné) informatívne state zväzku sú publikované v ruštine a vo francúzštine. V týchto dvoch jazykoch je napísaný *Predslov*, v ktorom sa načrtáva obsah kníh, kapitolka nazvaná *Krátka informácia o atlase* (obsahuje relevantné údaje o bádateľoch, ktorí sa nejakým spôsobom zúčastnili na tvorbe koncepcie či na jej realizácii) aj *Krátke informácie o zomrelých členoch redakčného kolégia CKDA* (o profesoroch S. B. Bernštejnovi, B. Vidoeskom, J. Zakrevskej, A. Zarębovi, G. P. Klepikovej, P. Ondrusovi, R. Udlerovi, I. Sipošovi). Tieto informácie dopĺňajú základné bibliografické údaje o textoch, približujúcich život a (najmä karpatologické) dielo uvedených jazykovedcov.

Užitočné údaje nájde používateľ „ukazovateľov“ CKDA zaiste aj v súpise všetkých pre ciele tohto nadnárodného diela 210-tich skúmaných lokalít, v kompletnom i komplexnom bibliografickom zozname vydaní jednotlivých zväzkov atlasu a najmä v registri máp i tzv. nemapovaných, prezentovaných vo všetkých siedmich zväzkoch CKDA. Možno vari pozna-

menat', že v V. zväzku CKDA, ktorý na vydanie pripravila slovenská národná komisia (vyšiel vo Vydavateľstve Veda v Bratislave r. 1997) je máp najviac, a to 85.

Jadro publikácie tvoria prirodzene národné „ukazovatele“, teda indexy mapovaného materiálu. Sú zoradené v poradí, zodpovedajúcemu číslovaniu výskumných bodov: prvý je poľský index, potom český, slovenský (pripravil ho pisateľ tohto textu; abecedne zoradené heslá sú uvádzané v troch stĺpcoch na s. 95 - 108), maďarský, ukrajinský, rumunský, „anachronický“ prezentovaný srbochorvátsky index (zahŕňajúci materiál z Chorvátska, Srbska i Kosova, Čiernej Hory), albánsky a macedónsky index. Uvedieme aj konkrétne ukážku hesiel zo slovenského indexu: bača 7, 5, 6, 7, 11, 23: treba ho čítať tak, že lexéma (seméma) je spracovaná v 7. zväzku (číslo zväzku je vytlačené boldom) na mapách č. 5, 6, 7, 11, 23; črpák 2, NM 44: lexéma črpák je spracovaná v „nemapovanom materiáli“ s číslom 44.

Je nepochybné, že na jednotlivých mapách, v tzv. nemapovaných materiáloch a v príslušných komentároch siedmich zväzkov CKDA predstavené fakty (údaje) tvoria doteraz neznámu výnimočnú bázu na ďalšie mnohoaspektové výskumy (nielen) v oblasti *lingvistickej karpatológie*. Synchronný opis lingvistických areálov, ich katalógizácia a klasifikácia podľa stanovených parametrov na príslušných mapách (konfigurácia, dynamika, centrálnosť – periférnosť) umožňuje primeranejšie riešiť problematiku časovej (dobovej) stratifikácie zodpovedajúcich javov, určiť chronológiu prevzatí, inovácií apod. Vydanie kompletných i komplexných indexov („ukazovateľov“) k lexikálnemu i sémantickému materiálu, zaregistrovanému a príslušne spracovanému na mapách i v komentároch vo všetkých siedmich zväzkoch CKDA, výrazne zjednoduší a prístupní ich využívanie v ďalších (aj) interdisciplinárne zameraných výskumoch.

Ivor Ripka

Nové monografie o slovenskej hydronymii
(KRŠKO, J. – VELIČKA, D.: Hydronymia povodia Kysuce. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2011. 208 s.; KRŠKO, J.: Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2011, 228 s.; HLADKÝ, J.: Hydronymia povodia Dudváhu. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied 2011, 199 s.)

V roku 2008 vyšla v digitálnej a onedlho aj v printovej podobe hydronomastická práca od Jaromíra Krška

s názvom *Hydronymia povodia Hrona*. Táto monografia sa zaradila do stále sa rozširujúcej knižnice komplexných hydronomastických prác zo slovenského územia, spracovaných podľa jednotnej metodiky slovenského hydronomastického projektu *Hydronymia Slovaciae*, respektíve v celoeurópskom kontexte podľa zásad projektu *Hydronymia Europae*. Monografia Hydronymia povodia Hrona predstavovala doteraz najväčšie spracované povodie (1052 heslových názvov vodných tokov a 158 heslových názvov vodných plôch, vodopádov a prameňov bez variantných názvov). Autor na spracúvaní povodia druhej najdlhšej slovenskej rieky (271 km) sústavne pracoval v rozmedzí rokov 2003 – 2008.

Po spomínanej monografii J. Krška vyšli na sklonku roka 2011 aj tri ďalšie hydronomastické práce – v spoluautorstve J. Krška a D. Veličku Hydronymia povodia Kysuce, od J. Krška Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu) a od J. Hladkého Hydronymia povodia Dudváhu.

Keďže metodika všetkých hydronomastických prác je v podstate jednotná, obsahovo možno v monografiách vymedziť tri tematické časti.

V úvodných častiach monografií možno spravidla nájsť kapitoly o historickej aj súčasnej hydrografickej charakteristike skúmaného povodia, o historických a etnických vplyvoch na toponymiu v skúmanom povodí, celkový pohľad na onomastickú a lingvistickú charakteristiku analyzovaných názvov či zásady spracovania heslovej časti.

Nosnú časť monografií predstavuje druhá časť, ktorá predstavuje lexikograficky (abecedne) zostavený heslár vodných názvov podľa jednotnej metodiky projektu Hydronymia Slovaciae. V poslednej, tretej časti je lexikograficky zostavený heslár názvov vodných plôch, vodopádov a prameňov. Stavba hesla je rovnaká ako pri názvoch vodných tokov.

V záveroch prác autori uvádzajú hydrografické členenie jednotlivých povodí a mapku spracovaného povodia. V kapitole o hydrografickom členení je prehľadne spracovaná štruktúra celého povodia so všetkými prítokmi hlavného toku. Autori monografií však v rámci metodiky utvárania hydrografickej štruktúry povodí zvolili divergentný prístup. J. Krško v Hydronymii povodia Kysuce so spoluautorom D. Veličkom postupuje pri hydrografickom členení od ústia rieky smerom k prameňu. Dôvody na takýto postup vysvetlil J. Krško už vo svojich Metodických pokynoch (2005, s. 15) – postup smerom od ústia k prameňu je vlastný aj vodohospodárom, ktorí takto merajú a potom v mapách označujú dĺžku vodného toku. J. Hladký sa vo svojej monografii pri hydrografickom členení povodia pridržal, podobne ako v Hydronymii povodia Nitry (2004), metodiky, ktorá vychádza z opačného smeru pri utváraní hydrografickej štruktúry povodia – od prameňa k ústiu. Autor použil logický argument, že aj pri všeobecnej charakteristike jednotlivých tokov sa v heslovej časti uvádza pravá či ľavá strana prítoku vždy smerom od prameňa k ústiu, teda v smere prúdu toku, nie naopak.

Už monografia o hydronymii Hrona posunula vpred aj samotnú metodiku hydronomastických výskumov

– prvý raz sa v nej hodnotila aj pravosť a spoľahlivosť historických listín priamo v heslovej štruktúre konkrétneho názvu. To je dôležité aj pre interpretáciu názvu - rok vydania sfalšovanej listiny, z ktorej sme vyexcerovali vlastné meno, nemusí byť spoľahlivý a môže v konečnom dôsledku bádateľa zavádzať (napr. vedecky ťažko odvoditeľná forma vlastného mena v určitom období vývinu slovenského jazyka a pod.). J. Krško aj tento zámer, ktorý v ostatných monografiách spolu s D. Veličkom už dôsledne aplikoval, uviedol už v Metodických pokynoch (2005, s. 35).

Na rozdiel od predchádzajúcich monografií spomínajú autori v heslách neuvádzajú len slovenské názvy a ich varianty (slovenské či rekonštruované), ale v lexikografickým heslári možno nájsť aj všetky cudzojazyčné a historické varianty názvov (napr. Prodotschofer (*Bradačkov potok) → Goriľov potok (Kysuca, s. 118): prvým názvom je jeden z variantných názvov uvedený v nemeckom jazyku, v zátvorke je do slovenčiny rekonštruovaný názov a za šípkou je odkaz na heslové slovo, v rámci ktorého sa tento variantný názov analyzuje; Ielapotok (*Jeľapotok) → Andický potok, horný Váh, s. 61: prvým názvom je jeden z variantných historických názvov, v zátvorke je do slovenčiny rekonštruovaný názov a za šípkou je opäť odkaz na heslové slovo). Takáto prehľadná forma zapisovania názvov môže byť užitočná nielen pre jazykovedcov, ale aj pre historikov, vodohospodárov, kartografov a iných odborníkov, pretože im v tejto práci umožní veľmi ľahko sa orientovať pri hľadaní konkrétneho dokladu.

V súvislosti s uvádzaním takýchto názvov do heslára by sa azda dalo diskutovať o tom, či je potrebné v heslári uvádzať aj tvary názvov, pri ktorých je už na prvý pohľad vidno, že sú poznačené iba cudzojazyčnou grafikou, a teda sú ľahko rekonštruovateľné či preložiteľné do slovenčiny (napr. Kleine Kysuca → *Malá Kysuca, Klokotsch → *Klokoč (Kysuca, s. 75, 76), Fejérpotok → *Beliansky potok (2) [horný Váh, s. 49]), alebo či ako odkazové heslo primárne neuvádzať skôr rekonštruované tvary názvov v domacom jazyku a až za nimi do zátvorky uvádzať pôvodný zápis v prameňoch, pretože zámerom práce je primárne motivačne analyzovať slovenský názov, respektíve názov vhodný na štandardizáciu. Z pramenných dokladov by tak ako odkazové heslá azda bolo vhodnejšie uvádzať iba také, ktoré nemožno spoľahlivo rekonštruovať a motivačná analýza takéhoto názvu nemusí byť spoľahlivá. Pri hľadaní analogických názvov však môže takýto pramenný zápis dobre poslúžiť ostatným bádateľom, ktorí zasa, naopak, môžu mať k dispozícii zachytený kontinuálny jazykový vývin formy názvu od formálne podobnej, prípadne totožnej formy názvu v skôr vydaných monografiách, v ktorej ťažko rekonštruovateľný tvar autor uviedol, až po súčasný štandardizovaný tvar.

Väčšina vodných názvov v spracovaných monografiách odráža kontinuálne etnické osídlenie od obdobia, z ktorého sú doložené prvé doklady na toponymá až do neskoršieho historického obdobia. Je vidno, že etnické osídlenie skúmaného územia, o ktorom autori píšú v úvodných častiach prác, je naplno zachytené aj v jazykovom

pôvode apelatívnych alebo propriálnych motivantov (napr. pôvodom nedomáce apelatíva alebo výskyt pôvodom cudzích osobných mien), prípadne sa etnická charakteristika územia prejavuje vo forme inojazyčných zápisov.

V povodí Kysuce možno predpokladať pôvodom predslovanské názvy (Kysuca, Čadca), nemecké (*Kresťanský potok (Christiana Bach), *Veľký potok (Grosse Bach)), v rámci slovanských názvov staroslovenské (Bystrica, Čierny potok, Hlboký potok, Trstená, Besný potok, Zlieň, Sopotnica, Požeha, Klokoč, Lutiša, Oščadnica) a poľské názvy (Bagniansky potok, Krenželka, Varmusov potok), ale aj názvy, ktoré vyjadrujú v rámci slovenských makroareálov isté nárečové osobitosti (*Boršica, Cudrák, Olešnianka, Jantov potôčik, Svrčina, Korybaňa) či súvisia s valašskou kolonizáciou, ktorá v minulosti skúmaný región výrazne zasiahla (*Grúň, Grúnik, Kýčera, *Beskydský potok).

Zaujímavosťou je, že charakteristiku kopaničiarsko-valašského spôsobu osídľovania regiónu v minulosti (v kysuckom nárečí porovnaj nárečové slovo *cholvarok*) potvrdzuje aj hypertrofia vodných názvov najmä krátkych vodných tokov, ktoré vznikli z názvov samôt, motivovaných rodinnými menami pôvodných obyvateľov (Klimkov potok, Nemčákov potok, Sklenárov potok, Drozdov potok, Prívarský potok a pod.).

V povodí horného Váhu sa v motivácii vodných názvov prejavila najmä od 13.-14. storočia nemecká (Šturec, Frývaldská) a od druhej polovice 13. storočia, najmä však až od 15. storočia valašská kolonizácia (Črchľa, Grapa, Grúň, (Hnilická) Kýčera, (Kľačianska) Magura, (Vrch)grúň). V názvoch sa však petrifikoval aj vplyv románskej (Komjatná, ale aj osadné názvy Vlachy a Vlašky, ktoré vznikli z etnonyma Vlach; Slováci takto nazývali Valónov) či maďarskej lexiky (Čemec, *Taňovský potok, Rácov). Väčšina názvov v tomto povodí však rovnako má slovanský pôvod (Štiavnica, Žiar, Varínka, Sielnica, Sestrč, Bystrá, Bystrička, Črtník, Biely potok, Čierny potok, Besná, Suchý jarok a pod.). V niektorých názvoch sa zachovali nárečové apelatíva viažuce sa na príslušný nárečový areál, respektíve makroareál (Brdo, Ráztoka, Rakytovec, Rakytov, Močila, Jeľa).

V povodí rieky Dudváh možno rovnako konštatovať, že väčšina apelatívnych alebo propriálnych motivantov v doložených vodných názvoch má slovenský, respektíve slovanský pôvod (†Boguna, Derňa, Dubovský potok, Holeška, Krupica, Chvojnicia, Parná, Častiansky potok), niektoré so zachovaným slovanským sufixom -ava (Ronava, Blava, Trnávka, pôvodný vodný názov Trnava), no pri vodnom názve Dudváh možno dokonca predpokladať predslovanský (germánsky) pôvod. Vychádzajúc z charakteristiky a osídlenia tejto oblasti v minulosti tu možno nájsť aj pôvodom maďarské (Hetménsky kanál (hoci vznikol vodný názov z maďarskej formy osadného názvu Hetmeň, autor sa sotožňuje s názorom J. Stanislava, ktorý hľadá pôvodný motivant názvu v slovanskom osobnom mene *Chotěmysl* alebo *Chotěmír*, s. 59), Homorov, Kačonka, Meder, Šárd) či nemecké názvy (Ham, Neštíšský potok, Roštún).

V súvislosti s uvedenými hydronomastickými prácami by azda stálo za diskusiu, či k slovotvornej analýze vodného názvu pristupovať zo synchronného, alebo diachrónneho hľadiska, prípadne či naznačovať slovotvorný vývin názvu pomocou spisovných lexikálnych jednotiek, alebo nespisovných. Mnohé toponymá mohli vzniknúť z apelatív, ktoré zanikli, a teda v spisovnej slovenčine sa už nenachádzajú, preto nám v rekonštruovanej slovotvornej štruktúre zo synchronného pohľadu môže chýbať jeden alebo viac slovotvorných medzistupňov v slovotvornom rade. Na druhej strane zasa môže pri analýze názvu dochádzať k rozporu medzi onymickým a slovotvornou motiváciou. Možno si to predstaviť na príklade vodného názvu *Briavský potok* (Kysuca, s. 32). Autori pri slovotvornej analýze uvádzajú, že prvá časť názvu vznikla z adjektíva *briavský*, čo by však mohlo zväzdať k tomu, že takéto adjektívum možno nájsť v lexike nášho jazyka, a teda ide z lexikálno-sémantického hľadiska o slovníkové adjektívum. Adjektívum *briavský* a predpokladaný apelatívny motivant *briava* však v kodifikovaných slovníkoch nenájdeme, pretože ide len o adjektívny tvar názvu bez vlastného lexikálneho významu, ktorý sa vzťahuje k vlastnému menu *Briava* (názov vrchu). S podobným onymicko-slovotvorným rozporom sa možno stretnúť aj pri názvoch, ako je napríklad názov *Kamenica*, pretože z onymického pohľadu možno predpokladať priamy vznik názvu z apelatíva *kameň*, no zo slovotvorného hľadiska nemožno obísť slovotvorný medzistupeň v podobe adjektíva *kamenný* (→ *Kamenica*). Keď však zoberieme do úvahy skutočnosť, že pôvodnými pomenovateľmi objektov najstaršími názvami bol dedinský ľud, ktorý nevnímal a neriadil sa dajakými slovotvornými pravidlami, vhodnejšie je pri rekonštrukcii azda zvoliť onymický prístup. Rozdiel medzi slovotvorným a onymickým prístupom k motivačnej rekonštrukcii okrem spomínaných neurčitostí spôsobuje aj motivačnú (obsahovú) neurčitosť vlastného mena, pretože ak vychádzame z onymickej rekonštrukcie, že názov vznikol priamo zo substantíva, tak uvádzané vlastné meno vyjadruje onymický obsah „čo sa tam nachádza“ (kamene), pri slovotvornej rekonštrukcii je však bezprostredným motivantom názvu adjektívum, ktoré vyjadruje onymický obsah charakteristiky pomenovaného objektu s významom „aké to tam je“ („kamenný potok, miesto“ a pod.). Naostatok možno tento rozpor zvýrazniť ešte jedným príkladom. Pri vodnom názve *Kyzkov potok* (Kysuca, s. 32) autori uvádzajú, že názov vznikol z osadného názvu *Kyzkovci* a ten z osobného mena *Kýzek*, rovnako pri vodnom názve *Buchtov potok* uvádzajú, že vznikol z terénneho názvu *Buchtová*. Z onymického pohľadu s týmito názormi by sme mohli súhlasiť, no zo slovotvorného pohľadu je z formálnej štruktúry názvov vidno, že sa utvorili priamo z osobného mena *Kýzek*, respektíve z osobného mena *Buchta*.

Výskum hydronymie (a onomastický výskum vo všeobecnosti) prináša mnohé cenné informácie o formálnom a sémantickom vývine lexiky najmä v starších obdobiach. Mnohé apelatíva sa petrifikovali len vo vlastných menách a získať ich iným spôsobom by nebolo možné. Onomas-

tický výskum a historicko-onymická rekonštrukcia preto poskytujú závažné informácie aplikovateľné nielen v slovnikovníctve, ale aj v slavistickom kontexte. Všetky spomínané monografie pridávajú do slovenskej hydronomastickej mozaiky ďalšie hodnotné časti. Rozširovanie knižnice s takýmito prácami uľahčuje hydronomastický výskum ostatným domácim či zahraničným (napríklad z Ukrajiny, Poľska, Ruska či Českej republiky) hydronomastikom, pretože môžu zozbierané vodné názvy z nimi spracúvaných povodí komparovať s názvami už spracovaných povodí, porovnávať výskyt pôvodom slovanských apelatívnych motivantov, všimnúť si a analyzovať ich sémantické posuny a motivačnú intenciu smerom k propriám. Ďalším hydronomastickým výskumom sa zároveň rozširuje aj výskumné podložie, na základe ktorého sa bude môcť aplikovať ďalší slavistický, najmä komparatistický aspekt tak v súvislosti s inoslovanskou, ako aj neslovanskou hydronymiou. Okrem toho sú tieto monografie dôkazom o tom, že hydronomastické, resp. onomastické vedecké bádanie na Slovensku nestagnuje a hydronomastické výstupy nie sú dôležité len pre slovistikú (onomastiku, lexikológiu, etymológiu, dejiny slovenského jazyka, dialektológiu atď.), ale aj pre výskum slovenských dejín (najmä s dôrazom na skúmaný región) a pre štandardizáciu vlastných mien tokov a vodných plôch (kartografia).

Andrej Závodný

BEL, M.: Trenčianska stolica.

Eds. M. Turóci – I. Nagy. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci 2013. 448 s.

Za najvýznamnejšie dielo Mateja Bela (1684 – 1749), vynikajúceho polyhistora patriaceho k najlepším európskym vzdelancom svojej doby, možno nepochybné pokladať *Historicko-zemepisné vedomosti o súvekom Uhorsku* (*Notitia Hungariae Novae Historico-geographica*). Obsahuje historické a geografické opisy všetkých 48 stolic vtedajšieho Uhorska a v dobe svojho vzniku predstavovalo dovtedy najrozsiahlejšiu a najpodrobnejšiu prácu svojho druhu o území Uhorska.

Tlačou bol kvôli rôznym ťažkostiam publikovaný iba text 11 stolic. Ako prvý vyšiel v roku 1723 text *Vedomostí o Spišskej stolici*. Bol totiž zaradený do diela *Posol starého a súvekeho Uhorska* (*Hungariae antiquae et novae prodromus*), v ktorom Bel predstavil svoj projekt veľkého vlastivedného výskumu Uhorska. V prvom zväzku *Vedomostí* z roku 1735 bola zahrnutá Bratislava a prvá časť Bratislavskej stolice, ktorá bola spolu s opisom Turčianskej, Zvolenskej a Liptovskej stolice dokončená o rok v druhom zväzku. Tretí zväzok z roku 1737 opísal Pešťanskú, Pilišskú a Šoltskú stolicu a štvrtý zväzok z roku 1742 Novohradskú, Tekovskú, Nitriansku a Hontiansku stolicu vrátane Malohontu. Piaty zväzok bol pravdepodobne vytlačený až po autorovej smrti v roku 1749 a ob-

sahoval iba opis Mošonskej stolice. Tento zväzok mal však zahŕňať spolu s ostatnými zadunajskými stolicami aj Oravskú a Trenčiansku stolicu, ktoré mali byť súčasťou už prvého zväzku. Latinský originál Trenčianskej stolice vyšiel tlačou až v roku 2011 a po preložených vydaniach Turčianskej, Oravskej, Zemplínskej a Užskej stolice vyšiel o dva roky neskôr aj jeho preklad.

Publikácia vyšla v rámci publikačnej edície Kysuckého múzea v Čadci nazvanej ZLATÝ FOND ako výsledok práce medzinárodného tímu odborníkov. Originálny latinský text *Vedomostí* Trenčianskej stolice pre vydanie pripravili maďarskí historici Gergely Tóth, László Glück a Zoltán Gözsy. Autorom slovenského prekladu je Imrich Nagy z Katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici a úlohu recenzentov na seba prevzali klasickí filológovia Erika Juriková a Daniel Škoviera. Za výslednú podobu publikácie môžeme vďačiť Martinovi Turócimu z Kysuckého múzea v Čadci.

Po úvode (s. 11-12) poskytujúcom základné informácie o publikácii nasleduje kapitola *Život a dielo Mateja Bela* (s. 13-27), ktorú napísal Martin Turóci. Najskôr sa venuje detailnému opisu Belovho života, pričom používa aj bohatý poznámkový aparát. Jeho snaha o presnosť a kompletnosť údajov, napríklad upresnenie informácie o narodení, či vysvetlenie termínov ako pietizmus svedčí o tom, že ide o publikáciu venovanú širokému okruhu čitateľov. Po vymenovaní a opise Belových diel sa v ďalšej časti Turóci venuje už samotným *Vedomostiam*. Okrem základných informácií tu možno nájsť aj krátky popis diela, z ktorého Bel pri písaní vychádzal, či dokonca konkrétny príklad dotazníka, ktorý posielal tým, čo po oslovení prejavili záujem o spoluprácu, keďže nebolo v silách jedného človeka, aby také dôkladné a rozsiahle dielo zrealizoval celkom sám. Taktiež sú tu uvedené ťažkosti, s ktorými sa Bel pri písaní a vydávaní potýkal.

Autorom ďalšej kapitoly s názvom *Matej Bel a Vedomosti o Trenčianskej stolici* (s. 29-46) je Imrich Nagy. Dôvod toho, že stolica nebola súčasťou prvého zväzku, nevidí v jej nedostatočne kvalitnom spracovaní, ale v ťažkostiach so zberom materiálu. Nagy ďalej spomína, kto všetko sa už textu venoval a nezabudne sa zmieniť o prvom výberovom preklade textu *Vedomostí* o Trenčianskej stolici od Katáriny Rácovej, ktorej jazykové interpretácie však na mnohých miestach hodnotí ako „problematické a neraz faktograficky sa rozchádzajúce s Belovou pôvodinou“. Podáva nám informácie o štruktúre diela a krátky súhrn každej časti, pričom vždy popisuje, čím všetkým sa autor zaoberá a čo si všima. Uvádza i Belove postoje voči rôznym svetským hodnostárom, pričom napríklad zaujímavosť informuje, že „Belove formulácie ohľadom aktuálnej politickej situácie, najmä však povstania Františka II. Rákociho, boli v jeho rukopisných textoch, intaktných cenzorskými zásahmi, diametrálne odlišné ako v publikovaných textoch“. Skutočnosť, že je toto dielo v Belovej dobe nepublikované a teda necenzurované, pripomína Nagy aj ďalej. Napokon sumarizuje autorove preferencie použitých prameňov.

Vedomosti o Trenčianskej stolici ako prvé vychádzajú v slovenskom preklade s paralelným latinským textom.

Približujú nám tak novovekú latinčinu Belovej doby a stávajú sa dobrým podkladom k potencionálnej budúcej jazykovednej práci. Táto nosná časť vydania obsahuje dva druhy poznámok. Pôvodné poznámky Mateja Bela obsahujú predovšetkým bibliografické odkazy na použité pramene. V texte sú značené malými písmenami latinskej abecedy a ich obsah sa nachádza pod čiarou v latinskom i slovenskom texte. Nagy pri prekladaní do slovenčiny Belove skrátené bibliografické odkazy skompletizoval a doplnil o ďalšie dôležité údaje. Okrem toho prekladateľ pridal aj svoje poznámky, ktorých je mnoho viac a obsahujú dnešné názvy obcí, vysvetlenie rôznych termínov, priblíženie mytologických postáv a podobne. Opravuje tu napríklad aj Belove chybné informácie. Tieto poznámky sú označené číslami a nachádzajú sa za touto časťou publikácie.

Samotný text sa člení na dve hlavné časti, všeobecnú a špeciálnu. Všeobecná časť (s. 51-81) obsahuje 8 paragrafov opisu prírodných a 14 opisu administratívnych pomerov stolice. V prírodopisnom oddiele sa Bel zaoberá polohou, prírodnými pomermi a prednosťami Trenčianskej stolice. Okrem riek popisuje i podnebie, kvalitu pôdy, chov hospodárskych zvierat, ale i výskyt divjej zveri, vtákov a rýb. Najväčšiu pozornosť však venuje termálnym prameňom a bohatému vykresleniu ich liečivých účinkov. Politický oddiel pojednáva o prvotných i súčasných obyvateľoch Trenčianskej stolice. Autor sa tu zaoberá rozličnými mravmi obyvateľstva, zmieňuje sa o ich zovňajšku, zvykoch pri stravovaní a odievaní, o svadobných oslavách, výchove detí, ich chvályhodnej pohostinnosti, povahe či pohrebných obradoch. Takisto nesmie chýbať zmienka o vychýrenom trenčianskom pive či žilinskom víne. Potom už Bel prichádza ku chvále šľachty, kde okrem iného osobitne popisuje aj výchovu ich synov a dcér. Tu sa už dozvedáme o jednotlivých šľachtických rodoch Trenčianskej stolice. Ako prvý je tu uvedený príbeh Matúša Trenčianskeho, po ktorom nasledujú ďalšie popredné šľachtické rody. Najviac priestoru však autor nepochybne venuje Iľešháziomcom. Následne ešte vymenúva šľachtické panstvá a po zmienke, že Trenčiansky kraj mali v osobitnej starostlivosti králi, ukončí túto časť Matejom Korvínom.

Omnoho členitejšia je špeciálna časť (s. 123-345). V úvode Bel poznamenáva, že táto stolica bola rozdelená na štyri celky, podľa ktorých sú v tejto časti oddiely rozdelené. Tu však nutno podotknúť, že hoci podľa prekladu ju rozdelili „starí Maďari“, lepší by bol v tomto prípade termín „Uhri“, keďže tak pravdepodobne učinili Uhri slovenského pôvodu. Každý oddiel sa ďalej delí na state, v ktorých sa autor venuje hradom, mestechám a dedinám daného slúžnovského okresu. V prvej stati sa venuje hradom Horného slúžnovského okresu, za ktoré možno spomenúť Starhrad, Strečno, Bytčiansky či Lietavský hrad. Stať o mestechách nám zase podáva informácie o Kysuckom Novom Meste, Varíne, Žiline, Rajci či Považskej Bystrici. Dediny sú, rovnako ako v ostatných oddieloch, rozdelené ďalej na dediny za Váhom a dediny pred Váhom. Oddiel o Strednom slúžnovskom okrese predstavuje disproporčne najrozsiahlejšiu časť celého diela a zaoberá

sa najmä kráľovským mestom Trenčinom, ale aj menšími mestečkami ako je Púchov, Ilava či Dubnica. Nechýbajú informácie ani o Trenčianskom, Lednickom či Ilavskom hrade. Menej pestrý je oddiel o Dolnom slúžnovskom okrese, ktorý pojednáva o hrade a mestečku Beckov a dedinách. Podobne je na tom oddiel o Záhorskom slúžnovskom okrese, kde sa hovorí o Uhrovskom hrade, Bánovciach a dedinách. Text je ukončený *Prehľadom cestných spojení Trenčianskej stolice* (s. 346-347).

Po poznámkovej časti (s. 348-362) nasleduje zoznam prameňov, použiteľ a odporúčanej literatúry (s. 370-372). Veľmi podarené a osožné sú i ďalšie časti, napríklad *Chronologický prehľad diel Mateja Bela* (s. 373-381) či konkordančná tabuľka (s. 383-395), ktorá prináša súpis obcí ležiacich na území niekdajšej Trenčianskej stolice v slovenskom, nemeckom a maďarskom jazyku.

Toto veľkolepé dielo Mateja Bela, vďaka ktorému ho môžeme označiť za otca modernej uhorskej vlastivedy, je o to vzácnejšie, že mnohé z informácií sa nezachovali v žiadnom inom prameni. Pokiaľ ide o edíciu *Vedomostí Trenčianskej stolice*, veľmi výstižne sa v predhovore vyjadril riaditeľ Kysuckého múzea Miloš Jesenský. Podľa neho je kniha „nielen fundovaným a kritickým prekladom Belovho rukopisu, aký doposiaľ nebol preložený do slovenského jazyka, ale vďaka bohatosti poznámkového aparátu a vysvetlivkám mimoriadne zasväteným exkurzom do pomerov v niekdajšej Trenčianskej stolici v prvej polovici 18. storočia“ (s. 9). Slová pochvaly, s ktorými nemožno nesúhlasiť.

Nikoleta Hubinská

LACH, M.: Il contributo di Giorgio Giovanniccio Bazilovič OSBM alla formazione monastica dei Basiliani dell'eparchia di Mukačevo (1789-1821). Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum.

Roma: Pontificium Institutum Orientale, Facultas Scientiarum Ecclesiasticarum Orientalium 2009. 194 s.

LACH, M.: Predstavenie autora diela Brevis notitia Juraja Joannikija Baziloviča OSBM (1742-1821). In: Joanik Bazilovič: Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku. Eds. M. Bizoňová – J. Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2013, s. 6-12.

Recenzovaná publikácia predstavuje výber z dizertačnej práce Milana Lacha, pomocného biskupa Prešovskej gréckokatolíckej archieparchie, ktorého pre jeho odborné zameranie v oblasti spirituality kresťanského Východu nemusíme verejnosti osobitne predstavovať. Práca napí-

saná v talianskom jazyku, ktorú vydal Pápežský východný inštitút v Ríme v roku 2009, si kladie za primárny cieľ priblížiť čitateľovi dve rukopisné asketické diela Juraja Joannikija Baziloviča, pôvodom z Hlivíšť na východnom Slovensku, protoigumena mukačevského baziliánskeho kláštora a významného kultúrneho a cirkevného dejateľa prelomu 18. a 19. storočia, ktorý je autorom celého radu latinských i cirkevnoslovanských spisov k dejinám cirkvi, liturgie a mníšskeho a asketického života v prostredí cirkvi byzantského obradu. Vzhľadom na fakt, že jeho diela sú objektom záujmu vo vedeckých odborných kruhoch aj dnes, výber tejto významnej historickej osobnosti miestnej cirkvi nie je vôbec náhodný.

Autor na 194 stranách predstavil dva Bazilovičove rukopisy, ktoré tvoria jadro celej odbornej práce. Ako sám autor konštatuje, jeho cieľom nebolo ponúknuť filologické rozbor rukopisov, ale sprostredkovať ich duchovno-teologickú analýzu. Precízne a prehľadne spracované vybrané časti z dizertačnej práce, konkrétne druhá a tretia kapitola, poslúžia ako sprievodca v problematike východného mníšstva, ktoré je bohatstvom svojich duchovných tradícií počiatkom ostatných foriem kresťanského mníšstva. Okrem obsahu výberu, ktorý je predstavený hneď v úvodnej časti publikácie, má čitateľ možnosť nahliadnuť aj na jeho kompletnú verziu (*Indice generale*, s. 191 – 194) vrátane prvej kapitoly venovanej autorovi (*Giorgio Giovanniccio Bazilovič OSBM (1742-1821)*, s. 14-51) a štvrtej kapitoly ponúkajúcej náhľad na ďalšie systematické dielo v oblasti asketiky (*La Imago vitae monasticae*, s. 170-215), jedinečné vo svojej dobe a regióne.

V úvode (*Introduzione*, s. 1-9) autor uvádza čitateľa do problematiky a vysvetľuje postavenie mníšstva v cirkevných dejinách, ktoré bolo centrom jej života a zanechalo silnú stopu v liturgii, teológii a duchovnom živote. Sami mníši, ktorí boli autormi mnohých významných duchovných diel a ktorých diela sa nám zachovali až do dnešných čias, zohrávali nepochybne dôležitú úlohu. Súčasťou úvodnej časti sú aj autorom opísané podnety k práci, predmet, objekt a účel štúdie; objasňuje aj metodológiu práce i peripetie výskumu uskutočneného vo fondoch knižnice Pápežského východného inštitútu, v Etnografickom múzeu v Užhorode, v knižnici Štátnej univerzity v Užhorode v oddelení rukopisov a starých tlačí a napokon v Štátnom archíve Zakarpatskej oblasti v Berehove. Poznemenáva, že ide predovšetkým o jeho osobný záujem spoznať mníšstvo a mníšky život na kresťanskom Východe. V poznámke pod čiarou zdôvodňuje fonetické formy prepisu mien a geografických pojmov, keďže v starých dokumentoch ich môžeme nájsť v rozličných podobách. V prípade vlastných mien používa ich taliansku verziu. Autor v nasledujúcich riadkoch vysvetľuje, že dnes poznáme niekoľko gréckokatolíckych eparchií – na Zakarpatskej Ukrajine, Slovensku, v Rumunsku a Maďarsku, ktoré v minulosti patrili do jednej spoločnej eparchie – Mukačevskej. Tá mala svoje centrum na Černečej hore pri Mukačeve, kde boli mníši prítomní od začiatku organizovaného cirkevného života. Za správne pokladá tvrdenie, že kláštory Mukačevskej eparchie boli v minulosti centra-

mi duchovného života veriacich, kam často putovali. V ťažkých časoch tak hľadali na svojej púti pomoc a podporu mníchov. Autorov výskum sa obmedzuje na obdobie rokov 1789 – 1821, teda na roky, kedy bol J. J. Bazilovič protoigumenom baziliánov Mukačevskej eparchie a ktorý mal na ich formáciu veľký vplyv. Tvrdí, že Bazilovičovi sa dodnes venovalo množstvo odborníkov v rámci histórie a liturgie, no doposiaľ sa ešte nik do hĺbky nezaoberal jeho asketickými dielami. Z tohto dôvodu v práci upriamuje pozornosť na tri diela. Rukopisné dielo *Mnišské pravidlá a nariadenia* predstavuje prvé mnišské pravidlá spísané v oblasti Mukačevskej eparchie a s určitosťou sa dá povedať, že Bazilovič je ich autorom. Rukopis *Z mnišských pravidiel a nariadení* je zbierkou z prednášok určených pre novicov Krásnobrodského monastiera. Jediné publikované asketické dielo predstavuje *Imago vitae monasticae*. Autor poukazuje na fakt, že v našej histórii gréckokatolíckej cirkvi v Mukačevskej eparchii bolo východné mnišstvo ako súčasť bohatstva byzantskej tradície vždy niečím vlastným, preto je prostredníctvom Bazilovičových asketických diel jeho prvoradou úlohou osvetliť autentický mnišský život v nej. V celej práci je uplatnená historicko-analytická metóda. Prvú a štvrtú kapitolu, hoci nie sú súčasťou uvedeného výberu, autor v úvode komentuje. Prvá kapitola opisuje historicko-politickú situáciu Uhorska pod vládou Márie Terézie, vďaka ktorej zažila Mukačevská eparchia veľký rozkvet, a Jozefa II. V druhej časti prvej kapitoly nasleduje analýza situácie miestnej cirkvi v Mukačevskej eparchii a baziliánske mnišstvo v období Juraja Joannikija Baziloviča. Tretiu podkapitolu tvorí život a tvorba autora.

V druhej kapitole (*Le Regole e costituzioni monastiche*, s. 11-80) autor analyzoval rukopis *Mnišské pravidlá a nariadenia*. Originálny text tohto rukopisu v cirkevno-slovanskom jazyku takisto uvádza aj v prílohe s jeho následným prekladom do talianskeho jazyka (s. 137-175). Táto kapitola je rozdelená do piatich častí. Prvá časť kapitoly prezentuje počiatky mnišských pravidiel všeobecne od ich vzniku, pravidlá Pachomia a Bazila Veľkého. Venuje sa takisto mnišskej reforme Teodora Studitu a počiatkom mnišstva u Slovanov a v Rusku (s. 11-17). Osobitne sú v podkapitole predstavený Nil Sorsky, Josif Volotsky a *Spoločné pravidlá* Josifa Veliamina Rutskeho (s. 17-32). V druhej časti druhej kapitoly nasleduje podrobná deskripcia *Mnišských pravidiel a nariadení* z ich formálneho i obsahového hľadiska (s. 34-39). Tretia časť druhej kapitoly sa sústreďuje na teologicko-duchovnú analýzu rukopisu (s. 40-71) a štvrtá časť na jeho teologický obsah (s. 72-78). Podľa autorovo konštatovania bol rukopis ľahko čitateľný, takže prepísanie a následný preklad prebehlo bez väčších ťažkostí. Špeciálnu pozornosť venuje predovšetkým ôsmemu pravidlu *Obširných pravidiel* Bazila Veľkého, v ktorom sa podľa jeho názoru nachádza Bazilovičova hlavná myšlienka o mnišskej formácii baziliánov. Línia ôsmeho pravidla je viditeľná vo všetkých troch dielach. Autor zdôraznil aj špecifickosť prístupu Juraja Joannikija Baziloviča (s. 78-80) a sice, že prejavil pri spíšaní svojich pravidiel enormnú schopnosť kompilovať

a syntetizovať mnohé diela, ktoré mal k dispozícii. Základom pre jeho *Mnišské pravidlá a nariadenia* boli *Mnišské pravidlá* Karlovcov a Rutskeho *Spoločné pravidlá*.

Tretiu kapitolu odbornej práce (*Dalle regole e costituzioni monastiche*, s. 81-127) tvorí po rozlúštení prepis veľmi poškodeného rukopisného diela *Z mnišských pravidiel a nariadení*. Autor analyzoval príčiny a motivácie vzniku rukopisu (s. 81-83). Nasleduje jeho vonkajšia aj obsahová charakteristika a rozdelenie na šesť častí (s. 83-106). Vybrané časti preložil a následne uskutočnil ich teologicko-duchovnú analýzu (s. 106-124). Autor poukázal na fakt, s akou pozornosťou sa Bazilovič v tomto rukopise snaží novicom vysvetliť podstatu rehoľného života. Vyslovuje tézu, že nie je možné potvrdiť, že celý rukopis je prácou Baziloviča, ale je možné, že spolupracoval s Arseniom Kocakom, jeho dobrým priateľom a spolupracovníkom pri formácii baziliánskych mníchov. Namiesto toho dospel k záveru, že Bazilovič je s určitosťou autorom tretej časti rukopisu, ktorá bola určená budúcu cárovi Pavlovi Petrovičovi.

Hlavným autorovým cieľom bolo demonštrovať veľký vplyv Baziloviča, ktorý mal na baziliánskych mníchov a takisto pripomína skutočnosť, že v priebehu trvania svojho úradu protoigumena na Černečej hore boli najpočetnejšími v Mukačevskej eparchii. Dospel k niektorým zvláštnostiam: Konštatuje paralelné používanie dvoch jazykov, latinčiny a cirkevnej slovančiny, čo podľa neho predstavuje svedectvo kontinuity záujmu, s ktorým sa mnohí vedci na Baziloviča obracajú. Na základe dvojjazyčnosti autor hovorí, že na území Mukačevskej eparchie tak prechádzala historická hranica jazyka a kultúry medzi kresťanským Východom a Západom. Opisuje ďalšie miesto stretu a to teologické, keďže Bazilovič používa západnú teologickú terminológiu a rovnako východnú liturgickú prax. Aj pri zasvätených osobách uživa východné termíny, súčasne ich však označuje západnou terminológiou. Autor ďalej komentuje, že hoci sa Bazilovič pohyboval v teologických formuláciách kresťanstva Východu a Západu, je zrejme, že bol katolík. O tom svedčí prítomnosť teológie Tomáša Akvinského a jeho integrácie do svojho vlastného diela. Zároveň konštatuje, že Bazilovič čerpal z najautentickejších prameňov východnej mnišskej spirituality, ktorých autorami sú grécki cirkevní otcovia, napríklad Bazil Veľký, Gregor Naziánsky či Ján Klimak. Bazilovič teologicky rozvíja podstatu rehoľného života od sviatosti krstu a je zaradený do východnej mnišskej tradície, ku ktorej sa chce radiť, ale ako katolík v strete a pod vplyvom latinského Západu. V tomto autor vidí jeho originálny prístup.

Prácu uzatvára precízne vypracovaný záver (*Conclusione*, s. 129-135). Autor v ňom konštatuje, že Bazilovičov osobný duchovný prínos bol naozaj veľký. Takisto opäť pripomína tézu, podľa ktorej je ôsme pravidlo *O odriekaní* z Bazilových *Obširných pravidiel* spoločným menovateľom vo všetkých troch Bazilovičových dielach, s ktorými nás oboznámil. Podstatou tohto pravidla je tvrdenie, že základnou podmienkou pre kresťana, ktorý chce žiť život s Bohom je celkové stotožnenie sa s Kristom,

ktorý hovorí: „Ak niekto chce ísť za mnou, nech zaprie sám seba, vezme svoj Kríž a nasleduje ma.“ (Mt 16, 24) a „Nikto z vás nemôže mi byť učeníkom, ak sa nezriekne všetkého, čo má.“ (Lk 14, 33). Autor uvádza, že Bazil Veľký v tomto pravidle ani raz nepoužíva termín mních; hovorí vždy o kresťanovi, pre ktorého, skrze Krista, je svet ukrižovaný a ktorý je ukrižovaný pre svet. Kresťan sa tak viac nespolieha na seba samého, ale vo všetkom nasleduje Krista. Bazilovič sa snažil uplatniť túto myšlienku ako protoigumen vo formovaní baziliánskych mníchov v Mukačevskej eparchii. Tento aspekt zjavený vo všetkých troch dielach a je podčiarknutý vždy iným spôsobom.

V práci nechýbajú ani prílohy (*Appendice*, s. 137-175). Autor v nich publikuje úplné *Mniške pravidlá a nariadenia* v cirkevnoslovanskom jazyku, nasleduje aj preklad do talianskeho jazyka. Pre dôkladné porozumenie textu slúžia čitateľovi autorom spísané značky a skratky (*Sigle e abbreviazioni*, s. 177-178). Dôležitým momentom je mimoriadne bohatá bibliografia (*Bibliografia*, s. 179-190) obsahujúca množstvo domácich ale prevažne zahraničných publikovaných i nepublikovaných prameňov, sekundárnej literatúry a článkov v latinskom, talianskom, ukrajinskom, francúzskom, nemeckom, anglickom i maďarskom jazyku. Autor okrem iného dôkladne vysvetľuje podstatné mená a termíny z textu v poznámkach pod čiarou, ktorých celkové množstvo vrátane úvodu, záveru a príloh predstavuje počet 279 položiek. Text obsahuje početné citácie, z ktorých prevládajú diela Bazila Veľkého.

Milan Lach prispel svojou úvodnou štúdiou (*Predstavenie autora Brevis notitia Juraja Joannikija Baziloviča OSBM (1742-1821)*, s. 6-12) v publikácii *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, ktorá predstavuje preklad pôvodného latinského dvojzväzkového Bazilovičovho diela *Brevis Notitia Fundationis Theodorii Koriathovits Olim Ducis De Munkacs, Pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, In Monte Csernek ad Munkacs factae*. Bazilovič v ňom publikoval všetky vtedajšie dostupné archívne materiály, buly, diplomy a iné listiny cirkevného a svetského charakteru týkajúce sa vzniku a následného vývoja gréckokatolíckej cirkvi. Svoju štúdiu rozdelil do štyroch častí. Prvá časť (*Biskup Andrej Bačinský*, s. 6-7) predstavuje významnú osobnosť Andreja Bačinského, vtedajšieho biskupa Mukačevskej eparchie, s ktorého osobou boli Bazilovičov život a dielo úzko spojené. Druhá časť (*Život a dielo Juraja Joannikija Baziloviča*, s. 7-8) nás zoznamuje s dôležitými životnými medzníkmi autora. V tretej časti (*Protoigumen baziliánov*, s. 8-10) autor opisuje Bazilovičov úrad protoigumena v tzv. „zlatom období“, ktoré bolo veľmi významné ako pre Mukačevskú eparchiu i pre baziliánov v tejto eparchii, ktorí pod Bazilovičovým vedením duchovne prekvitali a po ktorého smrti začala mniška disciplína postupne upadať. V štvrtjej časti (*Prvý historik Mukačevskej eparchie*, s. 10-12) autor uvádza do spomínaného historického dvojzväzkového diela vydaného po latinsky a komentuje takisto okolnosti jeho vzniku. Dielo vydané v Košiciach v rokoch 1799 – 1804 právom považujeme za jeden z hlavných prameňov k dejinám gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku.

Predložená publikácia Milana Lacha predstavuje cenný prínos v uvedení si skutočností, že nielen autorita Juraja Joannikija Baziloviča, ale osobitne jeho asketické diela dnes zohrávajú pre miestne gréckokatolícke cirkvi rozhodujúcu úlohu. Pre obnovenie správnej identity gréckokatolíkov na Slovensku a v Zakarpatí na Ukrajine by sa malo pokračovať v skúmaní doposiaľ neznámych diel a miestnych prameňov dotýkajúcich sa aj asketického života mníchov. Iba týmto spôsobom je možné uvedomiť si najpravdivejšie a autentické korene východnej cirkvi, ktoré sú tu prítomné vo svojom teologickom, liturgickom a duchovnom bohatstve.

Lubomíra Wilšínská

Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach.
Ed. Peter Žeňuch. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012. 268 s.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV koncepcne cieľavedome organizuje i vlastnými kapacitami realizuje základný výskum slovanských i neslovanských dimenzií slovenského písomníctva a široko ponímanej duchovnej kultúry. Vychádza pritom (aj) z poznania, že v období intenzívnej integrácie európskeho priestoru predstavuje interdisciplinárny výskum a poznávanie národnej kultúry, tvoriacej neoddeliteľnú a nesuplovateľnú zložku európskeho kultúrneho priestoru, jasnú prioritu. Výskumné aktivity pracoviska dokumentuje aj bohatá publikačná činnosť. R. 2013 vyšiel zborník štúdií – pôvodne (grantových) príspevkov prednesených na konferencii konanej v Michalovciach 23. – 26. októbra 2012 – s názvom, uvedeným v titule tejto recenzie. Kniha, na príprave ktorej participovali aj zahraničné akademické ústavy z Ruska a Bulharska, má 250 strán; vyšla s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

V publikácii, ktorá sa označuje aj ako *monotematický súbor štúdií*, je (okrem predslovu a precízne formulovaného úvodu) zaradených a podľa istých kritérií zoradených 22 príspevkov. Ich autormi sú bádatelia z Bieloruska (1), Bulharska (2), Česka (1), Maďarska (1), Ruska (3), Ukrajiny (2) a Slovenska (12). Výskumný záber prispievateľov tohto interdisciplinárne koncipovaného zborníka je široký: patrí k nemu synchronná lingvistická karpátológia, démonológia, mytológia, textová analýza pamiatok, cyrilo-metodovská problematika a i.). Navyše nejde výlučne iba o výskum jazyka a kultúry na Slovensku (skúma sa napr. ukrajinská romantická próza), a preto podľa nášho názoru možno o monotematickosti uvažovať s istou „básnickou licenciou“; explicitne by sme o spracúvaní jedinej témy vari nehovorili. Všetci autori štúdií v recenzovanom zborníku operujú s rozsiahlou literatúrou. Ani v jednom prípade však – zaiste v intenciách inštrukcií editorov pub-

likácie, ktorí sa na titulnom liste knihy i na jej prebale vymenúvajú na „autorskom mieste“ nad názvom zborníka – neuvádzajú na konci textu abecedne zoradené tituly použitých zdrojov. V texte štúdií spomínané diela sa zásadne citujú na príslušnej strane pod čiarou v číslovaných poznámkach; nepoužíva sa teda *metóda prvého údaja a dátumu*. V poradi prvá citácia niektorého knižného či časopiseckého prameňa (zdroja) v *poznámkach* (norma túto metódu pripúšťa) musí však podľa stále platnej bibliografickej normy STN – ISO 690 obsahovať minimálne meno autora a úplný názov textu (bez podnázvu a ďalších údajov) tak, ako sa potom tieto (už úplné, kompletné) údaje zaznamenávajú v tzv. bibliografickom odkaze (v zozname použitej literatúry, ktorý nemá chýbať ani v takomto prípade), aby sa zabezpečilo presné a jednoznačné spojenie citácie v poznámkach a v zozname literatúry. V tomto smere ostalo v publikácii viacero nedôsledností, ktoré v istom zmysle komplikujú orientáciu čitateľa. Nepotrebné – a často zbytočne opakované – uvádzanie kompletných (niekedy aj menej korektných) bibliografických údajov v poznámkach prirodzene nebudeme na tomto mieste dokladovať, no faktom zostáva, že ich je veľa a prípadné vyhľadávanie príslušného titulu nijako neľahčujú. (A neznamenajú ani možno očakávané výraznejšie „úspory“ ovplyvňujúce rozsah knihy.)

Peter Zeňuch (Slavistický ústav J. Stanislava SAV, Bratislava) ako spiritus rector viacerých pozoruhodných slavistických výskumných počínov a iniciátor i gestor michalovskej konferencie, na ktorej odzneli už spomínané pôvodné (základné) verzie príspevkov, sa v publikácii prezentuje programovou štúdiou nazvanou *Slovensko-slovanské dimenzie duchovnej kultúry Slovenska*. Aj pri tejto príležitosti pripomína a zdôrazňuje fakt, že Slovensko ako „dedič veľkomoravského odkazu sa nachádza medzi slovanskými konglomerátmi označovanými ako *Slavia latina* a *Slavia byzantinica*“ (s. 11). Z tejto premisy odvodzuje aj ďalšie akceptovateľné konštatácie. Patrí medzi ne aj tá, v ktorej sa autor vyslovuje o identite spoločenstva a v jej rámci aj jednotlivca: možno súhlasiť s názorom, že nie je determinovaná rozličnými historicko-spoločenskými faktormi a vyvíjala – i stále sa vyvíja – konvergentne. Pri tomto procese, skúmanom aj v rámci (v priestore) karpatského areálu, je evidentné úsilie stotožniť sa s najbližšou entitou na báze spoločného jazyka, histórie, spoločného územia a kultúry.

Júlia Dudášová-Kriššáková (Filozofická fakulta PU, Prešov) prepracovala, rozšírila a doplnila svoj pôvodný referát, ktorý predniesla na konferencii v Michalovciach; nový text publikuje pod názvom *Celokarpatský dialektologický atlas v kontexte karpatskej lingvistiky*. Autorka bola členkou Medzinárodného redakčného kolégia CKDA, pripravujúceho tento projekt, a preto disponuje relevantnými údajmi o postupe a priebehu prác, príprave jednotlivých zväzkov CKDA. Svoje výklady o tvorbe koncepcie diela dopĺňa odkazmi na príslušnú literatúru, a to najmä zahraničnú. Slovenské príspevky (ako zvyčajne) komentuje iba výnimočne. Na s. 33 (v poznámke 8) uvádza, že som novú areálovej lingvistiky, zameranú na

výskum jazykových kontaktov v karpatskom areáli nazval *lingvistikou karpatoľógiu* (až) v štúdiu publikovanej r. 2009. Dovoľujem si pripomenúť, že svoje chápanie tohto termínu a „globálnu“ interpretáciu karpatskej problematiky som predstavil už r. 1980 v štúdiu *O koncepcii Celokarpatského dialektologického atlasu*, publikovanej v 15. ročníku časopisu Slavica Slovaca. Pokúsil som sa aj definovať termín *karpatismus*, pričom som vychádzal z tézy, že nie všetky lexémy (a ich semémy), zaregistrované v CKDA, sú „čistými“ karpatismami. Nazdávam sa, že ako karpatismus nemožno prezentovať ani praslovanskú lexému **gręda* (resp. jej niektoré semémy), ktorú autorka analyzuje v príspevku. Dôležité je však jej upozornenie, že do sémantickej štruktúry lexémy **gręda* (> hrada) nepatria všetky na príslušnej mape (a v legende) spracované významy, pretože niektoré sú „späté“ so základom **grędъ*. Prínosom je nepochybne využitie bulharského nárečového materiálu, ktorý v CKDA chýba. (Bol publikovaný až r. 2008 v zborníku, venovanom pamiatke Galiny P. Klepikovej.) A ešte jedna „technická“ pripomienka. Autorka na s. 43 píše, že „lexéma *gerenda* sa uvádza v legende k mape č. 5 na prvom mieste a je označená piktogramom ●, čiže ide o karpatismus.“ S takouto formuláciou či konštatáciou sa nemožno stotožniť z dvoch príčin. V prvom rade slovo (termín) *piktogram* je grafický znak znázorňujúci istý oznam pomocou obrazu (také sú napr. dopravné značky, ikony či logogramy na letiskách, v mobiloch a i.). Zaplnený (čierny) kruh (●), ktorý v praxi CKDA na príslušnej mape označuje nielen tzv. *karpatismus*, ale aj najrozšírenejšiu (často pôvodne praslovanskú) lexému či semému, však sám (bez povinnej legendy) o ich forme či význame (obsahu) nič nevypovedá, nespĺňa funkciu piktogramu. (Rovnakým čiernym kruhom sa označuje na mapách napr. aj výskyt lexém *kapusta*, *lenča*, *klas*, *štava*, *hrib* a mnohých ďalších slov, teda nielen „klasických“ karpatismov, pričom ich význam ostáva takisto na tzv. piktograme „utajený“.)

Anna Plotnikova (Institút slavianovedenia RAN, Moskva) pripravila text s názvom *Карпатско-балканские исследования в Российской академии наук*. Predstavuje v ňom výsledky etnolingvistických (terénnych) výskumov, ktoré jej pracovisko iniciovalo i realizovalo pri komplexnom štúdiu karpatského kultúrno-jazykového spoločenstva v „balkánskej perspektíve“. Ústav slavistiky RAV bol aj gestorom prác súvisiacich s *Celokarpatským dialektologickým atlasom*, a preto sa dalo očakávať, že autorka pri svojich výkladoch využije lexikálne i sémantické údaje, publikované v tomto nadnárodnom atlase. Pri výkladoch významov lexémy *polaznik* sa napr. tiež sústreďuje najmä na národopisné práce; slovenské dialektologické krajové monografie neuvádza. *Slovník slovenských nářečí II* cituje, ale materiál z *Atlasu slovenského jazyka IV* (Lexika; autor A. Habovštiak) nevyužíva. Pomocou etnolingvistikého dotazníka sa skúmali aj neslovanské karpatské tradície; na území Slovenska konkrétne maďarské. Pokladáme však za neprimerané a nesprávne písať v tejto súvislosti – nielen v prítomnej štúdiu, ale dokonca aj v názvoch iných prác (p. poznámky č. 7 a 8 na s. 53) – o „венгерском селе

Ипофедемаи в области Гонт“ a nespomenúť pritom úradný slovenský názov obce Ipeľské Útany. (V r. 1938 – 1945 sa obec nazývala Ipolyfódemes.) Ako slovakizmus (zapísaný v tejto obci) autorka hodnotí lexému *druzhba*: *k*, ktorú však prezentuje v neakceptovateľnej fonetickej transkripcii. (To sa aj *š* v národopisných materiáloch zapisuje ako *sh*, či ako *ch* a pod.?) Vo výklade tejto lexémy („сваты, отправляемые в дом невесты“) ide pravdepodobne o písársku chybu (asi má byť *ставы...*). A už len „lokalizačná marginália“: sotva obstojí, že Kysucké Nové Mesto leží „južne od masívu Malej Fatry“ (s. 55). – Spolueditorka publikácie Elena S. Uzeňova (Institút slavianovedenia RAN, Moskva) sa predstavuje (do slovenčiny preloženou) štúdiou *Slovenská ľudová tradícia v kontexte terénnych etnolingvistických výskumov Karpát a Balkánu*. Venuje sa v nej analýze materiálov, ktoré získala počas terénnych výskumov v rozličných regiónoch Slovenska. Konštatuje, že turčianske a oravské nárečia patria k *severnej skupine* stredoslovenských nárečí; možno však vari pripomenúť, že súčasná slovenská dialektológia pri členení stredoslovenského makroareálu už jednotne vydeľuje *severozápadný* a *juhovýchodný* región. Pri dokladoch výskytu a výkladoch významov jednotlivých karpaticizmov (v štúdií sa možno stretnúť aj s termínom *balkano-karpaticizmy* i *balkánokarpaticizmy*) sa nevyužíva materiál za registrovaný a spracovaný v *Slovníku slovenských nářečí* ani vo IV. zväzku *Atlasu slovenského jazyka*. Rozšírenie (výskyt) lexémy *Kračun* (< psl **kork-jun*) na Slovensku ukazuje mapa zaradená v IV. (lexikálnom) zväzku *Atlasu slovenského jazyka*. Používa sa nielen v Heľpe, pričom sa ním neoznačuje iba sviatok narodenia Krista, ale aj celé vianočné obdobie.

Jaromír Krško (Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica) v príspevku *Odras multietnicity karpatského regiónu v slovenskej hydronymii* poukazuje na koexistenciu viacerých etník na Slovensku. Analyzuje hydronymá (najmä názvy tečúcich vôd) zapísané v historických dokladoch a dokazuje tak aj striedanie etník na území dnešného Slovenska. V prevzatíach hydronym do maďarčiny v období okolo 10. storočia sa zachovali napr. nosovky, pôvodné praslovanské *g* a ďalšie špecifiká vtedajšieho fonologického systému slovenčiny. Nemecké etnikum zanechalo svoju „pečať“ v hydronymách, motivovaných nemeckými terénnymi názvami. Nemci podľa nášho názoru prichádzali na slovenské územie už na pozvanie uhorského kráľa Bela IV. aj v 13. storočí, teda ešte pred panovaním Karola Róberta z Anjou na začiatku 14. storočia. – Michal Vašíček (Slovanský ústav AV ČR, Praha) vo svojej stati nazvanej *Lexikální databze jiho-karpatských dialektů Ivana Paňkvyče* približuje „osudy“ lexikálneho materiálu, zbieraného od r. 1920 pôvodne pre slovník ukrajinských juhokarpatských nárečí. Jednotlivé etapy zberu (získavania) tohto cenného materiálu, ktorý sa dnes v pražskom Slovanskom ústave AV ČR spracúva do podoby elektronickej databázy, už r. 1969 prezentoval užhorodský dialektológ J. Dzendzelivskij.

Demonológia sa všeobecne chápe a definuje ako súčasť etnografie a vedy o náboženstve skúmajúca ľu-

dovú vieru v démonov a s nimi spojené povery; demonologické povesti sú epickým žánrom ľudovej prózy. Marina Valencova (Institút slavianovedenia RAN, Moskva) v štúdií *Специфика словацкой демонологии в контексте общности карпатских мифологических представлений* konštatuje, že v terminológii slovenskej demonológie možno – popri celoslovenskej mytologickej lexike reprezentovanej napr. výrazmi *ježibaba*, *upír*, *vodník*, *zmok* – vyčleniť aj vrstvu *karpatskej lexiky*, ktorá je spoločná pre celý karpatský región. K špecifickým karpaticizmom v slovenčine patria podľa autorky napr. *mytonymy bosorka* - *bosorák*, *dvojdušník*, *chmárník*, *striga* - *strigón*, *šarkan* a i. M. Valencová, ktorá kedysi sťažovala v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, prirodzene pozná nielen slovenskú etnografickú, ale aj jazykovednú literatúru, a preto v istom zmysle prekvapuje, že nevyužíva údaje, ktoré o ňou uvádzaných a skúmaných (nielen karpatských) lexémach či semémach sprostredkujú prv dva zväzky *Slovníka slovenských nářečí*. (Cituje však *Slovenský slovník z literatury aj nářečí* Karola a Miroslava Káľalovcov z r. 1923.) Lilija Pidgorna (Lvivskij národný univerzitet im. Ivana Franka, Lviv) napísala do zborníka štúdiu nazvanú *Слов'янська народна демонологія: паралелі, інтерпретації*. Uvádza a komentuje či vysvetľuje najmä staršiu slovenskú literatúru, venovanú mnohosektovej komparácii ľudovej demonológie. V slovenskom prostredí iste zarezonujú autorkine zasvätené interpretácie vedeckých prác Izmaila Ivanoviča Sreznevského, ktorý poznal Slovensko a jeho jazyk, tradície a zvyky. Autorka v štúdií pripomína aj stať P. J. Šafárika *O rusalkách* z r. 1833, v ktorej píše o staroslovenskej mytológii. Šafárik pokladal rusalky za božstvá vôd a ich meno odvodzoval z ruského slova *ruslo* (s významom „koryto rieky, riečište“).

Možno predpokladať, že svoj text prednesený na konferencii (podobne ako iní autori zborníka) rozšírila aj Ina Šved (Brescki dziařavny universitet imia A. S. Puškina, Brest), ktorá publikuje rozsiahlejšiu štúdiu nazvanú *Фальклорная символика белага колеры славацка-беларускія паралелі*. Niet pochýb o tom, že symbolika farieb v značnej miere závisí od (širšie chápanej) kultúry spoločenstva, v ktorom človek žije. V slovanskom svete biela farba (ktorú nie vždy považovaná za farbu, pretože je neutrálna) oddávna symbolizuje nevinnosť, čistotu, úprimnosť, ale – najmä v protiklade s čiernou farbou – aj život, slobodu či nezávislosť. Autorka štúdie jej oprávnenne pripisuje vysoký „semantický status“. Svoje zistenia ilustruje bohatými dokladmi, ktoré navyše dokumentujú aj jej náležité poznanie i využívanie (bieloruskej i slovenskej) etnografickej literatúry. (Často opakované „zdroje“ excerptie uvádza v poznámkach pod čiarou, ktorých je v štúdií 161.) Lucia Luptáková (Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica) sa v príspevku *Jazykovo-kulturné vzťahy v (slovenskej) anojkonymii. Farba v terénnych názvoch Karpát a Tatier* zameriava na onomastický priestor, ktorý kooperuje s viacerými lingvistickými disciplínami, a podľa autorky tak umožňuje komplexnejší pohľad na propriálnu lexiku. Analyzuje

terénne názvy, motivované farbou (napr. vysokotatranské anojkonymá *Zelené pleso*, *Červená dolina*, *Čierny štít* a i.), pričom konštatuje, že sú výsledkom jazykového stvárnenia vizuálnej percepcie krajiny, ktorá je ovplyvnená (aj) kolektívnym slovanským kultúrnym vedomím.

Žanna O. Jankovskaja (Nacionálny univerzitet „Ostrožka akademija“, Ostrog, Ukrajina) prispela do zborníka štúdiou s trocha „rokokovým“ názvom *Трансформація символіки фольклорних та етнобуттєвих смілив у літературу як форма стилістичної естетизації тексту (на прикладі української романтичної прози першої половини XIX століття)*, ktorý však jasne pomenúva a určuje jej bádateľské záujmy. Autorka primerane využíva príslušnú ukrajinskú literatúru, skúmajúcu viacvektorový (polysémický) pojem (i termín) *folklorizmus*. Analýzu konkrétnych textov završuje konštatovaním, že ukrajinská próza 1. polovice XIX. storočia mimoriadne produktívne a tvorivo využíva transformáciu symboliky folklórnych symbolov na štylistickú estetizáciu textov.

Spolueditorka zborníka a prekladateľka textu E. Uzeňovej Katarína Žeňuchová (Slavistický ústav J. Stanislava SAV, Bratislava) sa predstavuje štúdiou s názvom *Ľudová medicína medzi lekárskou vedou, náboženstvom a mágiou. Na príklade dvoch rukopisných pamiatok z 18. storočia z Michaloviec*. Približuje v nej dve rukopisné (cyrilikou písané) práce Mikuláša Teodoroviča, ktorý v čase vzniku skúmaných prác (z r. 1790 pochádza práca *Domáci lekár*, druhý rukopis nazvaný *Pomocník v domácnosti, pri gazdovaní a medzi ľuďmi* má na titulnom liste zaznamenaný r. 1791) pôsobil ako gréckokatolícky kňaz v Michalovciach. Autorka konštatuje, že rukopisy predstavujú v slovenskom kontexte osobitný fenomén; treba ich skúmať interdisciplinárne, teda najmä z aspektu lingvistiky, etnografie, literárnej histórie.

Svetlana Šašerina (Slavistický ústav J. Stanislava SAV, Bratislava) sústreďuje svoj vedecký záujem na výskum cyrilských rukopisných textov, ktoré sa našli v etnicky a kultúrne nehomogénnom regióne zakarpatskej Ukrajiny. Vo svojom (do slovenčiny preloženom) texte skúma *Dva uglianske rukopisy evanjeliových poučení, výkladov a exempliel*, ktoré vznikli v miestnom pravoslávnom kláštore. Prvý rukopis tvorí zborník kázni, ľudových príbehov a tzv. exempliel (kratších prozaických rozprávání obsahujúcich morálny problém) s výraznou didaktickou dikciou, druhý rukopis je vysvetľujúce či „poučovacie“ evanjelium, ktoré okrem výkladov Svätého Písma obsahuje aj niekoľko apokryfov. Svorad Zavorský (Slavistický ústav J. Stanislava SAV, Bratislava) vo svojej štúdii (jej „živé hlavy“ opakujú titul predchádzajúceho textu) približuje a hodnotí dielo *Otia Bachmegejeana od Štefana Pavla Báčmedeiho (Trnava 1773)* a pokladá ho za významné literárne spracovanie náboženskej konverzie. (Štefan Pavol Báčmedei sa narodil v zemianskej evanjelickej rodine v Trenčíne asi r. 1690.) Báčmedeiho spracovanie vlastnej náboženskej konverzie patrí podľa S. Zavorského medzi skvosty slovenskej novolatinskej literatúry. Spôľahivo reprezentuje polemicko-teologický žáner, ktorý „vychádza poza hranice literárneho priestoru a pôsobí v reál-

nom svete, čoho najvýrečnejším prejavom je jeho reálna schopnosť získavať konvertitov“ (s. 161).

Svetlana Nikolova (Kirilo-Metodievskij naučen centăr kăm BAN, Sofija) publikuje v zborníku (v ruštine) text nazvaný *863 god: создание словянской письменности и болгарская писменная культура*. Autorkine konštatácie a formulácie sú v istom zmysle netradičné; vznik *staroslovienčiny* interpretuje totiž inak, než slovenskí jazykovedci, venujúci sa tejto problematike. (V poznámkach, žiaľ, absentuje čo len jediný odkaz na slovenského autora.) Za východiskový bod novej etapy rozvoja bulharskej kultúry pokladá vytvorenie slovenskej abecedy na základe *nárečia bulharských Slovanov* solúnskej oblasti Byzancie v polovici IX. storočia „как фонологическое письмо“ (? - s. 167). Slovenskí bádatelia predpokladajú, že základom staroslovienčiny bola kultivovaná reč slovanských vzdelancov, ktorí v IX. storočí žili v Solúne a na jeho okolí. V závere vyjadruje jednoznačný názor, podľa ktorého „Bulharom a Bulharsku fakticky patrí historická zásluha za zachovanie v stredovekej Európe jedinečného slovanského písmoničtva, opierajúceho sa úplne(?) na súčasný(?) jazyk epochy jeho vytvorenia“ (s. 179). Bojka Mirčeva (Kirilo-Metodievskij naučen centăr kăm BAN, Sofija) v príspevku *За кѣсните преписи на служба на Константин-Кирил Философ* obracia pozornosť na dva neskoršie (resp. novšie) prepisy *Služby Konstantinovi Filozofovi* (jej autorstvo sa pripisuje Klimentovi Ochridskému) zo 17. a 19. storočia. B. Mirčeva podrobne analyzuje aj „osudy a cesty“ jednotlivých starších prepisov, pričom sa opiera aj o údaje, ktoré publikoval vo svojej stati o *Službe* r. 1867 Izmail Ivanovič Sreznevskij.

Peter Zubko (Slavistický ústav J. Stanislava SAV, Bratislava) pripravil do zborníka stať *Kult sv. Cyrila a Metoda v hagiografickej zbierke Acta sanctorum*. Táto monumentálna 68-zväzková encyklopédia kritickým spôsobom predstavuje hagiografické texty (životopisy) včasnostredovekých a stredovekých svätcov. Je uznávaným prameňom štúdia nielen pre cirkevné dejiny, ale aj pre poznanie reálií každodenného života, sociálneho vývinu, umenia, architektúry; podľa autora prispieva obohacuje dokonca aj etnografiu. Zbierka je zostavená podľa toho, ako katolícka cirkev tradične zostavuje kalendária: svätci sú „zoranení“ podľa dní, v ktorých majú svoj liturgický sviatok. Text o sv. Cyrilovi a Metodovi má dve časti: prvú tvorí vstupný komentár a tri kapitoly vysvetľujúce ich život a skutky, v druhej sa uvádzajú štyri pramenné texty.

Andrej Škoviera (Slavistický ústav J. Stanislava SAV, Bratislava) v stati *Sedmopočetníci ako svätci – ich hodnoty a aktuálnosť* hľadá i nachádza odpoveď na otázku, prečo solúnskych bratov a ich učeníkov, teda sv. sedmopočetníkov (Cyrila, Metoda, Gorazda, Klimenta, Nauma, Angelára a Sávu) východný i západný svet vníma ako svätcov hodných nasledovania. Vyzdvihuje ich obetavosť, pokoru, vzdelanosť, múdrosť i toleranciu (sv. Cyril a Metod rešpektovali inú kultúru bez snahy pretvárať ju podľa vlastnej predstavy). A práve tolerancia sa v súčasnom svete akosi stráca: dnešnú globalizáciu sprevádza snaha

o dominanciu tzv. západnej civilizácie, ktorá sa považuje za rozvinutejšiu a dokonalejšiu.

Bernadett Puskás (Nyíregyháza Főiskola, Nyíregyháza) v príspevku *Термин „карпатский регион“ – вопрос самоопределения в сфере сакральной культуры* vysvetľuje pojem (i termín) *karpatský región* a vývin jeho chápania z aspektu či pozícií umeňovedy. Autorka konštatuje, že zachované pamätníky mukačevskej historickej eparchie majú (v umení) aj miestne zvláštnosti, no napriek tomu sú späté s kultúrou pravoslávno-byzantských a neskôr aj grékokatolíckych eparchií, pôsobiacich v jej okolí.

Šimon Marinčák (Centrum spirituality Východ Západ Michala Lacka TU, Košice) v štúdiu *Vplyv folklórnej a duchovnej piesne na interpretáciu liturgických spevov východnej cirkvi na Slovensku* konštatuje, že folklórna hudba, ktorej celkový charakter a interpretáciu determinuje ľudové čítanie, percepcia a vnímanie kultúrnych vnemov, typických pre oľasť východného Slovenska, mala nepopierateľne rozhodujúci vplyv na hudobnú kultúru byzantskej tradície na Slovensku. Úloha jednotlivca (kantora) pri interpretácii liturgickej piesne je podľa autora rovnako formačná, ako je to pri ľudovej hudbe. Ladislav Kačic (Slavistický ústav J. Stanislava SAV, Bratislava) sa v príspevku *Pôsobenie jezuitov, františkánov a piaristov v hudbe na východnom Slovensku v 17. a 18. storočí* zameriava na činnosť niektorých mužských reholí (konkrétne františkánov, jezuitov a piaristov) v oblasti kultúry na východnom Slovensku, a to predovšetkým v hudbe a v školskom divadle, ktoré je neodmysliteľne spojené s hudbou. Vladislav Grešlík (Filozofická fakulta PU, Prešov) v príspevku *Храмы и иконы св. Базила Великого на восточном Slovensku* predstavuje patrocínium jedného z trojice významných hierarchov (cirkevných hodnostárov) 4. storočia, ktorý sa významne zaslúžil o rozvoj svätej liturgie. V súčasnosti je sv. Bazilovi Veľkému (329 – 379) na východnom Slovensku zasvätených 9 grékokatolíckych cerkví (kostolov).

V úvode publikácie jej editori zdôrazňujú dôležitosť komplexného výskumu národných kultúr v širšom európskom kontexte. Možno iba súhlasiť s myšlienkou, že mimoriadny význam má najmä výskum *vzťahov jednotlivých národných kultúr*, pretože práve v ich rámci či priestore synergicky pôsobia všetky relevantné a dominantné zložky kultúry, ktoré reprezentuje jazyk, písomníctvo, dejiny, folklór. V tomto poznávacom procese nemožno obísť ani pôsobenie *tradície*, ktorá ako fenomén konkrétneho spoločenstva a jeho kultúry je organickou súčasťou jednak kolektívnej pamäti, jednak historického povedomia; je to teda tá časť (zložka) či súbor javov a hodnôt kultúrno-spoločenského i vedeckého charakteru, ktoré sú pre svoje pozitívne a progresívne tendencie akceptovateľné v ďalšom vývine spoločenského i vedeckého poznania. V zborníku prezentované štúdie prinášajú dostatok nových poznatkov potvrdzujúcich tézu, podľa ktorej sú Slováci i Slovensko od „nepamäti samostatnou i formujúcou a neoddeliteľnou súčasťou európskej kultúrnej identity.“

Ivor Ripka

XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov.

Ed. Peter Žeňuch. Bratislava: Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013. 234 s.

V dňoch 20. – 27. augusta 2013 sa konal XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku, kde slovenská delegácia predniesla svoje príspevky na vybrané tematické okruhy. Slovenský komitét slavistov spolu so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV vydali zborník, v ktorom slovenskí referenti mali možnosť publikovať svoje príspevky. Peter Žeňuch ako editor v úvode zborníka uvádza, že zborník príspevkov obsahuje dvanásť z pôvodne pätnástich schválených referátov delegácie slovenských slavistov. Editor pokladá publikáciu za významnú súčasť prezentácie slovenskej slavistiky na „širokom medzinárodnom poli“, keďže predkladá výsledky slavistických výskumov z okruhu jazykovednej, literárnovednej, umeňovednej a historiografickej slavistiky. Predkladaný zborník poskytuje čiastkové výsledky výskumov slovenských slavistov, ktoré sú týmto dostupné širšej odbornej verejnosti. Usporiadanie jednotlivých príspevkov v zborníku je učené na základe schválenej tematiky zjazdu.

V úvodnom príspevku zaradenom do tematického okruhu 1.2. Historický opis slovanských jazykov a dialektológia s názvom *Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí z aspektu teórie jazykových kontaktov* autorka Júlia Dudášová-Kriššáková poskytuje podrobný opis vzniku a osobitostí goralských nárečí v konkrétnom jazykovom priestore, dôvody prečo výskumu jazykových kontaktov treba venovať pozornosť, v tomto prípade vznikajúce v podmienkach slovensko-poľského bilingvizmu. Štúdium týchto nárečových javov je podľa J. Dudášovej-Kriššákovej veľmi dôležité a potrebné pre poznanie dejín obidvoch kontaktujúcich systémov. V štúdiu ponúka odpoveď na otázku, čím sa líšia goralské nárečia od slovenských nárečí a čo ich spája s poľskými nárečiami, prečo si goralské nárečia na rozdiel od ostatných poľských nárečí zachovali samostatný a nezávislý systém. Dozvedáme sa o zmenách, ktoré vznikli začiatkom 20. storočia na základe nových politických, sociálnych a kultúrnych faktorov. Autorka sa nazdáva, že goralské nárečia by mali byť súčasťou ako poľského jazykového systému, tak aj systému slovenských nárečí.

Príspevok Pavla Žiga *Interpretácia morfológických štruktúr v Slovanskom jazykovom atlase* prináša postup vysvetľovania jazykových zmien jednotlivých nárečí slovanských jazykov v rozličných areáloch. P. Žigo v štúdiu vysvetľuje, že distribúcia niekoľkých morfológických javov z rozsiahleho slovanského nárečového areálu poukazuje na potrebu zaoberať sa komplexne prirodzeným vývinom jazyka v širších areálových súvislostiach. Prirodzené vývinové zmeny boli spôsobené aj rozličnými externými hospodárskymi, mocenskými, kultúrnymi a jazykovými tlakmi. Na základe príkladov poukazuje na nutnosť syntetickej analýzy prirodzeného vývinu deklinácie

mien v rámci dialektov slovanských jazykov. Cenný materiál získaný z výskumu Slovenského jazykového atlasu si vyžaduje podľa autora citlivé spracovanie a interpretáciu, ktorá poskytne „presvedčivé informácie presahujúce dimenzie dialektológie či jazykovedy“. Tento príspevok bol taktiež zaradený do tematického okruhu 1.2. Historický opis slovanských jazykov a dialektológia.

V rámci rovnakého tematického okruhu je zaradený aj príspevok Adriany Ferenčíkovej. *Slovotvorná problematika v 4. zv. Lekikálno-slovotvornej série Slovenského jazykového atlasu (Poľnohospodárstvo)*, v ktorom opisuje výskum lexiky, ktorá je spojená s oblasťou ľudskej činnosti patriacej k najstarším vrstvám slovnej zásoby všetkých slovanských jazykov – poľnohospodárstvom. Nachádza sa v ňom množstvo príkladov používaných lexikálnych tvarov v mikroareáloch slovanských jazykových území. Svoje výskumy autorka vysvetľuje aj na priložených syntetických slovotvorných a nominatívnych mapách. V prehľadnej tabuľke je zhodnotená celková situácia so zovšeobecňujúcimi morfológickými zápsmi terénnych údajov výskumu.

Tematický okruh 1.3. Slovanské jazyky a kultúry otvára Ivana Slíková (Džundová) s príspevkom *Samuel Cambel a Javfim Fiodarovič Karski a ich úloha v histórii slovenskej a bieloruskej jazykovedy*. Autorka v príspevku opisuje pôsobenie a význam jazykovedcov v rámci národných lingvistík, ich formovanie národného lingvistického myslenia. V príspevku sa uvádzajú aj paralely medzi výskumami oboch jazykovedcov a ich prínos do jazykového výskumu. Porovnáva metodológiu prvých prác, ale i pokračovanie výskumov a napokon opisuje zavŕšenie ich lingvistickej pôsobnosti z hľadiska ich teoretických prác. Autorka porovnáva slovenské a bieloruské lingvistické výskumy prostredníctvom dvoch jazykovedcov, ktorí podľa autorky majú stabilné miesto medzi národnými lingvistami, ale ich úloha a prínos je pomerne neznámy v širšom slovanskom kontexte.

S názvom *Latinská kultúra v období národného obrodovania (1780-1848) Náčrt nového prístupu ku kľúčovému obdobiu slovenských dejín* Svorad Zavarský predkladá alternatívny pohľad na kultúru Slovenska a porozumenie dejín slovenského národa z hľadiska spojenia latinskej filológie a slovistiky, a to vďaka štúdiu latinských textov slovenskej proveniencie pochádzajúcich z obdobia národného obrodovania. Autor prehľadne načrtáva niekoľko tematických okruhov, ktoré považuje za kľúčové pre budúci výskum z pohľadu novolatinskej filológie, vymedzené obdobiami rokov, dôležitými osobnosťami a významnými skutočnosťami. Za dôležité dimenzie, ktoré určovali vývin slovenskej kultúry v konkrétnom období, považuje uhorskú identitu a latinskú tradíciu, resp. latinskú tradíciu so slovenským povedomím. Podľa S. Zavarského by sa mohol výskum latinskej kultúry na Slovensku v období národného obrodovania stať východiskom novej interpretácie dejín.

V príspevku *Dynamika systému sekundárnych predložiek v spisovnej slovenčine a poľštine* autorka Marta Vojteková predkladá definíciu a klasifikáciu primárnych,

ale najmä sekundárnych predložiek v slovenčine a v poľštine. Príspevok je zaradený do tematickej skupiny 1.4. Jazyková situácia v slovanskom svete. Zaoberá klasifikáciou predložiek, pričom uvádza, že v slovenskej jazykovede sa kladie dôraz najmä na funkčné kritérium, v poľskej jazykovede je to najmä dôraz na kombinované etymologicko-funkčné hľadisko. Samostatne opisuje primárne a sekundárne predložky v slovenčine a v poľštine, uvádza podobnosti, ale aj rozdielnosti v jednotlivých jazykoch. Pokiaľ ide o poľštinu, autorka vychádza z monografie B. Milewskej. V rámci slovenčiny autorka na konkrétnych prípadoch opisuje ubúdanie alebo pribúdanie predložkovej funkcie jednotlivých lexém. Na základe vybraných kritérií predkladá proces prepozicionalizácie, keďže v slovenskej jazykovede, na rozdiel od poľskej, nie je nová vrstva sekundárnych predložiek identifikovaná a zaznamenaná. Druhou témou príspevku je sémantika druhotných predložiek v porovnaní s významom prvotných predložiek a problematika kontextového významu.

V tematického okruhu 1.5. Slovenská lexikografia, lexikálna sémantika a frazeológia sa publikuje referát Márie Koškovej s názvom *Frazeologické aspekty bulharsko-slovenského slovníka*. V príspevku sa zameriava na prezentáciu lexikografického spracovania frazeologických jednotiek prekladového slovníka a poukazuje na frazeologickú zložku na základe synchronizácie slovenskej a bulharskej odbornej literatúry v rámci prehľadu jeho spracovania. Príspevok sa člení do niekoľkých okruhov problémov: lexikologicko-lexikografický aspekt slovníka, ktorý zachytáva podľa autorky relatívne úplne slovnú zásobu súčasnej bulharčiny; ďalej je to frazeologicko-frazeografický aspekt slovníka, kde je predstavená bulharská frazeológia v konfrontácii so slovenskou. Tento aspekt slovníka hodnotí autorka ako „slovník v slovníku“ a opisuje náročnosť spracovania tejto problematiky. V príspevku predstavuje špecifické riešenia vymedzenia a zaradenia frazeologickej jednotky a osobitosti riešenia jej prekladu, jej odlišenie od lexémy a ustálených spojení, napr. metafory. Košková príspevok ukončuje problematikou paremiologických jednotiek.

Hana Hlášková v okruhu 2.1. Slovanský folklór, mytológia a tradičná duchovná kultúra publikuje príspevok s názvom *Naratívny s veľkomoravskou tematikou v kolektívnej historickej pamäti Slovákov*. Podľa nej sú dominantami veľkomoravskej tradície svätotlukovský a cyrilo-metodský cyklus, ktoré majú v slovenskej histórii svoje opodstatnenie a neraz zohrali dôležité miesto, či už v ideologickej, resp. ideovo-politickej koncepcii alebo náboženskej ideológii. V príspevku opisuje jednotlivé pramene, ktoré sa viažu k danej problematike, napr. kronika Gesta Hungarorum, Chronica Bohemorum, Kronika tak rečeného Dalimila i pramene v iných slovanských krajinách, napr. Letopis popa Dukľanina, kronika Historia Salonitana, Nestorova kronika. Zaujímavou problematikou tohto príspevku sú koncepcie vzniku uhorského štátu, fabulózne doložené, napr. v podobe povesti o predaji krajiny Maďarom za bieleho koňa. Veľkomoravskú tradíciu podľa autorky nachádzame aj v historiografických prá-

cach i literatúre, ktoré taktiež bližšie v príspevku špecifikuje. V závere stručne charakterizuje závery z hľadiska rozpracovanosti problematiky v súčasnosti.

V rovnakom tematickom okruhu predstavuje svoj výskum Katarína Žeňuchová v príspevku *Kánonické a nekánonické obrazy a ľudová religiozita v prozaickom folklóre slovensko-ukrajinských pohraničných oblastí*. Venuje sa donedávna nepoznanej problematike a osobitosti vzniku cyrilských písomných pamiatok neliturgického charakteru a jazykovým, literárno-historickým a folkloristickým špecifikám. K. Žeňuchová si v príspevku kladie za cieľ vymedziť vzťah medzi oficiálnou spisbou a zapísanými textami a poukázať na mechanizmy folklorizácie textov. V príspevku naznačuje, že ide o štúdium zápisov ľudovej rozprávky, biblickej prózy, exempli v kázňovej tvorbe, zborníkov ľudových neliečiteľských a iných magických praktík. Autorka uvádza, že tomuto výskumu je nevyhnutné venovať pozornosť, keďže prispieje k doterajšiemu poznaniu obrazu duchovnej kultúry.

Vladislav Grešlík sa v príspevku s názvom *Patrocínia chrámov byzantského obradu na Slovensku a ich ikony* venuje vybraným patrocíniam chrámov na území východného Slovenska, ktoré podľa neho najviac svedčia o kontinuálnej byzantsko-slovanskej tradícii. V úvode spomína existencie chrámov zasvätených sv. Demeterovi, ktoré sa nachádzajú na Slovensku alebo v zahraničí. Podľa V. Grešlika sa najstaršie ikonografické pamiatky na Slovensku spájajú s vyobrazením sv. Demetera, ktoré ho zobrazujú ako mučeníka alebo ako vojaka. V príspevku sa venuje aj sv. Bazilovi Veľkému a jeho ikonografii, pričom rozlišuje ikonografické varianty. Súčasťou slovenského kultúrneho celku je patrocínium sv. Paraskevy Veľkomočenice a Blahoslavenej Paraskevy, ktoré podľa autora svedčia o kontinuite dávnej byzantsko-slovanskej tradície. Z hľadiska početnosti Grešlík uvádza, že najčastejšie sa vyskytujú patrocínia Bohorodičky – Ochrana Bohorodičky a Narodenie Bohorodičky. Autor predstavuje aj ikonografiu Pokrova s variantmi týchto ikon. V závere vymenúva a opisuje okruh chrámov s trinitárnymi patrocíniami. Referát V. Grešlika bol zaradený do tematického okruhu 2.3. Literatúra a religia.

Výsledky výskumu korešpondencie Jána Kollára prezentovali v rámci okruhu 2.5. Literatúra- filozofia – ideológia autorky príspevku *Listy Jána Kollára* Erika Brtánová, Dana Hučková, Oľga Vaneková a Adelaida Mezeiová. Ide o pokračovanie edičnej práce Jozefa Ambruša, ktorý v roku 1991 vydal prvý zväzok Listov Jána Kollára. V príspevku sa autorky venujú prvému zväzku korešpondencie a práci Jozefa Ambruša, opisujú udalosti, ktoré predchádzali príprave vydania, a napokon predkladajú textologickú a edičnú koncepciu spracovania ďalších zväzkov. V príspevku sa uvádzajú i ťažkosti, na ktoré autorky narazili pri spracovaní listov, ako aj podobu, v akej by sa mali ďalšie zväzky publikovať. V jednotlivých kapitolách zaraďujú listy do kategórií: *Listy Jána Kollára adresované osobám slovenského pôvodu*, *Listy Jána Kollára adresované českým vzdelancom*, *Listy Jána Kollára adresované južnoslovanským vzdelancom*, *Listy Jána Kollára*

adresované lužickosrbským a poľským vzdelancom, *Listy Jána Kollára ruským vzdelancom*. Ako samostatné vyčleňujú listy J. Kollára I. I. Srezněvskému.

Zborník príspevkov slovenských slavistov uzatvára svojím príspevkom s názvom *Slovenská onomastika v rokoch 1990 – 2010* Jaromír Krško. V príspevku predstavuje v rámci dvoch dekád onomastický výskum na Slovensku. Na začiatku uvádza práce významných predstaviteľov Vincenta Blanára a Milana Majtána i ostatných autorov monografií zaoberajúcich sa problematikou slovenskej onomastiky a jej subdisciplín. Príspevok sa venuje onomastike aj z hľadiska spoločenských a politických zmien, napr. prenikaniu nových podôb proprií a adaptácii cudzích vlastných podstatných mien do slovenčiny, resp. dynamike zmien názvov urbanoným a ďalších pomenovaní po roku 1989. J. Krško v príspevku približuje i rozvoj literárnej onomastiky a vymenúva početné onomastické konferencie venujúce sa problematike onomastiky. Príspevok autor uzatvára s predstavením jednotlivých projektov, ktoré si kladú za cieľ podrobnejšie spracovanie súčasnej i historickej hydronymie a vypracovanie slovníka slovenských terénnych názvov. V závere hodnotí súčasný onomastický výskum na slovenských vysokých školách. Referát bol na zjazde zaradený do tematického okruhu 3.0. Dejiny slavistiky.

Predkladaný zborník príspevkov slovenských slavistov na XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku predstavuje multidisciplinárny pohľad na problematiku výskumov rozličných odborov slovenskej slavistiky. Zborník obsahuje zaujímavé príspevky prinášajúce nové výskumy a východiská. Je zdrojom teoretických i praktických poznatkov.

Dominika Tekeliová

Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom.
/ Das Erbe der geistlichen Liedkultur zwischen Ost und West. / Наследие духовной песенной культуры между славянским Востоком и Западом.
Ed. P. Žeňuch. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, 129 s.

Predkladaná publikácia vznikla ako monotematicky koncipovaný súbor štúdií piatich autorov zo Slovenska, Ukrajiny, Belgicka a Nemecka, ktoré boli prednesené v rámci 15. medzinárodného zjazdu slavistov v Minsku na konci augusta roku 2013 v samostatnom bloku s názvom *Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom*. Tematické zameranie zborníka vychádza zo syntézy odborného záujmu, ktorý sa vo výskume autorov textov orientoval na duchovnú, paraliturgickú

piesňovú kultúru, vznikajúcu a žijúcu v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Je namieste pripomenúť, že autori štúdií sú uznávanými odborníkmi a vo výskume duchovnej piesňovej kultúry patria k najviac citovaným.

Ako v úvode konštatuje editor zborníka Peter Žeňuch, osobitosťou duchovnej piesňovej tradície v etnicky i konfesionálne pestrom prostredí karpatskej proveniencie sú paralely vo vnímaní jej pozície a významu ako súčasti vlastného kultúrneho dedičstva v každom z prítomných národných celkov. Šírenie duchovnej piesne, podobne ako ľudových folklórnych žánrov totiž nebolo obmedzované geografickými hranicami, a teda ani ich príslušnosť ku konkrétnej národnej kultúre nie je možné striktno ohraničiť. Predkladaný zborník prezentuje v piatich publikovaných príspevkoch interdisciplinárny pohľad na formu, funkciu a využitie paraliturgickej piesne v kontexte jej jazykového, textologického, semiologického, kultúrno-historického a muzikologicko-teoretického výskumu.

V prvej z predkladaných štúdií s názvom *Tradícia, jazyk, identita a kontexty byzantsko-slovanskej kultúry pod Karpatmi* Peter Žeňuch pripomína hodnotu ľudového jazyka a vedomia konfesionálnej príslušnosti, ktoré tvoria neoddeliteľnú časť kultúrnej identity, pričom kladie dôraz na samotnú definíciu jazyka a jeho úlohu v kultúrnych dejinách a v procese identifikácie národa. Príkladmi cirkevno-slovanských lexém, ktoré boli z pôvodného byzantsko-slovanského liturgického prostredia prevzaté do lexiky východoslovenských gréckokatolíkov (*križma, paska, služba*, názvy sviatkov *Blahoviščeňe, Preobraženie* a pod.), poukazuje na časté uplatnenie významovej kvality výrazu, ktorý predtým v svojom jazykovom prostredí uvedený význam nemal.

Autor sa prioritne zameriava na prejavy slovenského jazykového vedomia v karpatskom prostredí a na mieru jeho vplyvu v oblasti byzantsko-slovanskej liturgickej tradície. Do okruhu písomností, ktoré sú poznačené vplyvom západoslovenského jazykového a kultúrneho prostredia radí *Ladomirovské poučiteľné evanjelium* zo 17. storočia, *Rakošínský rukopisný zborník* textov zo 17. storočia (s textom lucidária *Съ пытаніи ѿ троухъ Ркъдъ*), *Zbierku výkladov a poučení Štefana Hlinku „A“* z 18. storočia, *Knihu besedy* z roku 1595, ale predovšetkým texty rukopisných zbierok paraliturgických, duchovných piesní.

Prvky slovenského jazyka odкрýva v príkladoch zámeny grafém, použitia morfologických osobitostí a tiež v prieniku nových jednotiek slovnej zásoby. Svedectvom sú rukopisné marginálne zápisy, ktoré obsahujú názvy miestnych reálií, lokalít, mincí a mier, upozorňujúc tak na rozmer použitia rukopisov či ich dobovú materiálnu hodnotu. Podobne vypovedajúce sú akrostichy, ktoré okrem mena autora udávajú často jeho príslušnosť k istej lokalite. Presahy prvkov jedného jazykového prostredia do druhého možno vnímať ako následok migračnej aktivity piesní a prirodzenej schopnosti vytvárať ich nové varianty. Žeňuch definuje proces vzniku nových variantov piesní termínom *variačný proces*.

V príspevku *Tradition und Traditionalismus im Konfessionellen Kontakt: Die ruthenischen geistlichen*

Lieder in ihrem Verhältnis zur byzantinisch-slavischen Hymnographie Dieter Stern osvetľuje prienik byzantskej štylizácie hymnografického textu do slovanských textov duchovných piesní. Ako autor konštatuje, vplyv východného, byzantského prostredia je v konfrontáciách o určení hlavných komponentov paraliturgického piesňového repertoáru výrazne nedocenený.

D. Stern sa problematike venuje v kontexte semiológického výskumu, a to z troch samostatných aspektov: z príkladov incipitových kontrafaktúr, reminiscencie a z pohľadu lexikálnej zostavy a fonetiky slov. Sú zostavené podľa úrovne, v akej sa v nich uplatňuje byzantská štylizácia, respektíve „byzantinisierender Stil“ (s. 40).

V prvom ohľade radí do komparačného výberu počačevské vydanie *Bohohlasnika* z roku 1791 a *Rukopis F 19-233 (15)* známy ako *Supraslský kancionál* (spracovaný v edícii autora štúdie v roku 2000, STERN, Dieter Hubert: *Die Liederhandschrift F 19-233 (15) der Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften: eine kommentierte Edition*. Köln; Wiemar; Wien: Böhlau 2000) a na druhej strane byzantsko-slovanské liturgické texty irmosov, stichír, kondakov a antifón. Z celkového počtu 396 piesňových jednotiek D. Stern nachádza kontinuitu medzi 20 titulmi, ktoré vo väčšej či menšej miere spája s pôvodnými liturgickými textami byzantskej tradície.

Paralely dokazuje aj v prípade *reminiscencie* textových fragmentov, pod ktorou autor rozumie výskyt výrazov a obrazov v textoch poetického jazyka byzantsko-slovanskej hymnografie, ktoré boli lexikalizované a uvedené do používania v bežnom liturgickom textovom prejave. Uvedený princíp v ďalšom bode smeruje k typizovanejším formám mariánskych epitet, pričom pozornosť venuje predovšetkým tzv. *mariánskym prefiguráciám*. Tie predstavujú osobitný súbor obrazov, ktoré sa vyskytujú v textoch Theotokia. V tomto bode rozvrstvil komparačný výber do piatich zborov, a to na text *Septuaginty, Ostrožskej Biblie*, na podobu originálnej byzantskej hymnografie, jej slovanskej verzie a napokon na texty východoslovenských kantov. Na základe lexikálneho materiálu nielenže potvrdzuje výrazný podiel byzantských modelov v jednotlivých prefiguráciách, ale tiež odlišné chápanie mariologického kontextu v prostredí západnej a východnej cirkvi.

V súvislosti s lexikálnou zostavou a fonetikou slov sa uplatňuje ich vysoká variabilita, ktorá je výsledkom pestrej zmesi jazykových celkov v danej oblasti, preto lexikálne variácie spôsobili symbolické rozdiely medzi jednotlivými pojmami. Autor vysvetľuje termín *Kirchenslavisierung* a napokon i samotnú tradíciu ako predmet semiotického aktu, pričom upozorňuje na nebezpečenstvo objektivizácie prvkov (označuje ju pojmom *Ikonisierung*), ktoré môžu najmä v kontrafaktúrach zmeniť pôvodnú interpretáciu ich kontextu.

Jurij Medvedyk v svojej štúdii *Українська духовна пісня (кант) XVII- XVIII ст.* sleduje históriu ukrajinskej duchovnej piesne 17. -18. storočia v súvislosti s jej terminologickými, žánrovými a štylovými osobitosťami. Termínom *kant (кант)* označuje dvoj- a viachlasný hudob-

no-poetický text, zatiaľ čo pojmom *pisňa* (*нісня*) identifikuje jednohlasný notový zápis. Je potrebné podotknúť, že terminologické označenia paraliturgického materiálu (*pisňa*, *kant*, *stych*, *psaľta*, *duchovná pisňa*, *cerkovna pisňa*, *paraliturgická pieseň*) sa vyskytujú mnohokrát v synonymickom vzťahu, rozdielna je iba miera ich uplatňovania v jednotlivých jazykových a kultúrnych prostrediach.

Podobne ako v svojej rovnomennej monografii z roku 2006 (*Українська духовна пісня XVII-XVIII століть*, Львів: УКУ, 2006) Medvedyk venuje pozornosť rukopisnej a tlačiarenskej produkcii duchovných piesní buď v pozícii samostatných jednotiek (určenie prvého rukopisného zápisu a prvej tlačenej verzie duchovnej piesne) alebo taktiež celých zbierok piesní, primárne počajevskej produkcie (Спиванник, 1773, Богогласник, 1792).

Autor v štúdií uvádza, s akými vplyvmi sa stretávala duchovná pieseň vo východnejších lokalitách, respektíve akou cestou prenikala na dané územie. Ukazuje na osobitný vplyv poľskej duchovnej piesne, čiastočne slovenskej, českej, nemeckej a latinskej. Vcelku zavádzajúco môže pôsobiť, že autor označuje prezentovanú duchovnú piesňovú kultúru za striktnie ukrajinskú, hoci ju pozorujeme v intenciách všetkých prítomných etnických celkov. Podobne tak by nebolo namieste definovať ju ako uniformne slovenskú, poľskú, či rusínsku.

V príspevku sú použité početné príklady notových fragmentov, ktoré poukazujú na melodicko-rytmickú blízkosť duchovných piesní a hymnografických foriem liturgických žalmov a stichír.

Štúdia Achima Rabusa *Besonderheiten der Alphabetsverwendung und der Medienabhängigkeit bei paraliturgischen Liedern* zachytáva problematiku alfabetského zápisu duchovných piesní (kantov), ktorých texty sa vyskytujú ako v cyrilskej verzii, tak i v zápise latinkou. Vychádza z rozsiahleho katalógu paraliturgických piesní Petra Žeňucha *Kyrilische paraliturgische Lieder* z roku 2006 a z vyššie spomínanej edície *Supraslského rukopisu F 19- 233* (15) Litovskej akadémie vied, spracovanej Dieterom Sternom v roku 2000.

Na príkladoch štyroch piesní *Прѣѣтаѣ дѣо мѣти рѣскаго крѣю, Новаѣ радости свѣтъ са зѣвѣла, Іованна кѣвѣлова а Народиѣ хѣ пѣѣ вѣвѣли са* odкрýva charakteristické jazykové črty variantov cyrilského a latinského zápisu, s dôrazom na prepis grafém alebo aj celých vlastných mien z jedného alfabetského systému do druhého a ich morfológické uplatnenie.

V poslednej štúdií Šimona Marinčáka s názvom *Interferencia liturgickej hudby a piesňovej kultúry v priestore bývalej Mukačevskej eparchie* sú v šiestich tematických podkapitolách ozrejmené otázky podoby liturgickej hudby, vzniku a rozšírenia duchovných piesní, ich prieniku do kánonickej liturgie a taktiež otázky vplyvu ľudovej piesňovej kultúry na duchovnú.

Autor sa metodologicky prikláňa k etnomuzikologickým terminom ľudového viachlasu, labilných tónov a spodných kvárt, hoci ich reliabilita v oblasti liturgickej hudby nie je potvrdená na dostatočne veľkej ploche skúmaného materiálu.

Na príkladoch tropárov 1., 4. a 7. hlasu z počajevského irmologionu z roku 1794 a z predlohy *Cerkovnoje prostopinije* Š. Marinčák sleduje melodické rozdiely medzi oboma variantmi. Za dôsledok vplyvu ľudového viachlasu považuje častú melodickú zámenu tónov *cantu firmu* s jeho paralelnou terciou. Práve táto črta je považovaná za najvýraznejšiu v ľudovom hudobnom prejave, kde sa k základnému hlasu pridáva v paralelnom pohybe sprievodný interval tercie. Relevancia ďalšieho zo znakov ľudovej tvorby tzv. *labilných tónov* nie je v texte dostatočne potvrdená a prevyšuje ju komentár o problematike interpretácie liturgickej hudby kantormi, ktorá často bojovala s estetickými i technickými nedostatkami. Na modifikáciu východnej liturgickej hudby vplývala podľa autora aj technika spodných kvárt, ktoré patria k častým javom v slovenskej folklórnej hudbe. Vychádza pritom ešte z názoru Jozefa Kresánka, že kvartové zostupné závery sú typické najmä pre oblasť východného Slovenska (Kresánek, J.: *Slovenská ľudová pieseň zo stanoviska hudobného*. Bratislava: 1997).

Autor konštatuje, že hudobná estetika ľudovej hudby výrazne participovala na procese zmien melodickej, rytmickej, či harmonickej podoby liturgickej hudby, a to až natoľko, že došlo k istej *mytologizácii melódie*, ktorá podľa jeho názoru bráni rekonštrukcii a priblíženiu sa k pôvodnému zneniu liturgických nápevov.

Výskum paraliturgickej piesňovej kultúry možno chápať v intenciách širšieho kultúrneho okruhu a z toho vyplývajúcej interdisciplinarity, ktorá zahrňuje teoretické východiská formy, jazykovej či hudobnej podoby duchovnej piesne, avšak nezabúda na potrebu vnímať ju v celom sociologickom spektre, ako výsledok tvorivej práce veriacich. Predkladaná publikácia len dokazuje silu a perspektívu štúdií byzantsko-slovanskej kultúry v karpatskej oblasti, a to tak jej liturgických, ako aj mimoliturgických prejavov. Publikácia má multidisciplinárny rozmer, disponuje pestrosťou názorov, aktuálnych postrehov a reálnych príkladov, ktorých ambícia priniesť do skúmanej oblasti nové poznatky sa tu jednoznačne naplňuje. Môžeme ju teda zaradiť medzi hodnotné príspevky do stále sa vyvíjajúcej literárnej základne doterajšieho výskumu duchovnej piesne na pomedzí slovanského Východu a Západu.

Mária Prokipčáková

Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte.

Ed. Katarína Žeňuchová. Bratislava:
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Obec
Dolné Dubové 2013. 167 s.

Monotematický súbor štúdií *Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte* je tlačeným výstupom z rovnomennej vedeckej konferencie, ktorá sa konala 26. – 27. septembra 2013 v obci Dolné Dubové, kde

J. I. Bajza pôsobil 22 rokov nielen ako rímskokatolícky kňaz, ale najmä ako národný a kultúrny dejateľ. Popri kňazskej službe sa venoval literárnej tvorbe a pokúsil sa ustanoviť pre Slovákov jednotnú podobu jazyka. Jeho päťzväzkový súbor kázni Kresťanského katolíckeho náboženstva (1789 – 1796), ktorý vychádzal z trnavskej tlačiarň Václava Jelínka, vznikol práve na základe Bajzovej kazateľskej činnosti v Dolnom Dubovom (Lopatková, s. 144). Hoci osobnosti J. I. Bajzu, resp. výskumu jeho diela sa už venovali mnohí literárni historici (niektorých uvádza napr. E. Frimmová na s. 11), predkladaný monotematický súbor štúdií prezentuje nové poznatky o tomto významnom i osobnostne výraznom predstaviteľovi slovenskej literatúry a kultúry.

V úvodných častiach zborníka editorka Katarína Žeňuchová (*Na úvod*) a starosta obce Dolné Dubové Marek Hrčka (*Predslov*) vyzdvihujú význam osobnosti J. I. Bajzu a približujú vznik literárnej expozície umiestnenej v budove starej dolnodubovskej fary, kde J. I. Bajza žil. Vo vstupnej štúdií *Profil J. I. Bajzu, jednej z najvýraznejších osobností slovenského osvietenstva* Eva Frimmová približuje kultúrno-spoločenské pozadie doby a z nej vychádzajúce determinanty Bajzovej tvorby, jeho vzťahy s členmi Slovenského učeného tovaríšťa a peripetie jeho pôsobenia v obci Dolné Dubové.

Ján Doruľa v príspevku *Bajzova slovenčina v románe René mládenca príhody a skusenosti* na základe jazyka, ktorý používa J. I. Bajza v prvom slovenskom románe, porovnáva jeho postoj ku kultivácii slovenčiny s postojom A. Bernoláka. Ako príčinu neúspechu Bajzových návrhov na zdokonalenie jazyka vidí štylistickú a gramatickú zložitost' a ťažkopádnosť jazyka hraničiacu niekedy až s nezrozumiteľnosťou. Bajza totiž často prenášal do svojho jazyka latinské gramatické a štylistické konštrukcie a vzbý, ktoré sú v slovenčine neorganickým prvkom narúšajúcim jej ustálené jazykové štruktúry a zákonitosti.

Známe ostro formulované kritické výhrady voči slovenskej kultúrnej a literárnej tradícii, ktoré Bajza vyjadril v druhej „stránke“ svojho románu René mládenca príhody a skusenosti sa snaží ozrejmiť Gizela Gáfríková v štúdií *Bajzov polemický koncept slovenskej (literárnej a kultúrnej) minulosti a prítomnosti*. Autorka sa nazdáva, že mnohé neporozumenia a nedorozumenia sprevádzajúce interpretáciu Bajzovej osobnosti a diela súvisia predovšetkým so skresleným a zjednodušeným chápaním základných dobových pojmov.

Ivona Kollárová, ktorá sa dlhodobo venuje výskumu knižnej cenzúry sa v článku *Jozef Ignác Bajza za hranicou jozefínskej „slobody tlače“* zamerala na odmietavý postoj cenzúry voči pokusu o vydanie Bajzovho epigramatického diela Rozličné verše z roku 1782, v ktorom Bajza podľa vlastných slov pranieňuje „zlé mravy“. Podobne bol cenzúrou ostro odmietnutý aj jeho román René mládenca príhody a skusenosti, avšak v ňom už možno, snáď aj na základe Bajzových vlastných skúseností, sledovať jeho postoj k cenzúre a aj istú „autorskú sebareguláciu“.

Michal Babiak v stati *Epigramy Jozefa Ignáca Bajzu* zastáva názor, že Bajzove Slovenské dvojnásobné epi-

grammata z roku 1794 vonkoncom nie sú vedľajšou či marginálnou epizódou jeho literárnej tvorby a majú rovnaký význam ako román René mládenca príhody a skusenosti. M. Babiak sa v druhej časti štúdie zaoberá taktiež reflexiou Bajzovej epigramatickej tvorby v slovenskej literárnej histórii.

Katarína Žeňuchová upozorňuje na prítomnosť folklórnych prvkov v Bajzovej tvorbe. V štúdií *Humoristická a zábavná próza v diele J. I. Bajzu medzi literatúrou a folklórom* zamerala pozornosť na Bajzovo dielo *Weselé účinky a reční, ktoré k stráveniu truchlivých hodín zbral*, a vidal Jos. Ign. Baiza Farár Dolnodubovský (1795). Na základe textovej analýzy a porovnávania sujetov v tejto Bajzovej zbierke a v medzinárodnej systematike rozprávačských sujetov (ATU) poukazuje na ich rozšírenie v širšom celosvetovom kontexte a na ich folklórny pôvod.

Erika Brtánová v článku *Inovativnosť Bajzovej umeleckej metódy* poukazuje na to, že Bajzov román René mládenca príhody a skusenosti vznikol v čase, keď sa v susednej českej a maďarskej literatúre stretávame so žánrom románom len v podobe adaptácií (voľných prekladov) prevažne francúzskej proveniencie. Autorka sa nazdáva, že Bajza sa nechal inšpirovať námetom anglického jezuitu Williama Darella (1651 – 1721) *A gentleman instructed in the conduct of a virtuous and happy life* – *Džentlmen poučený o vedení cnostného a šťastného života* (2. vydanie: Londýn 1704), pričom porovnáva pasáže z Bajzovho a Darellovho románu. V závere konštatuje, že Bajza si pri spracovaní Darellových námetov počínal nanajvýš samostatne a dokonca inovatívne, pretože väčší dôraz ako na výklad, kládol na príbeh.

Analýza ženských postáv v románe René mládenca príhody a skusenosti bola predmetom skúmania Anny Istvánovej. Tá upozornila na zmenu chápania úlohy a obrazu ženy v období osvietenstva a reflexiu tohto meniaceho sa chápania aj v Bajzovom pohľade na konkrétne ženy z jeho románu, Hadixu a Fatimu, ale aj ženy, ktorých mená sú zamlčané a predstavujú „len“ substantíva so širším sémantickým záberom: matka, vdova, mniška.

Renáta Hlavatá v príspevku *Dobrodružný román Jozefa Ignáca Bajzu a jeho jazykovo-historické kontexty* podrobila toto dielo jazykovej a literárno-estetickému analýze, pričom uviedla, že Bajza pre svoj autorský zámer využil jednak jazykovo-obraznú a jednak naračno-opisnú tendenciu jazykového prejavu. Jeho umelecký text je zaujímavým rozprávaním orientovaným na opis plný premien, dobrodružností, autorských úvah a retrospektívnych pohľadov, reflexívnych digresíí a komentárov.

Ladislav Kačič v štúdií *Náhľady Jozefa Ignáca Bajzu na cirkevnú hudbu (podľa románu René mládenca príhody a skusenosti)* na základe citátov z Bajzovho románu poukazuje na to, že Bajza mal isté hudobné vzdelanie a teoretické poznatky o hudbe, avšak jeho postoj k cirkevnej hudbe bol jednoznačne ovplyvnený jozefinizmom, ba jeho názory neraz hraničili až s puritánstvom. Bajza, ako vyplýva z jeho románu, pred komponovanou viachlasnou hudbou s nástrojmi jednoznačne uprednostňoval v duchu jozefínskych reforiem duchovnú pieseň, teda spoločný spev ľudu.

Zuzana Lopatková v príspevku *Jozef Ignác Bajza a jeho pôsobenie vo farnosti Dolné Dubové* podrobila analýze hospodárske a ďalšie súvisiace aktivity Jozefa Ignáca Bajzu počas jeho pôsobenia vo farnosti Dolné Dubové. Vo svojich záveroch sa opierała o kanonické vizitácie, matriky, finančné záznamy, testament, korešpondenciu i ďalšie archívne dokumenty približujúce Bajzovu činnosť v užšom regionálnom kontexte.

Ivan Gojdič v článku *Osudy a hodnoty Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Dolnom Dubovom* hodnotí Bajzu ako agilného kňaza, ktorý sa po príchode do obce Dolné Dubové pustil okrem dušpastierskej aj do investorskej činnosti a svoju pečať zanechal aj v architektonickej úprave a prestavbe miestneho kostola.

Recenzovaný zborník vďaka erudovaným príspevkom opierajúcim sa jednak o dôkladnú analýzu Bajzovho diela, jednak o štúdium množstva archívnych dokumentov súvisiacich s pôsobením J. I. Bajzu v obci Dolné Dubové, prináša nové pohľady na jeho osobnosť i odvážne interpretácie jeho diela. Nepochybne je presvedčivým dokladom o tom, že tento literárne činný katolícky kňaz sa vďaka svojmu svojráznemu, výraznému charakteru a v dejinách literatúry neprehliadnuteľnému dielu zapísal medzi najvýznamnejšie postavy slovenskej literárnej a kultúrnej minulosti.

Angela Škovierová

Zo správy SÚJS SAV za rok 2013 a aktuálne rámce slavistickej vednej politiky

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV (SÚJS SAV) vykonáva úlohu vedeckovýskumného a koordinačného centra interdisciplinárnych slavistických výskumov, podieľa sa na národných i medzinárodných výskumných úlohách a projektoch. So zameraním vedeckovýskumnej činnosti ústavu súvisí aj jeho úloha ako koordinátora slavistických výskumov v interdisciplinárnom, medzirezortnom a medzinárodnom rozsahu. V tejto súvislosti je významná spolupráca so Slovenským komitétom slavistov, podľa ktorej je Slavistický ústav Jána Stanislava SAV sídlom Slovenského komitétu slavistov, vybavuje jeho agendu a zabezpečuje podmienky na jeho činnosť. Významná je aj spolupráca s Medzinárodným komitétom slavistov (MKS). Prezídium Medzinárodného komitétu slavistov tvorí okrem troch predstaviteľov organizátorskej krajiny budúceho XVI. medzinárodného zjazdu slavistov aj koordinátor komisií pri MKS, ktorým sa na obdobie rokov 2013-2018 stal prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., riaditeľ Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a predseda Slovenského komitétu slavistov. Z tejto funkcie vyplývajú úlohy zamerané na udržateľnosť slavistickej vednej politiky a pri formulovaní priorít a stratégií interdisciplinárneho slavistického výskumu. SÚJS SAV v spolupráci so Slovenským komitétom slavistov a s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR aj v roku

2013 zabezpečoval redigovanie a vydávanie slovenského interdisciplinárneho slavistického časopisu *Slavica Slovaca*. V spolupráci so Slovenským komitétom slavistov a Ústavom etnológie SAV sa SÚJS SAV podieľa na príprave a vydávaní bulletinu *Slavistická folkloristika*, ktorý vychádza pri Medzinárodnej komisii slovenského folklóru pri Medzinárodnom komitétu slavistov. SÚJS SAV organizačne zabezpečuje aj celú agendu a prípravu zväzkov medzinárodnej vedeckej edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*.

Hlavnou úlohou slovenského interdisciplinárneho slavistického bádania je koordinovaný, systematický a projektovaný výskum, ktorý v (stredo)európskom kontexte umožňuje pokryť široko vnímané spektrum výskumných úloh. Moderný slavistický výskum vyplýva zo strategických rozvojových programov, z partnerstva a podobnosti výskumných priorít s pracoviskami v medzinárodnom kontexte: prepojenie SÚJS SAV na Slovenský a Medzinárodný komitét slavistov a na inštitúcie s rovnakým alebo podobným vedeckovýskumným zameraním v zahraničí.

Silnou stránkou slavistického výskumu je interdisciplinarita a komplexnosť, lebo utvára možnosti pre udržateľnosť a systematické dobudúvanie projektovaného výskumu vďaka výchove mladých vedcov so zameraním na výskum slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských jazykových a kultúrnych vzťahov. Prierezovosť skúmania vzťahov národných zložiek kultúry so slovenským i širším európskym prostredím poskytuje možnosti pre udržateľnosť a uplatnenie sa slovenskej kultúrnej identity v slovenskom priestore a najmä v rámci integrujúcej sa európskej spoločnosti. Komplexný a interdisciplinárny výskum slavistických interdisciplinárne orientovaných disciplín sa v medzinárodnom kontexte uplatňuje ako prierezový program. Slovenská slavistika sa v medzinárodnom slavistickom výskumnom priestore tak etablovala ako rovnocenný partner.

Náplň komparatívneho slavistického výskumu slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských jazykových a kultúrnych vzťahov ako garanta udržateľnosti stability integračnej a systematizujúcej vednej disciplíny určujú hlavné ciele (priority) výskumu v SÚJS SAV pre kultúrny, sociálny a hospodársky rozvoj spoločnosti. V centre slovenského slavistického výskumu sú tieto priority: 1. výskum slovenského kultúrno-historického a religiózneho priestoru v interakciách národných a európskych hodnôt, 2. interdisciplinárny a konfrontačný výskum jazyka, ľudovej slovesnosti, duchovnej kultúry v oblasti slovensko-latinských, slovensko-cirkevnoslovanských, slovensko-východoslovanských, slovensko-južnoslovanských, slovensko-nemeckých a slovensko-maďarských vzťahov a 3. projektovaný a interdisciplinárny výskum vývinových procesov kultúry v národných a globálnych kontextoch, vzťah národného jazykového a kultúrneho prostredia k slovenskému i neslovenskému jazykovému a kultúrnemu prostrediu v stredoeurópskom a širšom európskom kontexte.

Pripravovaná transformácia Slovenskej akadémie vied je náročný proces, ktorý v záujme udržateľnosti

vednej politiky musí vnímať aj potreby komplexného porovnávacieho slavistického výskumu slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských vzťahov. SÚJS SAV aj napriek dlhodobu neriešeným problémom a slabej podpore slavistickej vednej politiky, naďalej presadzuje také výskumné priority, ktoré súvisia s identitou prostredia, v ktorom sa interdisciplinárny slavistický výskum má realizovať, lebo zahŕňa programy, ktorých súčasťou je poznávanie súvislostí ovplyvňujúcich rozvoj a udržateľnosť kultúrnej spoločnosti ako základnej entity v rozmanitosti identít európskeho i medzinárodného prostredia. Ďalším dôležitým článkom je udržateľnosť slavistickej vednej politiky v systéme medzinárodného interdisciplinárneho výskumu, najmä pri komplexnom poznávaní miesta slovenskej i slovanskej kultúry v širokom kontexte európskej kultúry a civilizácie.

Aj transformačný proces v Slovenskej akadémii vied vníma Slavistický ústav Jána Stanislava SAV ako proces, ktorý musí garantovať stabilizáciu a kontinuitu rozvoja slavistiky ako vednej disciplíny, pre ktorú je jej fungovanie závislé aj na udržateľnosti inštitucionalizovanej podoby, ktorá v minimálnej podobe umožní uskutočňovať tie vedeckovýskumné i vedecko-organizačné aktivity vyplývajúce z hlavného zamerania slavistickej vednej disciplíny na Slovensku, ktorá vychádza z kvalitného vedeckého zázemia, ktoré sa na našom pracovisku kontinuitne udržiava. Svedčí o tom napríklad aj fakt zdôraznený v hodnotiacom spise z ostatnej akreditácie SÚJS SAV v roku 2012, v ktorom sa uvádza, že pracovisko má vo svojich radoch významné medzinárodne oceňované osobnosti, ktoré robia excelentný výskum a i vďaka dobrým medzinárodným kontaktom výskum je aktuálny a vysoko efektívny. Na túto skutočnosť vo svojich hodnoteniach SAV v roku 2012 upozornila aj Akademická rankingová a ratingová agentúra (ARRA), keď v súvislosti s identifikáciou špičkových pracovníkov a vedeckých tímov v rámci SAV hodnotila aj III. oddelenie vied SAV. V SÚJS SAV identifikovala päť špičkových a nadpriemerných pracovníkov z celkového počtu 8 vedeckých pracovníkov (teda najmenej s titulom PhD.) našej organizácie (bližšie informácie pozri na internetovej stránke <http://www.urad.sav.sk/downloads/arra/3.%20oddelenie%20vied%20SAV/>). Práve títo pracovníci vedú výskumné tímy a riešia vedeckovýskumné úlohy, ktoré významne ovplyvňujú dianie v slovenskom i medzinárodnom slavistickom výskume; sú to výskumné slavistické úlohy, ktoré boli dlhodobo a doposiaľ nepokryté (v tejto súvislosti odkazujem aj na kolektívnu monografiu *Slovenská slavistika včera a dnes*. /Bratislava 2012/, kde sa explicitne spomínajú aj aktuálne slovenské slavistické výskumné priority). Pravda, návratnosť základného slavistického výskumu nie je komerčne merateľná veličina, pretože ekonomická hodnota slavistických výskumov sa nedá vyčíslieť okamžitými finančnými benefitmi, ale prostredníctvom jej spoločenskej hodnoty a nezastupiteľnosti. V tom vidí slovenská slavistika svoj vklad, svoj trvalý benefit, ktorý je určený celej spoločnosti na rozvoj jej poznania, na utváranie a prehlbovanie kultúrneho, jazykového, historického

vedomia, na zachovanie a rozvoj identity slovenského národa v širšom slovanskom kontexte i v kontexte európskych kultúrnych hodnôt.

* * *

K najvýznamnejším výsledkom SÚJS SAV v roku 2013 patrí vydanie monografickej práce P. Žeňucha *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Prameny k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. IV.* (Bratislava: 2013, 482 s.) s obsiahlym pramenným materiálom. Práca je výsledkom viac ako desaťročného systematického výskumu pramennej bázy písomností 15.-19. storočia. Okrem úvodnej štúdie monografického charakteru v ruskom jazyku publikácia obsahuje komentované vydanie vybraných cyrilských i latinských zapísaných textov evanjelií, poučiteľné a výkladové texty, historiografické a katechetické diela, kázňové a administratívnoprávnu spisbu, rozličné cestopisné práce, liečiteľské príručky i cyrilikom zapísanú ľudovú divadelnú hru a ďalšie. Jednotlivé pamiatky predstavujú písomnú kultúru spätú s byzantským obradom na Slovensku a dokladujú tak stáročiami pestovanú tradíciu opierajúcu sa o konfesijnú, liturgickú, piesňovú, edukačnú, kázňovú i administratívnoprávnu prax, ktorá spolu s liturgickým cirkevnoslovanským jazykom tvorí jedinečnú a trvalú hodnotu duchovnej kultúry Slovenska. Byzantsko-slovanská i latinská kresťanská a kultúrna tradícia podnes tvoria rovnocenné zložky duchovného a kultúrneho odkazu, ktorý sa odvíja od cyrilometodského dedičstva. Publikované texty prameňov sú dokladom o prostredí a historických podmienkach vývinu duchovnej i materiálnej kultúry tradície cirkvi byzantského obradu na Slovensku, ktorá sa odráža v písomnostiach, jazyku i v zachovanej tradícii, teda v tých zložkách spoločnosti na Slovensku, ktoré ju od samého začiatku kultivovali.

V rámci aplikačného typu výskumov k najvýznamnejším výsledkom patria knižné výstupy publikované v rámci riešenia projektu Centra excelentnosti SlovSlav - Dejiny slovenskej slavistiky 19.-20. storočia (Postavy slovenského národného obrodenia /Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský/ + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte). Ide o monometatický súbor štúdií *Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte* (ed. K. Žeňuchová; Bratislava: 2013, 168 s.), ktorý prináša príspevky, ktoré odznali na interdisciplinárnej vedeckej konferencii Jozef Ignác Bajza (1755-1836) v kultúrnom a literárnom kontexte 26. – 27. septembra 2013 v Dolnom Dubovom, kde J. I. Bajza 22 rokov pôsobil nielen ako rímskokatolícky kňaz, ale najmä ako národný a kultúrny dejateľ. Konferenciu v rámci riešenia projektu Centra excelentnosti SlovSlav usporiadal Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s obcou Dolné Dubové a Ústavom slovenskej literatúry SAV, s podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Trnavského samosprávneho kraja. Vedecké štúdie nadväzujú na doterajšie poznatky o živote a diele tohto slovenského osvie-

tenského vzdelanca, ale zároveň posúvajú hranice nášho doterajšieho poznania; niektoré nové zistenia pochádzajú z výsledkov štúdia prameňov v archívnych inštitúciách a knižniciach vo Viedni, Budapešti, Ostrihome, Trnave i v Martine. Záujem o štúdium a získanie archívnych materiálov pramenil z potreby predstaviť priame svedectvá o živote a diele J. I. Bajzu širšej odbornej i laickej verejnosti a sprístupniť tak historické dokumenty doposiaľ ukryté v trezoroch knižníc a archívov doma i v zahraničí. Pri systematickom archívnom výskume sa ukázalo, že viacero údajov o živote či štúdiách J. I. Bajzu je nutné poopraviť, spresniť a rozšíriť. Jednotlivé pramene, ktoré sa nám podarilo získať pri archívnych výskumoch, prešli kritickou analýzou. V monotematickom súbore štúdií Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte sa prezentujú nové poznatky o jazykových otázkach a príčinách neúspechu Bajzovho pokusu o kodifikáciu spisovného jazyka (J. Doruľa), o dobovom historicko-spoločenskom kontexte osvietenstva, o etablovaní sa knižnej kultúry a cenzúry v období jozefinizmu (E. Frimmová, I. Kollárová), o literárnych a estetických aspektoch diela J. I. Bajzu (G. Gáfriková, M. Babiak, E. Brtániová, A. Ištvánová, R. Hlavatá) i o prienikoch Bajzovej tvorby s ľudovou slovesnou kultúrou (K. Žeňuchová) a o dobovej cirkevnej hudbe a jej rezonancii v románoch diela J. I. Bajzu (L. Kacic). Uplatnenie vedeckovýskumných výsledkov v užšom regionálnom kontexte sa podarilo vďaka štúdiu venovanej 22-ročnému pôsobeniu J. I. Bajzu ako rímskokatolíckeho kňaza v Dolnom Dubovom (Z. Lopatková), ktorý sa výrazne zaslúžil aj o vzácne umelecké a architektonické hodnoty súčasnej podoby dolnodubovského kostola Nanebovzatia Panny Márie (I. Gojdič). Knižná publikácia poskytuje presvedčivé doklady o úlohe a mieste Jozefa Ignáca Bajzu medzi významnými osobnosťami dejín slovenskej literatúry a kultúry a o jeho podiele na budovaní identity slovenského národného povedomia.

Ďalšou publikáciou v rámci riešenia projektu CE SlovSlav je knižná práca P. Zubka *Kňaz nie každodenný. Jonáš Záborský v službe Košickej diecézy*. (Bratislava: 2013, 182 s.). Práce prezentuje doteraz neznáme prameňov uložené v Arcibiskupskom archíve v Košiciach, ktoré umožňujú porovnať zachované dokumenty administratívno-právnej povahy s vlastným životopisom Jonáša Záborského (1812 – 1876) a odhaľujú tak viacero doteraz neznámych skutočností o jeho živote i ďalšie realie, ktoré sa podarilo verifikovať a spresniť. Po sklamaníach z politicko-spoločenskej situácie sa chcel Jonáš Záborský stať klasickým farárom-gazdom. No po roku 1858 sa opäť vrátil k intenzívnemu písaniu a vytvoril rozsiahle literárne dielo. Ako rozhladený a skúsený intelektuál vysoko prevyšoval súčasníkov. Identifikoval najväčšie nebezpečenstvo maďarskej politiky v reinterpretácii uhorských dejín samotnými Maďarmi, preto napísal vlastné monumentálne dielo z najstarších dejín Uhorska. Vytrvalo bránil cirkevné i farské práva v pastoračne náročnom vidieckom prostredí, čo, pravda, viedlo k viacerým sporom. Ako panslávovi mu pomadžarčená cirkevná vrchnosť nebola naklonená. Až v roku 1863 sa postoj cirkevnej vrchnosti k

J. Záborskému zmenil a biskup Ján Perger ho po smrti nazval horlivým kňazom nie každodennej erudície. V monografii P. Zubko predkladá viacero neznámych skutočností a spolu s komparáciou prameňov predstavuje sondu do života vidieckeho farára, konfrontovaného s limitovaným vidieckym prostredím, cirkevnou vrchnosťou a vlastnou osobnosťou. V novom svetle tak možno spoznať človeka, ktorý svojimi postojmi, názormi a prístupom predbehol dobu o niekoľko generácií.

K významným výsledkom medzinárodného významu patrí vydanie druhého zväzku plánovaného trojzväzkového slovníka M. Koškovej *Bulharsko-slovenský slovník II. Я-По*. (Bratislava: 2013. 691 s.). Slovník metodologicky a koncepcne nadväzuje na jeho prvú časť. Je budovaný na vedeckých základoch dvojazyčnej lexikografie a uplatňuje sa v ňom princíp prekladového ekvivalentu. Podrobne sa v ňom spracúva významová štruktúra hesla, primerane sa ilustruje sémantická a syntaktická spájanosť heslového slova. Prínosom slovníka je aj jeho frazeografická časť. Možno konštatovať, že slovník zaplná medzeru existujúcu v bulharsko-slovenskej frazeografii. Frazeológia tu nie je len okrajovým dokladovým materiálom jednotlivých heslových slov, ale svojím rozsahom a spracovaním predstavuje relatívne úplne frazeologický fond bulharského jazyka (spisovné i nespisovné jednotky) v konfrontácii so slovenčinou, preto frazeografickú časť slovníka možno hodnotiť ako „slovník v slovníku.“ K výsledkom medzinárodného významu treba zaradiť aj vydanie knižnej publikácie *Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach*. (eds. P. Žeňuch, E. Uzeňova, K. Žeňuchová, Bratislava: 2013. 250 s.). Monotematický súbor štúdií obsahuje vedecké štúdie, ktoré úzko súvisia s poznávaním slovenskej identity, národného a kultúrneho dedičstva a jeho miesta v kontexte európskych vývinových kultúrno-historických procesov staršieho i novšieho obdobia, najmä však pri rozvoji a upevňovaní tradičných kultúrnych a duchovných hodnôt. Vedecké štúdie bádateľov zo Slovenska, Česka, Ruska, Ukrajiny, Bulharska, Bieloruska a Maďarska ponúkajú viacerozmernej interdisciplinárny pohľad na vývin slovenského jazyka a kultúry v slovanských i neslovanských jazykových, kultúrnych a religióznych súvislostiach. Rozhodujúcu úlohu pri formovaní písomníctva na Slovensku i v celom karpatskom prostredí pritom mali duchovné zdroje latinskej i byzantsko-slovenskej kultúry a religióznej tradície. Vplyvy latinskej i byzantsko-slovenskej duchovnej tradície sa prejavili v rozličných písomných pamiatkach i v celom spektre kultúrno-historického vývinu, preto tvoria neoddeliteľnú zložku dedičstva slovenského národa, sú jeho kultúrnou pamäťou a tvoria obraz mnohostranných vzťahov slovenského jazyka a písomníctva s inými jazykmi a kultúrami v európskom priestore.

K významným výsledkom vedeckej činnosti SÚJS SAV patrí aj vydanie dvoch knižných prác – monografickej knižnej publikácie *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva I. Monografia*. (autori M. Lichner, M. SJ, Š. Marínčák, P. Žeňuch, Bratislava: 2013, 92 s.), ktorá predstavuje tri tematické okruhy;

súvisia so zrodom slovanskej kultúry. V prvej kapitole sa odкрývajú aspekty jedného dôležitého teologického východiska počiatkov kresťanstva, ktoré je podnes predmetom sporov a stalo sa akýmsi symbolom rozdelenia medzi kresťanským Východom a Západom. Druhá kapitola pertraktuje vybrané kultúrno-liturgické aspekty byzantskej misie a definuje veľkomoravskú liturgiu a s ňou spojenú hudobno-liturgickú tradíciu, ktorá je vyjadrením príslušnosti k dedičstvu cyrilo-metodskej misie. Napokon tretia kapitola ponúka pohľad do problematiky cyrilského písomníctva ako súčasti písomnej kultúry na Slovensku. Druhá monotematická knižná publikácia *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva II. Súbor štúdií* (zostavovateľmi sú M. Lichner SJ, Š. Marínčák, P. Žeňuch; Bratislava: 2013, 200 s.) predstavuje cyrilo-metodskú tradíciu ako kultúrny fenomén, ktorý prekračuje hranice jedného národa i konfesie a je súčasťou európskeho kultúrneho dedičstva v jeho tradičných a trvalých hodnotách. Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo je základným komponentom národnej i kultúrnej identity Slovákov i všetkých slovanských národov. Pre slovanskú cirkev byzantského obradu je konfesionálna tradícia založená na Cyrilovi a Metodovi trvalo platnou hodnotou. Opiera sa o jazykovú a liturgickú tradíciu a zohráva významnú úlohu pri uvedomovaní si národnej identity v jej historicko-kultúrnom rámci. Autori sa v publikácii venujú vybraným okruhom duchovnej kultúry spätéj s cyrilo-metodským dedičstvom v prostredí stretania sa východnej i západnej kresťanskej tradície. Zameriavajú sa na vývin národného a liturgického jazyka a na písomnú kultúru v jej historickom i aktuálnom prostredí miestnej cirkvi byzantského obradu.

K významným vedeckovýskumným výsledkom patrí aj knižná práca P. Zubka *Zemplínski a abovskí uniati v Barkóchoi vizitácii. Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia IV.* (Ružomberok: 2013, 120 s.), v ktorej autor predstavuje záujmy jágerských biskupov v 18. storočí o gréckokatolíkov, ktorých vnímali ako osobitnú obradovú skupinu na území svojho biskupstva. Toto obdobie je známe ako obdobie latinizácie a latinskej dominancie, keď jágerský biskup latinského obradu považoval mukačevského biskupa len za svojho obradového vikára. V tomto období vznikla bohatá agenda administratívno-právnej povahy. P. Zubko sa zamerlal na analýzu latinskej kánonickej vizitácie Abovského arcidiakonátu z roku 1746 a Zemplínskeho arcidiakonátu z roku 1749, ktorá zahrnula aj nelatinské farnosti. Práca podrobne rozoberá jednotlivé aspekty prípravy, priebehu, obsahu a dosahu vizitácie. Práca obsahuje množstvo publikovaného pramenného materiálu, preto sa môže stať východiskom aj pre ďalších bádateľov a historikov, lebo spomínané vizitačné protokoly majú význam nielen pre svoj obsah a komplexnosť, ale možno ich porovnať s vizitáciami mukačevského biskupa Olšavského, ktorý vizitoval tie isté gréckokatolícke farnosti v polovici 18. storočia.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV vykonáva aj činnosti podľa práva spolupodieľať sa na uskutočňovaní denne i externej formy doktorandského študijného progra-

mu v študijnom odbore 2.1.27 slovenský jazyk a literatúra na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Platnosť práv trvá, pokiaľ budú vykonávané podľa zákona. Existencia spoločného edukačného pracoviska je zárukou rozvoja vedeckej disciplíny a umožňuje rast a posilnenie pracoviska. V rámci tohto doktorandského študijného programu v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV uskutočňuje doktorandské štúdium v internej forme 5 doktorandiek a v externej forme 1 doktorandka. Jedna doktorandka M. Hribová (Srbsko) je financovaná prostredníctvom vládneho štipendia a pod vedením P. Žeňucha pripravuje dizertačnú prácu na tému *Jazykové a historicko-kultúrne kontexty slovensko-slovanských vzťahov*. Pracovníci ústavu L. Kačic, A. Škoviera, S. Zavarský K. Žeňuchová, P. Žeňuch školia doktorandov v uvedenom študijnom programe: D. Tekeliova pripravuje dizertačnú prácu na tému „Ludová próza na prelome 19. a 20. storočia (problematika jazyka a žánru)“ pod vedením K. Žeňuchovej, B. Pecuchová pripravuje dizertačnú prácu na tému „Vybrané cyrilské rukopisné evanjeliové pamiatky a ich porovnanie s najstaršími zachovanými staroslovenskými textami“ pod vedením A. Škovieru; N. Hubinská ako dizertačnú prácu pripravuje kritické vydanie diela Imricha Tolvaja *Ortus et progressus Almae Archi-Episcopalis Societatis Jesu Universitatis Tyrnaviensis a primis illius initiis ad annum usque M.D.C.L.X.* (Trnava 1725) s prekladom a komentárom pod vedením S. Zavarského; L. Wilšinská pod vedením P. Žeňucha pripravuje ako dizertačnú prácu kritické komentované vydanie Bazilovičovho diela *Imago vitae monasticae*; M. Prokipčáková pod vedením L. Kačica pripravuje dizertačnú prácu „Hudobné pramene byzantskej tradície v kontexte slovenskej kultúry.“ V externej forme štúdia pokračuje aj Svetlana Šašerina, ktorá pod vedením P. Žeňucha pripravuje dizertačnú prácu na tému „Duchovná kultúra medzi Východom a Západom.“ Pracovníci ústavu prednášali, viedli semináre a pracovali ako školitelia doktorandov, viedli magisterské a bakalárske práce na vysokých školách a pôsobili v obhajobných, skúšobných i konkurzných komisiách.

V dňoch 13.-15. novembra realizoval S. Zavarský výskum v Archíve Britskej provincie Spoločenosti Ježišovej, v historickej knižnici anglikánskej cirkvi Lambeth Palace Library a tiež v britskej národnej knižnici British Library, kde skúmal britské tlačie Sentivániho apológie *Quinquaginta rationes* a podarilo sa mu korigovať doterajšie nesprávne bibliografické údaje. Výsledky výskumu budú publikované vo vedeckom časopise *Recusant History*. V dňoch 9.-13. decembra 2013 bol S. Zavarský na zahraničnej pracovnej ceste v Ríme. V centrálnom archíve Spoločenosti Ježišovej Archivum Romanum Societatis Iesu sondážne zmapoval materiál týkajúci sa pôsobenia jezuitov na Slovensku do r. 1773, študoval archiválie viažuce sa k osobe P. Benedikta Szölősiho SJ a jeho spevníku *Cantus Catholici* a získal digitálne kópie Szölősiho nekrológov (jeden sa nachádza v *Annales Provinciae Austriae*, 1656; druhý v *Litterae annuae*, 1656), v ktorých sa hovorí aj o kontexte vzniku spevníka. Vo Vatikánskom archíve (Archivio Segreto Vaticano) S. Zavarský študoval písom-

nosti z fondu Albani (Klement XI), č. 177 o konverzii kniežaťa Antona Ulricha z Braunschweigu a Lüneburgu (1710), ktorá úzko súvisí s rozšírením apologetického spisu M. Sentivániho *Quinquaginta rationes* (Trnava, 1702) v Európe. Vo Vatikánskej knižnici sa S. Zavarský oboznámil s prvým talianskym vydaním Sentivániho apológie *Quinquaginta rationes* (Pavia, 1712). Tento text bude vďaka zmenám znenia dôležitým prameňom pre prípravu kritického vydania. L. Kačic v dňoch 2.-5. a 9.-12. septembra 2013 uskutočnil výskum v Primaciálnom archíve v Ostrihome, ktorý priniesol nové, originálne, doteraz neznáme poznatky, týkajúce sa hudobnej kultúry na Slovensku v 1. polovici 18. storočia. Výsledky výskumov sa pripravujú vo forme vedeckej štúdie na vydanie a prinesú nové skutočnosti aj pre medzinárodné badanie. K. Žeňuchová dňa 11. 9. 2013 realizovala pracovnú cestu do Ostrihomu za účelom výskumu v Primaciálnom archíve, kde sú uložené archívne dokumenty Ostrihomskej arcidiecézy. Vyhotovila digitálne kópie záznamov o študijných rokoch J. Ignáca Bajzu na Pazmáneu vo Viedni, ktoré využila pri príprave referátu na konferenciu Jozef Ignác Bajza (1755-1836) v kultúrnom a literárnom kontexte, ktorá sa uskutočnila 26.-27. septembra 2013 v Dolnom Dubovom a pri príprave a tvorbe literárnej expozície o živote a diele J. I. Bajzu otvorenej 26. 9. 2013 v Dolnom Dubovom. V dňoch 16. – 21. mája 2013 K. Žeňuchová realizovala výskum rukopisných zborníkov ľudovej prózy a rukopisných pozostalostí J. I. Bajzu, J. Fándlyho, A. Bernoláka v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine, kde získala digitálne kópie bernolákovských tlačí (J. Fándly, J. I. Bajza, A. Bernolák). Dňa 7. 8. 2013 uskutočnila aj pracovnú cestu do Trnavy za účelom výskumu v Archíve Spolku sv. Vojtecha v Trnave a v Archíve arciepiskopského úradu v Trnave, kde sa nachádzajú archívne dokumenty i rukopisné zápisy J. I. Bajzu a jeho korešpondencia. Štúdium archívnych materiálov významne prispelo k príprave vedeckých štúdií publikovaných v monotematickom súbore štúdií Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte (2013), ktorá je súčasťou riešenia projektu CE SlovSlav. P. Zubko v dňoch 12.-21. mája 2013 uskutočnil výskumnú cestu do pamäťových inštitúcií v Prahe v Českej republike. Cieľom pobytu bol archívny a knižničný výskum zameraný na osobu Jonáša Záborského, ktorá vyšla ako prvý monografický výstup v rámci projektu Centra excellentnosti SlovSlav. Uskutočnil štúdium rukopisov Jonáša Záborského v Knižnici Národného múzea v Prahe – Oddelenie rukopisov a starých tlačí. Dôležitá časť Záborského pozostalosti (pôv. sign. I F 25) bola v roku 1963 odovzdaná Matici slovenskej. Ostatné písomnosti už boli publikované. V Národnej knižnici Českej republiky v Prahe boli preštudované všetky vydané publikácie o Jonášovi Záborskom. Časť týchto tlačí nebola nájdená v dostupných fondoch slovenských knižníc. V dňoch 20.-27. augusta 2013 sa v Minsku v Bielorusku uskutočnil 15. medzinárodný zjazd slavistov. Medzinárodný zjazd slavistov je celosvetové interdisciplinárne vedecké podujatie, na ktorom v pravidelných päťročných intervaloch prezentujú slovanské i neslovanské kra-

jiny výsledky slavistických výskumov v oblasti jazyka, literatúry, folklóru, etnológie a dejín kultúry. Na 15. medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku sa v roku 2013 zúčastnilo vyše 550 vedcov s referátmi v sekciách, tematických blokoch a vystúpeniami v rámci okrúhlych stolov. Referáty slovenskej delegácie, ktoré odzneli na 15. medzinárodnom zjazde slavistov, vydal Slovenský komitét slavistov v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV ako knižnú publikáciu s názvom *XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov* (Žeňuch, P. [ed.], Bratislava: 2013. 234 s.). Jednotlivé príspevky v publikácii predstavujú aktuálne výsledky slavistických výskumov. Podarilo sa vydať aj bibliografický súpis slavistických vedeckých monografií a štúdií *Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2008–2012 (výber)* (Žeňuch, P. [ed.], Bratislava: 2013. 164 s.). Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky podporilo účasť referentov, prípravu a vydanie publikácií na 15. medzinárodný zjazd slavistov v bieloruskom Minsku dvoma projektmi zo svojho dotačného programu. Okrem toho pripravil SÚJS SAV na 15. medzinárodný zjazd slavistov aj knižnú publikáciu k tematickému bloku – Žeňuch, P. (ed.): *Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom / Das Erbe der geistlichen Liedkultur zwischen Ost und West / Nasledije duchovnoj pesennoj kultury meždu slavianskim Vostokom i Zapadom* (Bratislava: 2013). Na 15. medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku odzneli referáty týchto pracovníkov SÚJS SAV: Mgr. Mária Košková, CSc. predniesla referát *Frazeologické aspekty bulharsko-slovenského slovníka* v sekcii 1.5. Slovenská lexikografia, lexikálna sémantika a frazeológia; ThLic. Andrej Škoviera, PhD. predniesol referát *Služby sv. Naumovi Ochridskému* v sekcii 1.3. Slovenské jazyky a kultúry – Slovenské písomníctvo v rozličných etapách rozvoja. Cyrilo-metodská písomná tradícia u Slovanov a Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD. predniesla referát *Kánonické a nekánonické obrazy a ľudová religiozita v prozaickom folklóre slovensko-ukrajinských pohraničných oblastí* v sekcii 2.1. Slovenský folklór, mytológia a tradičná duchovná kultúra. Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., bol organizátorom a moderátorom tematického bloku „Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom“ a predniesol hlavný referát k problematike s názvom *Tradícia, jazyk, identičnosť i kontexty vizantijsko-slavianskej kultúry pod Karpatami*. Zasadnutie sekcie 1.5. Synchronna-typalohičnej i supastauľnej dasledavaňne slavianskich mou viedla ako moderátorka M. Košková. V dňoch 1.-7. decembra 2013 pracovníci SÚJS SAV P. Žeňuch, K. Žeňuchová a A. Škoviera absolvovali pracovnú cestu do Sofie. Pobyt bol spojený s účasťou na prezentácii knižných výsledkov slavistických výskumov SÚJS SAV a KMNC BAN a ďalších knižných publikácií o cyrilo-metodskom dedičstve a byzantsko-slovenskej kultúre na Slovensku. Podujatie dňa 4. decembra 2013 v priestoroch slovenského veľvyslanectva v Sofii zorganizovalo Veľvyslanectvo Slovenskej republiky v Sofii a Cyrilo-metodské výskumné centrum Bulharskej aka-

démie vied spolu so Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV. Prezentáciu otvoril veľvyslanec SR v BR Marián Jakubócy. Na prezentácii sa zúčastnila riaditeľka Cyrilo-metodského výskumného centra BAV prof. Slavia Barlieva a spolupracovníci, predstavitelia univerzitných slavistických inštitúcií, lektorátov v Bulharsku, riaditeľka Bulharského kultúrneho inštitútu na Slovensku Vaňa Radeva, zástupcovia bulharských kultúrnych spolkov, predstavitelia gréckokatolíckej cirkvi v Bulharsku a široká vedecká a kultúrna obec. Prezentovali sa publikácie, ktoré publikujú výsledky výskumov v rámci projektu APVV: Nikolova, S – Žeňuch, P. (Eds): Kirilo-Metodievski studii. Kniga 20. (Sofija: 2011. 328 s.) a Žeňuch, P. – Uzeňova, E. – Žeňuchová, K. (eds.): Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach. (Bratislava: 2013. 250 s.). Okrem týchto dvoch publikácií sa prezentovalo aj ďalších päť knižných prác Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, ktoré súvisia s vedeckovýskumným zameraním projektovej spolupráce. V dňoch 9.-14. decembra 2013 v rámci bilaterálneho interdisciplinárneho medzinárodného projektu APVV Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita Bulharov a Slovákov (č. projektu AK-BG 0021-10) boli na pracovnom pobyte v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV dve pracovníčky Cyrilo-metodského vedeckého centra Bulharskej akadémie vied prof. Svetlana Nikolova a doc. Bojka Mirčeva. Venovali sa štúdiu archívnych materiálov v historickej študovni (rukopisné oddelenie a oddelenie starých tlačí) Univerzitnej knižnice v Bratislave. V dňoch 14.-18. mája 2013 pricestovali do SÚJS SAV v rámci MAD dve vedecké pracovníčky Cyrilo-metodského výskumného centra Bulharskej akadémie vied v Sofii. Pracovná cesta sa uskutočnila za účelom výskumu v rámci medziakademického projektu Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita Bulharov a Slovákov II. Počas pracovného pobytu prof. Dr. Slavia Barlieva a doc. Desislava Atanasova pracovali v knižnici nášho ústavu, v Univerzitnej knižnici a v Ústrednej knižnici SAV. Osobitný význam mala aj prednáška Sv. Cyril a sv. Metod medzi svätými - patrónmi Európy, ktorú v Hudobnej sieni Bratislavského hradu predniesla riaditeľka Cyrilo-metodského vedeckého centra Bulharskej akadémie vied prof. Dr. Slavia Barlieva. Po prednáške sa za účasti veľvyslankyne Bulharskej republiky, poslancov Národnej rady SR a ďalších významných hostí kultúrneho a spoločenského života i za účasti predstaviteľov katolíckej i pravoslávnej cirkvi na Slovensku uskutočnila vernisáž výstavy Na začiatku bolo písmeno – cyrilo-metodské dielo v kultúre kresťanského sveta z príležitosti 1150. výročia príchodu Cyrila a Metoda na naše územie. V dňoch 16.-20. októbra 2013 pricestovali do SÚJS SAV na päťdňový pobyt v rámci medzinárodnej spolupráce pri riešení spoločného projektu Sviatky sv. Cyrila a Metoda (bulharsko-slovenské paralely) Irina Kolarška-Mladenova a Marianka Zekova. Bulharské kolegyně sa venovali výskumu aktuálnej úcty k Cyrilovi a Metodovi v súčasnosti v Nitre, kde realizovali terénny výskum. V dňoch 8.-21. novembra 2013 M. Košková bola na pracovnom pobyte v Ústave bulharského jazyka prof. L. An-

drejčina Bulharskej akadémie vied. Pobyt bol spojený s riešením grantového projektu VEGA 2/0031/10 a medziústavného projektu zameraného na vydanie Bulharsko-slovenského slovníka. Pobyt bol spojený aj s prezentáciou druhého zväzku *Bulharsko-slovenského slovníka (L - Po)*, ktorá sa uskutočnila za prítomnosti veľvyslancu Slovenskej republiky v Bulharsku, významných predstaviteľov bulharskej vedy, novinárov a širšej verejnosti v Národnej knižnici sv. Cyrila a Metoda. O podujatí informovala bulharská tlač a bulharský rozhlas.

Výstupy pracovníkov SÚJS SAV sú zdrojom poznatkov, ktoré sa nielen formou vedeckých štúdií, ale aj prostredníctvom vedecko-popularizačných či edukačných foriem (prednášky, semináre, vystúpenia v rozhlase, televízii, v tlači, besedy a pod.) dostávajú do povedomia širokej odbornej i laickej verejnosti. Výsledky výskumov zamerané na slovensko-slovenské i slovensko-neslovenské jazykové a kultúrne vzťahy sú využiteľné práve pri rozličných expertíznych činnostiach, ktoré umožňujú zaradiť všetky zložky vzťahov slovenského jazyka a kultúry do širšieho rámca európskeho kultúrneho priestoru. Z uvedeného dôvodu sú výsledky výskumov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV podkladom aj pri spolupráci s obecnou i mestskou samosprávou.

Peter Žeňuch

Zo zasadnutia Slovenského komitétu slavistov

Plénium Slovenského komitétu slavistov (SKS) sa zišlo na svojej pravidelnej schôdzke dňa 25. marca 2014 v sídle Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a Slovenského komitétu slavistov.

Predseda SKS predniesol správu o činnosti komitétu za rok 2013, v ktorej upozornil na skutočnosti súvisiace s prípravou a organizáciou 15. medzinárodného zjazdu slavistov (MZS) v Minsku. Publikácie venované zjazdu a účasť slovenských slavistov na rokovaniach v Minsku sa podarilo zabezpečiť vďaka podpore z dotačného systému Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. SKS získal na tento účel dva projekty – jeden projekt z programu Pro Slovákia, ktorý je určený na podporu mobility a medzinárodnú spoluprácu a prezentáciu výsledkov v oblasti slovenskej kultúry v zahraničí a druhý projekt z podprogramu Umenie zameraný na podporu vydávania literatúry a knižnú kultúru. Okrem toho SKS získal z dotačného systému Ministerstva kultúry aj finančnú podporu na vydávanie interdisciplinárneho slavistického časopisu Slavica Slovaca a podporu na vydanie knižnej publikácie Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach (Bratislava 2013). SKS v rámci svojej činnosti získal podporu aj od Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry SAVOL na vydanie ďalších troch publikácií – vydanie súboru štúdií k tematickému bloku na 15. MZS s názvom Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi Východom a Západom (Bratislava 2013),

na vydanie druhého zväzku Bulharsko-slovenského slovníka (Bratislava 2013) a na vydanie štvrtého zväzku edície Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae (Rím - Bratislava – Košice 2013). Na zasadnutí SKS odznela aj informácia o tom, že SKS má podpísané dohody o vydávaní časopisu s vydateľstvom VEDA a dohodu o distribúcii časopisu s firmou Slov-art G.T.G. Zároveň sa pripravuje dohoda o spolupráci s internetovým predajcom www.uniknihy.sk, ktorý bude distribuovať publikácie vydané SKS. Z predaja časopisu a kníh vydaných SKS sa tvorí finančný príspevok, ktorý SKS používa na dofinancovanie povinnej 5 % finančnej účasti pri realizácii projektov získaných z MK SR. Predseda SKS vo svojej správe zhrnul aj ďalšie činnosti súvisiace s agendou 15. MZS v Minsku. Informáciu o týchto aktivitách sme už publikovali v správe zo zasadnutia SKS na stránka časopisu Slavica Slovaca (2013, roč. 48, č. 1, s. 95-96).

Na rokovaní pléna SKS bola prednesená aj správa o revízii hospodárenia SKS za rok 2013, ktorú vypracovala externá spolupracovníčka SKS Helena Rummelová a na rokovaní pléna SKS ju prečítala Tatiana Štefanovičová. Revízorky SKS (T. Štefanovičová a J. Dudášová) správu preskúmali a jej správnosť potvrdili. Plénum SKS v diskusii ocenilo aktivity SKS v súvislosti s jeho vyrovnaným hospodárením a jednomyseľne schválilo správu o činnosti SKS za rok 2013 i správu z revízie hospodárenia SKS za rok 2013.

V ďalšej časti zasadnutia SKS sa diskutovalo o správach na Druhý kongres slovenských slavistov v roku 2015, ktorý bude venovaný Jánovi Stanislavovi, 50. výročiu časopisu Slavica Slovaca a 20. výročiu od založenia Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Diskutovalo sa o materiáli *Изменения в принципах организации съездов славистов и деятельности Международного комитета славистов*. SKS odporučil predsedovi SKS zaujať k materiálu kritické stanovisko. SKS súhlasil s návrh docenta SEODr. PaedDr. Šimona Marinčáka, PhD., za člena redakčnej rady časopisu Slavica Slovaca.

Peter Žeňuch

CONTENTS

STUDIES

E. KRALČÁK: To the Interpretation of an Unknown Text on a Plaque from Bojná	3
A. ŠKOVIERA: The Second Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid – Commentary and Translation with Parallel Original Text	11
E. BRODŇANSKÁ: Constantine-Cyril and St. Gregory of Nazianzus – servants of words/the Word	20
B. B. KOJOCBA: «Bear» Plants in the Slovak language	31
J. SKLADANÁ: Language in Jozef Ignác Bajza's work	37

REVIEW ARTICLES

M. VAŠÍČEK: Eastern Slovak-Rusyn Lexical Parallels as exemplified in The Atlas of The Slovak Language	42
M. ČIŽMÁROVÁ: Language Situation in Northeastern Slovakia in the Postwar Period (after 1945)	58
A. MARIČOVÁ: Burial Customs and Superstitions about Death among Slovaks in Stara Pazova	65

REPORTS and REVIEWS

J. HLADKÝ, A. ZÁVODNÝ: The Jubilee of Associate Professor PhDr. Eleny Krasnovskej, CSc.	71
J. GLOVNÁ: The International Conference of Slovak Language in the World	72
M. ČIŽMÁROVÁ: The 200 th Anniversary of Taras Ševčenko's Birth	73
M. ČIŽMÁROVÁ: The International Congress of Ukrainianists	74
M. KOŠKOVÁ, M. HURBANIČ: The Third International Congress of Bulgaristics	75
I. RIPKA: The Considerable Completion of the Project of the Whole Carpathian Dialectological Atlas (Общекарпатский диалектологический атлас. Указатели.)	77
A. ZÁVODNÝ: New Monographs of Slovak Hydronymics	78
N. HUBINSKÁ: BEL, M.: Trenčianska stolica.	81
E. WILŠINSKÁ: LACH, M.: Il contributo di Giorgio Giovanniccio Bazilovič OSBM alla formazione monastica dei Basiliani dell'eparchia di Mukačevo (1789-1821). Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum.	82
I. RIPKA: Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach.	84
D. TEKELIOVÁ: XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov.	88
M. PROKIPČÁKOVÁ: Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi slovanským Východom a Západom. / Das Erbe der geistlichen Liedkultur zwischen Ost und West. / Наследие духовной песенной культуры между славянским Востоком и Западом.	90
A. ŠKOVIEROVÁ: Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte.	92
P. ŽEŇUCH: From the Report SÚJS SAV in 2013 and Current Scopes of Slavistic Science Policy	94
P. ŽEŇUCH: Meeting of the Slovak Committee of Slavists	99

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA
SLOVENSKÝ KOMITÉT SLAVISTOV

Vychádza s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

SLAVICA SLOVACA, ročník 49 (2014), č. 1.

Vychádza trikrát ročne, 1. číslo v júni, 2. číslo a 3. číslo (supplementum) v decembri.

Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava.

Tel.: 02/20920203, fax: 02/20920219.

Distribúcia / Distributed by:

Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava

ISSN 0037-6787